

STATIS VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

INNEHÅLL

UPPSATSER

Bo Bjurulf, Från minoritetsparlamentarism till majoritetskoalition

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Grundlagberedningens förslag till ny RF och ny RO. Av *Erik Holmberg*
Dagsaktuellt och tidsaktuellt eller möjligheterna att förändra nyhetsvärderingen.
Av *Lars Furhoff*
Berlinfrågan. Av *Mats Bergquist*

LITTERATURGRANSKNINGAR

Leif Björkman, Sverige inför Operation Barbarossa. Anm. av *Krister Wahlbäck*
Thomas C. Hart, The Dynamics of Revolution. Anm. av *Bengt Owe Birgersson*
Gunnar Jervas, Strategiskt agerande över tiden. Anm. av *Mats Bergquist*
Kai Kronvall m.fl., Partipressen idag. Anm. av *Olle Gellerman*
Robert Malmgren, Halvar G. F. Sundberg, Gustaf Petrén, Sveriges grundlagar och
tillhörande författningar med förklaringar. Anm. av *Fredrik Lagerroth*
Ragnar Simonsson, Frankrikes författningar. Anm. av *Åke Thulstrup*
Evert Vedung, Unionsdebatten 1905. Anm. av *Leif Lewin*
J. N. Westwood, Sovjets historia 1917—1970. Anm. av *Sven Vallmark*

2 1972

STATSVETENSKARLIG TIDSKRIFT

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE

Docent Torbjörn Vallinder, Lund

Redaktionsutskott: Redaktionssekreteraren samt
professorerna Nils Stjernquist och Håkan Strömberg, Lund

Biträdande redaktionssekreterare
Fil. lic. Lennart Lundquist, Lund

Tidskriften utkommer med fyra häften om året
och tryckes med bidrag från Statens Råd för Samhällsforskning

Prenumeration sker hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund
(postgiro nr 27 95 65)

Prenumerationspriset för 1972 är 46 kr exkl. moms. Pris för enstaka häfte
15 kr exkl. moms.

Universitetsstuderande erhåller abonnemang till nedsatt pris
genom hänvändelse till vederbörande lärare

Expeditionens och redaktionens adress: Fack, 220 05 Lund 5, tel. (046) 11 99 76

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan
förbjudes

Lund i januari 1972

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

Bo Bjurulf, Från minoritetsparlamentarism till majoritetskoalition 125

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Grundlagberedningens förslag till ny RF och ny RO. Av *Erik Holmberg* 189

Dagsaktuellt och tidsaktuellt eller möjligheterna att förändra nyhetsvärde-
ringen. Av *Lars Furhoff* 208

Berlinfrågan. Av *Mats Bergquist* 224

LITTERATURGRANSKNINGAR

Leif Björkman, Sverige inför Operation Barbarossa. Anm. av *Krister Wahlbäck* 244

Thomas C. Hart, The Dynamics of Revolution. Anm. av *Bengt Owe Birgersson* 253

Gunnar Jervas, Strategiskt agerande över tiden. Anm. av *Mats Bergquist* 260

Kai Kronvall m.fl., Partipressen idag. Anm. av *Olle Gellerman* 267

*Robert Malmgren, Halvar G. F. Sundberg, Gustaf Petré*n, Sveriges grundlagar
och tillhörande författningar med förklaringar. Anm. av *Fredrik Lagerroth* .. 270

Ragnar Simonsson, Frankrikes författningar. Anm. av *Ake Thulstrup* 279

Evert Vedung, Unionsdebatten 1905. Anm. av *Leif Lewin* 282

J. N. Westwood, Sovjets historia 1917—1970. Anm. av *Sven Vallmark* 303

FRÅN MINORITETSPARLAMENTARISM TILL MAJORITETSKOALITION

En studie av riksdagens rösträkningar 1925—38

Av BO BJURULF

Innehållsförteckning

1. Inledning	125
2. Voteringsanalys: principiella synpunkter	126
3. Analysmaterialets struktur och politiska omgivning	128
3.1. Undersökningsåren	128
3.2. Rösträkningarnas struktur	128
Sammanfattning	139
3.3. Politisk omgivning	141
3.3.1. Förändringar i riksdagens och regeringens politiska struktur	141
3.3.2. Rösträkningmaterialets »storpolitiska» omgivning samt Frågeställningar anknutna till den politiska omgivningen	142
4. Riktlinjer för analysen	143
5. Metoder	144
6. Röstningsbeteendet: vissa grova mått	148
6.1. Partisammanhållningen	148
Sammanfattning	152
6.2. Partisamarbetet	153
7. Vinstindexet: Partifördelning	156
Sammanfattning	158
8. Parvis samvotering	160
Sammanfattning	163
9. Specialundersökning av (f+1)	164
10. Totalbilder över röstningsbeteendet	172
11. Dimensionsanalys	174
12. Sammanfattning	180
12.1. Partisammanhållningen	180
12.2. Partisamarbetet	181
13. Slutsatser	186

1. Inledning

Avsikten med den förevarande studien är att öka vår kunskap om det svenska partisystemets struktur under mellankrigsperioden genom en analys av de företagna rösträkningarna. Framställningen inleds med vissa principiella synpunkter på voteringsanalyser som analysmetod. Därefter

fastställs vissa aspekter av rösträkningarnas struktur och politiska omgivning. I denna politiska omgivning ingår även påverkan av »storpolitiska» beslut och utomparlamentariska händelser. Dessa faktorer ingår som möjliga delfaktorer vid försöken att förklara vissa röstningsstrukturer. Därefter redovisas de generella frågeställningarna samt skilda analysmetoder. Dessa metoder är delvis desamma som användes vid analysen av rösträkningarna i riksdagens andra kammare 1964 och 1966. (Stv T 1968: 4.)

Analysen av röstningsstrukturen inleds med en redovisning av vissa grova mått på partisammanhållning och partisamarbete. Analysen av partisamarbetet kompletteras med en analys av vinstindexets fördelning inom och mellan partierna. Frekvensen parvis samvotering, där samtliga individuella par är bas, bildar underlag för dels en vidare analys av partisamarbetet, dels en specialanalys av ett sammanslaget partis (frisinnade och liberaler) röstningsbeteende internt och externt, dels slutligen en analys av kamrarnas totala röstningsbeteende år för år. En dimensionsanalys avslutar denna successiva analys av röstningsbeteendet.

I ett avslutande avsnitt skall vi försöka skapa en totalbild av denna successiva analys av rösträkningarna. I detta avsnitt kommer vi även att diskutera möjliga förklaringar till röstningsbeteendet.

2. Voteringsanalys: principiella synpunkter

Många skilda typer av data kan användas vid en analys av lagstiftande församlingar. Man kan t.ex. observera och analysera den dagliga verksamheten; systematiskt intervjua ledamöterna om deras attityder, beslut och roller; läsa och analysera de skilda typerna av parlamentariskt tryck. Vi har i denna framställning valt att helt koncentrera oss på de s.k. rösträkningarna.

Fördelarna med ett material av denna typ är:

- a) Materialet är grupperat i enkla kategorier — ja, nej, avstår och frånvarande — av ledamöterna själva. Rösträkningarna kräver därmed inte några klassificeringsoperationer vilket är nödvändigt i många fall vid t.ex. innehållsanalyser.
- b) Rösträkningssituationen är direkt lämpad för skilda statistiska analyser som möjliggör jämförelser mellan skilda historiska perioder.

Nackdelarna är främst:

- a) Materialet ger endast ett *indirekt* mått på t.ex. partisammanhållning och partisamarbete. Intervjuer, debatter och parlamentariskt

- tryck kan dels vara mera direkt relevanta för ett studium av vissa legislativa aspekter, dels ge mer detaljerade resultat.
- b) Materialet är selektivt — det är möjligt att vissa viktiga beslut aldrig når rösträkningsstadiet.
 - c) Materialet är en *resultant* av ett stort antal skilda inflytandefaktorer. Rösträkningsdata ger t.ex. mycket begränsade möjligheter att bedöma beslutsfattarnas agerande i andra faser av beslutsprocessen. En parlamentariker kan t.ex. i själva voteringsituationen mycket väl rösta med sin partimajoritet, trots att han under hela den förberedande beslutsprocessen varit motståndare till partimajoritetens uppfattning (jmf Mac Rae (1970): sid. 1 ff).

Beträffande materialets indirekta status, nackdel (a), konstaterar vi endast, att voteringsanalyser ger information om *en* central aspekt av t.ex. partisammanhållning eller partisamarbete. Denna aspekt bör klarläggas som ett led i en strävan att bredda vår kunskap om den parlamentariska beslutsprocessen. Tolkningen av de erhållna voteringsmönstren måste ske med största försiktighet med resultat från övrig parlamentarisk forskning som nödvändiga bakgrunds- och kontrolldata. I de fall då »nya» drag framträder, bör dessa specialstuderas med andra metoder.

Urvalsproblematiken, nackdel (b), är central vid bedömningen av materialets politiska relevans. Vi har i denna framställning valt att bedöma relevansen mot bakgrund av (1) rösträkningarnas procentuella fördelning på fyra debattkategorier och två specialkategorier, (2) det procentuella förhållandet inom varje debattkategori mellan antalet rösträkningar och det totala antalet debatterade beslutsfall, (3) andelen rösträkningar, som avser samma sakfråga i båda kamrarna, samt (4) en sakområdesklassificering av de företagna rösträkningarna. Andelen »delvoteringar» samt partitillhörigheten hos de ledamöter, som begärt votering, har använts i kompletterande syfte.

Beträffande kausalproblematiken, nackdel (c), nödgas vi konstatera, att vi i samhällsvetenskaplig forskning har begränsade möjligheter att fastställa kausalsamband. I detta sammanhang skall vi understryka, att ett visst påvisat voteringsmönster endast ger en begränsad information om vilka faktorer som är orsaken till mönstret. Vi kommer emellertid att diskutera möjliga förklaringar till det erhållna voteringsmönstret.

Trots att en voteringsanalys således har vissa svagheter, är det min bestämda uppfattning, att studier av denna typ, integrerade med övrig teoretisk och empirisk forskning, kan möjliggöra mera generella beslutsteorier. Ett exempel på ett första försök till en sådan mera generell beslutsanalys är Cherryholmes och Shapiros (1969) simulering av legislativt beslutsfattande. Målen för deras processimulering är dels att förutsäga röst-

ningsbeteendet, dels att belysa processen och vilka faktorer i processen som resulterar i ett visst röstningsbeteende. Cherryholmes och Shapiros modell, som visade sig ha ett mycket högt prediktivt värde, var skapad på basis av skilda empiriska undersökningar, där voteringsanalyser ingick som en central del.

3. Analysmaterialets struktur och politiska omgivning

3.1. Undersökningsåren

Den öppna omröstningens införande år 1925¹ medför en nödvändig om än inte naturlig begränsning bakåt i tiden för vår undersökning. Den andra gränsen, år 1938, förefaller mera naturlig, då situationen 1939—45 knappast är jämförbar med undersökningsårens. Av arbetstekniska skäl har en viss ytterligare begränsning skett av materialet genom att de parlamentariskt sett relativt »lugna» åren 1929,² 1935 och 1937 ej har medtagits i analysen. Vidare har första kammarens voteringsrättigheter 1925 och 1926 tyvärr ej kunnat ingå i undersökningen, då materialet trots intensiva efterforskningar av första kammarens sekreterare samt riksdagsbibliotekets personal ej stått att finna på riksdagsbiblioteket.³

3.2. Rösträkningarnas struktur

Det här aktuella voteringsmaterialet⁴ består av 1.158 rösträkningar fördelat relativt jämnt (jmf tabell 1) på tjugo riksdagssessioner. Därigenom

¹ Lördagen den 28 februari 1925 var första gången den öppna omröstningen tillämpades i andra kammaren. Fjorton slutna rösträkningar, däribland fyra avseende beslutet om den öppna omröstningens införande, företogs före nämnda datum

² Antalet rösträkningar under dessa utslutna sessioner var 1929: 1=55, 1929: 2=34, 1935: 1=39, 1935: 2=42, 1937: 1=52 samt 1937: 2=45. Bedömningen att dessa sessioner var relativt »lugna» stöds av det relativt låga antalet rösträkningar. Med undantag för 1938 (1938: 1=40 och 1938: 2=26) är det endast 1928: 1=54 och 1931: 2=44 som ligger lägre. Även dessa år förefaller ha varit relativt »lugna», (jmf tabell 1). En analys av 1929, 1935 och 1937 års voteringsrättigheter hade medfört stora kostnader, eftersom de inte ingick i det första urvalet. Trots detta hade de naturligtvis analyserats om inte alla tecken tytt på att utbytet blivit mycket begränsat.

³ I första kammarens riksdagsprotokoll för 1925 och 1926 finns fyra respektive åtta s.k. protokollsröstningar. Antalet är emellertid för litet för att en analys av den typen som är aktuell i denna studie skall vara möjlig.

⁴ För varje ledamot har med hjälp av röstlängderna eller i förekommande fall (36 och 38) voteringsplåtarna registrerats hur han röstat (ja, nej, avstår, frånvarande) i varje votering. Antalet ledamöter var i första kammaren 150 och i andra kammaren 230. Ett speciellt problem har varit de fall, då ledamot under riksdagsåret av-

underlättas jämförelser mellan åren. För att man skall kunna bedöma materialets politiska relevans krävs emellertid en bedömning av huruvida materialet varje session utgör ett positivt urval av de för parlamentarikerna mest centrala och kontroversiella ärendena. Rösträkning tillgrips nämligen endast i vissa beslutsfall. I denna framställning skiljer vi på fyra typer av beslutsförfaranden. Beslut kan ske (1) med acklamation utan debatt, (2) med acklamation efter debatt, (3) genom votering enligt det s.k. upprensingsförfarandet, (4) genom votering medelst rösträkning, vilket innebär antingen upprop och anteckning i röstlängd (1925—34) eller elektrisk rösträkning (1935—38).

Det är tveksamt huruvida *ett* enstaka yttrande före ett acklamationsbeslut skall hänföras till (1) eller (2). I denna framställning har vi valt att hänföra dessa fall till (2).

Rösträkningarnas politiska relevans har i denna framställning bedömts mot bakgrund av (a) rösträkningarnas procentuella fördelning på fyra debattkategorier och två specialkategorier, (b) det procentuella förhållandet inom varje debattkategori mellan antalet rösträkningar och totala antalet debatterade beslutsfall, (c) andelen rösträkningar som avser samma sakfråga i båda kamrarna samt (d) en sakområdesklassificering av de företagna rösträkningarna. Andelen s.k. delvoteringar samt partitillhörigheten hos de ledamöter, som begärt votering, har använts i kompletterande syfte.

Antalet debattinlägg, klassificeringsgrunden för debattkategorierna, är ett mycket grovt mått på frågans politiska relevans. Genom en klassificering i fyra typer erhåller vi emellertid en översiktlig bild av vilka debatttyper som är mest frekventa vid de olika beslutstyperna. Bedömningen av den politiska relevansen bygger vi sedan på antagandet, att stora debatter endast i undantagsfall följs av beslut med låg politisk relevans. Däremot antar vi, att det är mer vanligt att små debatter följs av beslut med hög politisk relevans. Ett exempel på ett sådant fall är frågan angående anslaget till det frivilliga skytteväsendets befrämjande. Denna fråga återkommer praktiskt taget samtliga sessioner. Linjerna ansågs 1926 så klara att en principdebatt bedömdes som onödig (38.15, 1926: 2). Endast två debattinlägg förekom trots att rösträkningen togs till protokollet. Vid

lidit eller eljest lämnat sitt uppdrag. Antalet är emellertid relativt sett så litet, att det praktiskt taget inte kunnat inverka på resultatet. En given utgångspunkt för undersökningen är vidare att röstningen, sådan den antecknats eller registrerats, är identisk med den röstning åt vilken den röstande velat ge uttryck. Varken det manuella eller det elektriska rösträkningsförfarandet torde dock vara ofelbara. Av förklarliga skäl kan man inte mäta antalet »felaktiga» röstningar. Så mycket kan dock tryggt sägas, att frekvensen är så liten att den inte på något sätt kan påverka de resultat som här redovisas.

ett senare tillfälle (1932) initierade frågan en av de större försvarsanslagsdebatterna med 15 debattinlägg (jmf. även Tingsten sid. 259 f).

Paragraf-, avdelnings- och punkt-voteringar, här benämnda delvoteringar, är en annan typ av frågor, där antalet debattinlägg före beslutet kan vara litet trots att frågan är central. Det är nämligen svårt att »dela ut» principdebatten på de företagna voteringarna. Dessa voteringar har i princip klassificerats efter den debatt, som omedelbart föregick beslutet. Problemet är emellertid i det här aktuella materialet av ringa omfattning. Antalet delvoteringar med 1—4 debattinlägg var i första kammaren fler än tre vid fem sessioner: 1927=6, 1928=6, 1933=7, 1934=7 och 1936=7. I andra kammaren uppvisade endast två sessioner fler än fyra delvoteringar; 1930=6 och 1936=20. Endast för andra kammaren 1936 finner vi således ett större antal delvoteringar.

Med antagandena om debatternas politiska relevans som bakgrund redovisar vi i fyra tabeller resultaten av en genomgång av debattprotokollen för de aktuella åren. I tabell 1 redovisar vi de företagna rösträkningarnas procentuella fördelning på fyra debattkategorier och två specialkategorier.

Den första debattkategorin (1—4 inlägg) avser att täcka det fall där ett fåtal ledamöter gör principuttalanden eller principyrkanden, eventuellt med motivering. Nästa kategori (5—9 inlägg) avser att täcka fallet »liten debatt». Den tredje kategorin (10—19 inlägg) bör motsvara »normaldebatten». Den sista debattkategorin (20— inlägg) avser att täcka de verkligt stora debatterna.

De gemensamma voteringarna har i princip klassificerats efter antalet debattinlägg vid det första beslutstillfället. Det fåtal gemensamma voteringar (ca 6 varje session), som blev föremål för rösträkning redan vid första beslutstillfället, har emellertid hänförts till en specialkategori, gem. vot. spec. Till specialkategorin övriga voteringar har hänförts dels de gemensamma voteringar, där ingen debatt förekom vid första beslutstillfället, dels de kontrapositionsvoteringar där samtidigt huvudvoteringen beslutades med rösträkning, dels slutligen de fall, där mer än en votering avslutar en debatt.

I tabell 2 redovisar vi i omvänd ordning den absoluta fördelningen av samtliga beslut enligt (2), (3) eller (4) (jmf. ovan sid. 129) på de fyra debattkategorierna. Antalet beslut utan debatt (1) har inte beräknats.

I tabell 3 redovisar vi det procentuella förhållandet inom varje debattkategori mellan antalet rösträkningar och totala antalet debatterade beslutsfall.

I tabell 4 redovisar vi fördelningen i vardera kammaren av motkammarens rösträkningar på de skilda beslutstyperna. Av speciellt intresse är den procentuella andelen rösträkningar som avser samma sakfråga i båda kamrarna.

Tabell 1. Rösträkningarnas procentuella fördelning på fyra debattkategorier samt två specialkategorier.

	1—4 yttr.	5—9 yttr.	10—19 yttr.	20— yttr.	Gem. vot. lika	Övriga	% (absolut)
1925: 2	13	22	37	2	13	13	100(54)
1926: 2	14	9	42	21	9	5	100(57)
1927: 2	13	24	39	9	9	6	100(54)
1928: 2	18	27	34	8	5	8	100(62)
1930: 2	19	27	27	15	8	4	100(52)
1931: 2	16	20	25	14	18	7	100(44)
1932: 2	8	16	37	20	10	10	100(51)
1933: 2	15	30	26	11	11	6	100(53)
1934: 2	19	31	27	8	14	2	100(59)
1936: 2	32	11	28	16	5	8	100(88)
1927: 1	24	24	29	9	5	9	100(66)
1928: 1	17	33	35	6	6	4	100(54)
1930: 1	21	21	31	11	11	3	100(70)
1931: 1	18	20	32	13	11	7	100(56)
1932: 1	8	14	45	13	11	8	100(71)
1933: 1	19	35	22	4	15	5	100(74)
1934: 1	27	22	30	6	6	8	100(63)
1936: 1	23	40	24	6	5	2	100(62)

I tabell 1 finner vi stora likheter vid en jämförelse mellan fördelningarna inom vardera kammaren. Även mellan kamrarna är likheterna rätt stora.

Vissa individuella fördelningar avviker emellertid något. För 1925: 2 noterar vi ett markant lågt procentuellt antal rösträkningar, där mer än 20 debattinlägg förekom. Orsaken torde vara försvarsfrågans totala dominans av sessionens arbete. Följande år 1926 tyder den relativa fördelningen på att rösträkningsmaterialet har betydligt »bredare» karaktär. Rösträkningsmaterialet från 1932 präglas i båda kamrarna av ett genomsnittligt stort antal debattinlägg. Antalet rösträkningar med en liten inledande debatt är markant lägre än för övriga år. Följande år, 1933, samt i viss mån 1934 visar snarare tendenser åt motsatt håll med vissa stora relativa frekvenser av små debatter. Den markant höga relativa frekvensen för debattkategori 1 i andra kammaren 1936 samt för debattkategori 3 i första kammaren samma år bör noteras.

I tabell 2, som redovisar den absoluta fördelningen av besluten enligt (2), (3) och (4) (jfr ovan sid. 129) på de fyra debattkategorierna, ger en detaljerad bild av sessionerna ur en kvantitativ debattaspekt. Denna tabell kommer att användas som bakgrund, när resultaten av själva voteringsanalysen kommenteras. I detta sammanhang skall vi endast notera den

Tabell 2. Absolut fördelning av tre typer av debatterade beslut på de fyra debattkategorierna.

	Typ	1—4 yttr.	5—9 yttr.	10—19 yttr.	20— yttr.	Totalt
1925: 2	1	7	12	20	1	40
	2	22	18	18	—	58
	3	139	25	10	2	176
						274
1926: 2	1	8	5	24	12	49
	2	10	20	28	2	60
	3	116	30	12	0	158
						267
1927: 2	1	7	13	21	5	46
	2	20	22	19	3	64
	3	147	30	14	—	191
						301
1928: 2	1	11	17	21	5	54
	2	20	26	15	5	66
	3	182	45	23	2	252
						372
1930: 2	1	10	14	14	8	46
	2	32	37	28	8	105
	3	169	39	11	2	221
						372
1931: 2	1	7	9	11	6	33
	2	29	23	25	3	80
	3	138	29	17	1	185
						298
1932: 2	1	4	8	19	10	41
	2	24	20	42	9	95
	3	162	28	4	2	196
						344
1933: 2	1	8	16	14	6	44
	2	26	20	37	4	87
	3	186	37	15	2	240
						371
1934: 2	1	11	18	16	5	50
	2	24	25	22	10	81
	3	198	37	17	3	255
						386

Tabell 2 forts.

	Typ	1—4 ytr.	5—9 ytr.	10—19 ytr.	20— ytr.	Totalt
1936: 2	1	28	10	25	14	77
	2	22	17	20	0	59
	3	185	31	17	1	234
						370
1927: 1	1	16	16	19	6	57
	2	21	32	22	1	76
	3	128	26	6	2	162
						295
1928: 1	1	9	18	19	3	49
	2	31	26	19	6	82
	3	138	26	15	1	180
						311
1930: 1	1	15	15	22	8	60
	2	27	26	21	2	76
	3	187	34	17	3	241
						377
1931: 1	1	10	11	18	7	46
	2	27	27	24	3	81
	3	147	33	10	0	190
						317
1932: 1	1	6	10	32	9	57
	2	26	26	24	8	84
	3	147	31	9	0	187
						328
1933: 1	1	14	26	16	3	59
	2	18	24	17	5	64
	3	168	29	11	0	208
						331
1934: 1	1	17	14	19	4	54
	2	27	22	16	1	66
	3	153	30	11	1	195
						324
1936: 1	1	14	25	15	4	58
	2	15	26	15	2	58
	3	161	29	13	0	203
						319

Typ 1 = Beslut fattat efter rösträkning.

Typ 2 = Beslut fattat efter votering enligt det s.k. upprensingsförfarandet.

Typ 3 = Beslut fattat med acklamation efter debatt.

Tabell 3. *Det procentuella förhållandet inom varje debattkategori mellan antalet rösträkningar och totala antalet debatterade beslut.*

	1—4 ytr.	5—9 ytr.	10—19 ytr.	20— ytr.
1925: 2	4	22	42	33
1926: 2	6	9	38	86
1927: 2	4	20	39	63
1928: 2	5	19	36	42
1930: 2	5	16	26	44
1931: 2	4	15	21	60
1932: 2	2	14	29	48
1933: 2	4	22	21	50
1934: 2	5	23	29	28
1936: 2	12	17	40	93
Medeltal för perioden	5	18	32	55
1927: 1	10	22	40	67
1928: 1	5	26	36	30
1930: 1	7	20	37	62
1931: 1	5	15	35	70
1932: 1	3	15	49	53
1933: 1	7	33	36	38
1934: 1	9	21	41	67
1936: 1	7	31	35	67
Medeltal för perioden	7	23	39	57

markanta likheten i generell tendens. Beslut med rösträkning har genomgående en stigande frekvens för debattkategorierna 1—3. Frekvensen beslut genom uppresning visar en mycket jämn frekvensfördelning på dessa tre kategorier. Frekvensen beslut där votering ej begärts präglas av en extrem koncentration till debattkategori 1 följt av en fallande frekvens.

Tabell 3 redovisar med en något mindre precision men med större överskådlighet rösträkningsmaterialets karaktär sett ur debattsynpunkt. De extrema svängningarna i procenttalen för den sista debattkategorin bör bedömas med stor försiktighet, då basen är mycket liten. Fördelningarna enligt tabell 3 med speciell hänvisning till de låga procenttalen för debattkategori 1 och de relativt höga talen för debattkategori 3 är emellertid ett klart indicium på att de företagna rösträkningarna utgör ett positivt urval av de för parlamentarikerna mest centrala och kontroversiella ärendena. Den stabilitet i resultaten, som vi fann i tabell 1, är här ytterligare markerad. De individuella avvikelser som förekommer är desamma som noterades för tabell 1.

Tabell 4 redovisar rösträkningarnas »overlap» de aktuella åren. Av speciellt intresse är den procentuella andelen rösträkningar, som avser samma

sakfråga i båda kamrarna. Vi finner i tabellen en stabil nivå något under 50 % för första kammarens rösträkningar 1927 och 1930—34 samt för andra kammaren 1934. Andra kammaren 1936 uppvisar ytterligare en något lägre andel lika voteringar med ca 40 %. I andra kammaren 1927—33 samt första kammaren 1927 och 1936 däremot finner vi en stabil nivå kring 60 %. Stabiliteten i andelen lika voteringar är ytterligare ett indicium på stabiliteten i det studerade urvalet. De redovisade nivåerna kommer att användas som bakgrundsdata vid redovisningen nedan.

Även om vi sålunda har klara indicier på att de företagna rösträkningarna utgör ett positivt urval av de för parlamentarikerna mest centrala och kontroversiella ärendena, är detta faktum inte tillräckligt vid en bedömning av den politiska relevansen. En sådan bedömning kräver dessutom en undersökning av huruvida rösträkningarna är jämnt fördelade över ett stort antal sakområden eller koncentrerade till ett fåtal. Om t.ex. huvuddelen av voteringarna 1925 och 1930 avser försvarsfrågor respektive jordbruksfrågor, så påverkar detta naturligtvis bedömningen av den politiska relevansen.

Av denna anledning har vi gjort en klassificering⁵ av rösträkningarna i 21 skilda ämneskategorier. Bas för denna klassificering är partiforskningsgruppens sakområdesklassificering av riksdagsmaterial från 1960-talet. Lönefrågor, pensionsfrågor, stöd åt kulturaktiviteter samt tullfrågor har emellertid här skilts ut i speciella kategorier på grund av deras framträdande ställning under den aktuella perioden. Resultatet av klassificeringen redovisas i tabell 5. De enskilda fördelningarnas utseende i tabellen kommer att bli föremål för kommentarer nedan. I detta sammanhang skall vi endast notera dels den relativt jämna fördelningen på de skilda kategorierna, dels den markanta likheten mellan rangordningarna för totala antalet i varje kategori. Den sista aspekten är speciellt markant i rangordningarnas övre del. I båda kamrarna återfinns nämligen samma åtta kategorier i följande mycket likartade rangordningar:

Ik	IIk
Jordbruks-, skogsbruks- och fiskefrågor (67)	Jordbruks-, skogsbruks- och fiskefrågor (61)
Lönefrågor (58)	Lönefrågor (43)
Arbetsmarknadsfrågor (49)	Arbetsmarknadsfrågor (41)
Försvarspolitiska frågor (48)	Ekonomisk politiska frågor (41)
Kommunikationspolitiska frågor (42)	Utbildningspolitiska frågor (41)
Ekonomisk politiska frågor (41)	Kommunikationspolitiska frågor (40)
Pensionsfrågor (41)	Försvarspolitiska frågor (39)
Utbildningspolitiska frågor (36)	Pensionspolitiska frågor (37)

⁵ Klassificeringen har inte reliabilitetstestats, då den använts som ett grovt beskrivningsinstrument och inte som urvalsinstrument. Reliabilitetsproblematiken är

Tabell 4. Fördelningen i vardera kammaren av motkammarens rösträkningar på de skilda beslutstyperna.

	Gem. vot.	Röstr. i båda k.	Vot. begärd i andra (första) k.	Vot. ej begärd i mot- kammaren	Summa	% andel röstr. avseende samma sakfr. i båda kamrarna
1927: 1	19	13	16	18	66	48 %
1928: 1	16 ^a	15	12	11	54	57 % ^a
1930: 1	18	15	18	19	70	47 %
1931: 1	15	14	13	14	56	52 %
1932: 1	10	22	21	18	71	45 %
1933: 1	21	13	19	21	74	46 %
1934: 1	23	8	19	13	63	49 %
1936: 1	8	29	9	16	62 (+ 7)	60 %
1927: 2	19	13	12	10	54	59 %
1928: 2	22	15	10	17	64	58 %
1930: 2	18	15	7	12	52	63 %
1931: 2	15	14	12	3	44	66 %
1932: 2	10	22	7	12	51	63 %
1933: 2	21	13	9	10	53	64 %
1934: 2	23	8	12	16	59	53 %
1936: 2	8	29	20	29	86	42 %

Problemet *varför* rösträkning begärts är ytterligare en aspekt, som bör vara av intresse vid bedömningen av materialets politiska relevans. Sjöblom (1971) preciserar följande tolv möjliga syften med att begära votering i ett parlament:

- a) att markera en majoritet respektive en minoritet ifall fördelningen är känd i förväg
- b) att man anser sig ha en möjlighet att vinna voteringen ifall majoritetsläget är oklart i förväg
- c) att man vill tvinga alla partier att ta ställning (eller att lägga ner sina röster)

tillsammans med det begränsade antalet voteringar orsaken till att klassificeringen inte använts som urvalsinstrument.

^a I rösträkningsmaterialet för första kammaren 1928 saknas sex gemensamma voteringar. I övrigt saknas sju rösträkningar för första kammaren 1936 samt enstaka rösträkningar för övriga år.

Tabell 5. Sakområdesklassificering⁵ av de företagna rösträkningarna (absolut).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	00	Summa
1925:2	2	11	2	0	0	8	0	2	0	4	2	3	5	0	0	2	2	4	3	1	3	54
1926:2	9	2	5	3	3	4	0	3	3	0	0	3	1	0	0	4	7	2	4	3	1	57
1927:2	2	0	1	9	2	8	0	4	0	3	5	4	3	5	0	0	2	0	1	4	1	54
1928:2	2	7	0	9	1	2	1	5	2	0	10	5	3	0	1	3	4	1	4	2	0	62
1930:2	4	2	0	3	0	5	1	9	1	3	3	4	3	3	0	1	2	0	4	3	1	52
1931:2	5	4	0	0	2	1	0	7	0	1	0	8	3	1	3	0	6	0	1	2	0	44
1932:2	1	4	0	4	3	3	1	9	0	1	3	1	2	0	3	1	3	1	3	7	3	53
1933:2	0	7	0	5	1	6	0	6	0	0	2	3	1	2	4	2	3	1	4	6	0	53
1934:2	5	8	1	3	0	3	2	7	1	0	7	1	1	0	4	1	7	2	2	1	3	59
1936:2	15	8	1	0	3	8	1	11	0	1	7	4	1	2	6	8	5	0	2	1	4	88
1938:2	4	5	0	5	0	0	1	4	0	0	2	0	1	0	2	1	1	0	0	0	0	26
Summa	49	58	10	41	15	48	7	67	7	13	41	36	24	13	23	23	42	11	28	30	16	
1927:1	0	3	0	7	4	9	1	10	0	1	3	9	5	5	1	1	0	2	1	3	1	66
1928:1	1	5	0	4	4	1	1	2	1	1	9	3	1	1	5	5	3	2	3	1	1	54
1930:1	3	3	0	4	1	12	2	8	2	1	4	7	4	5	0	0	7	2	1	2	2	70
1931:1	5	4	0	2	2	1	1	7	3	0	1	9	2	3	4	1	7	0	0	4	0	56
1932:1	4	5	0	8	2	4	2	8	1	1	2	6	4	1	8	0	6	0	3	6	0	71
1933:1	8	9	0	5	3	3	1	8	0	0	3	1	4	6	3	1	1	3	3	9	3	74
1934:1	6	6	1	2	1	4	2	4	0	1	9	2	1	0	3	1	8	3	3	2	4	63
1936:1	8	5	0	2	2	4	0	8	0	0	6	3	0	3	6	6	5	1	1	1	1	62
1938:1	6	3	0	7	0	1	1	6	0	1	0	1	2	0	2	4	3	0	2	0	1	40
Summa	41	43	1	41	19	39	11	61	7	6	37	41	23	24	32	19	40	13	17	28	13	

Kodnyckel

- | | |
|-----------------------------------|---|
| 1. Arbetsmarknadsfrågor | 12. Utbildningspolitik |
| 2. Lönefrågor | 13. Kultur och religion |
| 3. Bostads—Markpolitik | 14. Stöd åt kulturaktiviteter och kulturinstitutioner |
| 4. Ekonomisk politik | 15. Rättsväsende |
| 5. Skattepolitik | 16. Författningsfrågor |
| 6. Försvarspolitik | 17. Kommunikationsfrågor |
| 7. Utrikes—Internationell politik | 18. Nykterhetspolitik |
| 8. Jordbruk, skogsbruk, fiske | 19. Förvaltning och riksdag |
| 9. Vårdfrågor | 20. Tullfrågor |
| 10. Socialpolitik | 00. Övriga frågor |
| 11. Pensionsfrågor | |

d) att man vill understryka frågans vikt och markera skiljaktigheter mellan olika förslag

e) att man vill vinna publicitet i frågan

f) att man vill framtvinga partisammanhållning i det egna partiet

g) att man vill markera det egna partiets sammanhållning

- h) att man vill markera bristen på sammanhållning inom ett eller flera av de övriga partierna (det egna?)
- i) att en regering gör en fråga till en förtroendefråga.
- j) att ett parti vill frånsäga sig ansvaret för ett beslut
- k) att ett parti (ledamot) vill markera sin ståndpunkt inför vissa väljar-grupper eller partimedlemmar
- l) att ett parti (ledamot) vill markera approachering resp. distansering.

Det förefaller sannolikt att huvuddelen av de fall, då majoritetsläget är oklart, ingår i materialet. Detta antagande stöds av det faktum, att talmannen i ett stort antal av rösträkningarna själv begärde rösträkning med tillkännagivendet, att han funne tvekan kunna råda om omröstningens resultat. Frekvensen för perioden 1931—36, om de gemensamma voteringarna ej inräknas, varierar i första kammaren mellan 26 och 40 % samt i andra kammaren mellan 40 och 50 %. Det bör betonas, att talmannen genomgående endast ingrep i frågor av mindre politisk vikt. I de stora politiska frågorna har naturligtvis inte omständligheten i rösträkningsförfarandet med upprop och anteckning i röstlängd samma dämpande effekt på viljan att begära rösträkning som i frågor av mindre vikt. En markant uppgång av antalet rösträkningar i andra men ej i första kammaren 1936 efter den elektriska rösträkningens införande 1935 tyder på att en sådan dämpande faktor existerade i andra kammaren.

Fördelningen av rösträkningarna på de övriga rösträkningsorsakerna enligt Sjöbloms uppställning är svår att fastställa. En analys av partitillhörigheten hos dem som begär rösträkning eller votering borde vara en relevant faktor i denna bedömning. Det visar sig emellertid, att informationen blir alltför ensidig. Partitillhörigheten hos dem som begär rösträkning eller votering är nämligen helt koncentrerad till s eller h.⁷ Orsaken till detta är främst, att de grupper som står bakom utskottsutlåtandet som talmannen normalt »hör ja» på, inte har någon anledning att begära votering. Dessa grupper består naturligtvis främst av frisinnade och bondeförbundare. Därmed blir det svårt att dra några bestämda slutsatser på grundval t.ex. av tabell 6, där fördelningen av partitillhörigheten för dem som begärt votering samt rösträkning (inom parentes) redovisas för två av undersökningsåren.

⁷ I denna framställning används benämningen högerpartiet för såväl Nationella partiet (n) som Lantmanna- och borgarpartiet (lmb). Nationella partiet var beteckningen på förstakammarhögern under Tryggers ledning, medan andrakammarhögern under Lindmans ledning gick under beteckningen Lantmanna- och borgarpartiet. Förkortningarna (n) och (lmb) kommer emellertid att användas i klargörande syfte.

Tabell 6. Partitillhörighet hos de ledamöter som begärt votering 1932 och 1934.

	s	h	bf	f	soc. p.	Ö	Tal- mannen
1932: 1							
Vid vot. med uppr.	47	22	8	5	5	1	
Vid vot. med röstr.	32(20)	19(14)	4(2)	6(3)	—	—	(22)
1932: 2							
Vid vot. med uppr.	43	27	11	6	12	1	
Vid vot. med röstr.	20(8)	10(6)	4(2)	5(0)	2(2)	—	(23)
1934: 1							
Vid vot. med uppr.	37	32	9	2	3	1	
Vid vot. med röstr.	14(12)	16(9)	3(1)	6(2)	—	1	(16)
1934: 2							
Vid vot. med uppr.	24	27	15	5	24	—	
Vid vot. med röstr.	21(4)	6(10)	3(6)	1(1)	4	—	(14)

s = Socialdemokratiska riksdagsgruppen.

h = Lantmänna- och borgarpartiet⁷ samt Nationella partiet.⁷

bf = Bondeförbundet.

f = Frisinnade folkpartiet.

soc. p. = k, kv eller k o (jmf sid. 140).

Ö = Övriga partier.

32(20) innebär att 32 socialdemokrater begärt votering i fall där begäran om rösträkning följt. Tjugo socialdemokrater har begärt rösträkning. Normalt är antalet begärda voteringar av denna typ och antalet begärda rösträkningar lika stort.

Dvs. $32 + 19 + 4 + 6 = 61 = 20 + 14 + 2 + 3 + 22$.

Sammanfattning

Vid en bedömning av materialets politiska relevans bör följande resultat av materialanalysen ovan vara centrala: (1) rösträkningsmaterialet utgör ett *markant stabilt* och *positivt* urval av samtliga debatterade beslutsfall under den aktuella perioden, *om frekvensen av debattinlägg är ett tillräckligt indicium på frågans politiska vikt* (2) rösträkningsmaterialet är samtliga år relativt väl »spritt» på de aktuella sakområdena (3) andelen rösträkningar, som avser samma sakfråga i båda kamrarna, är, med 1936 och första kammaren 1928 som enda undantag, markant stabila på två nivåer. Nivån för första kammaren är något under 50 % och för andra kammaren kring 60 %. Skillnaden torde helt kunna förklaras med det genomsnittligt större antalet voteringar i första kammaren (medeltal 1927—34=65) jämfört med andra kammaren (medeltal 1925—34=54). Avvikelserna 1936 och 1928 stöder detta antagande.

Tabell 7. Mandatfördelningen 1925—1938 i båda kamrarna.

	h'(n)	f(fp)	l	bf	s	k	kv	fv	v	ko	hv	npg
Ik												
1925	42	20	13	18	52	1	—	2	2	—	—	
1926	44	24	9	16	52	1	—	—	4	—	—	
1927	46	23	8	16	52	1	—	—	4	—	—	
1928	48	23	7	14	52	1	—	—	5	—	—	
1930	47	23	6	17	52	2	—	1	2	—	—	
1931	48	22	5	17	54	1	—	1	2	—	—	
1932	46	21	4	19	55	1	—	1	3	—	—	
1933	47	18	4	18	58	1	—	1	3	—	—	
1934	46	17	2	19	61	1	—	1	3	—	—	
1936	44	16	—	22	66	1	—	—	2	—	—	
1938	41	18	—	22	67	—	—	—	2	—	—	
IIk												
1925	65	27	4	23	104	4	1	2	—	—	—	
1926	65	28	4	23	105	4	—	—	1	—	—	
1927	65	28	4	23	105	4	—	—	1	—	—	
1928	65	28	4	23	105	4	—	—	1	—	—	
1930	73	28	4	27	90	8	—	—	—	—	—	
1931	73	28	4	27	90	8	—	—	—	—	—	
1932	72	28	4	27	90	8	—	—	1 ^h	—	—	
1933	58	20	4	36	104	6	—	—	—	2	—	
1934	56	20	4	36	102	8	—	—	—	2	2	
1936	52	25	—	37	101	8	—	—	1	2	1	3
1938	44	27	—	36	115	8(3)	—	—	—	—	—	—

Lantmanna- och borgarpartiet ⁷ samt Nationella partiet ⁷	= h
Frisinnade folkpartiet	= f(fp: 1936, 1938)
Liberala riksdagspartiet	= l
Bondeförbundet	= bf
Socialdemokratiska riksdagsgruppen	= s
Kommunistiska partiets riksdagsgrupp	= k
Kommunist vildar	= kv
Frisinnade vildar	= fv
Utan angiven partibeteckning	= v
Kominternpartiet	= ko
Högervildar	= hv
Nationella gruppen	= npg

I vissa fall har partisammanslagningar genomförts av arbetstekniska skäl, $k + kv + ko = k$,
 $l + f + fv = fp$

Det förefaller vara en rimlig bedömning, mot bakgrund av dessa resultat, att det föreliggande rösträkningsmaterialet ger en bild av det vardagspolitiska arbetet i riksdagen och att det därmed har klar relevans vid bedöm-

Tabell 8.

Regeringschef	Tillträdde	Avgick	Parlamentarisk bas
Branting Sandler	sept. 1924	juni 1926	Soc.-dem.
Ekman	juni 1926	okt. 1928	Fris. + Lib.
Lindman	okt. 1928	juni 1930	Högerpartierna (n + lmb)
Ekman	juni 1930	sept. 1932	Fris.
Hansson	sept. 1932	juni 1936	Soc.-dem.
Pehrsson-Bramstorp	juni 1936	sept. 1936	Bondeförb.
Hansson	sept. 1936		Bondeförb. + Soc.-dem.

ningen av förändringar i partirelationer och partienighet under den aktuella perioden. Denna »vardagspolitiska» bild är i vissa fall skild från den »högpolitiska» bild som tenderar att dominera massmedias och även historieforskningens bedömning av den politiska situationen. Denna »högpolitiska» bild hade vi möjligen erhållit om vi detaljanalyserat förslagsvis de 10—20 beslutsfall, där fler än 20 yttranden förekom. Denna analys kommer inte att utföras i detta sammanhang. Dock bör den mycket låga relativa frekvensen rösträkningar i den sista debattkategorin 1934: 2 eller 1928: 1 noteras som en bakgrundsfaktor vid tolkningen av det erhållna röstningsmönstret för dessa sessioner.

3.3. Politisk omgivning

3.3.1. Förändringar i riksdagens och regeringens politiska struktur

Regeringens parlamentariska bas och mandatfördelningen mellan partierna för vart och ett av de aktuella åren är en nödvändig information avseende materialets politiska omgivning.

I tabell 7 redovisas mandatfördelningen mellan partierna de aktuella åren. I andra kammaren bör bondeförbundets frammarsch, socialdemokraternas tillfälliga tillbakagång 1929—32, andrakammarhögerens framgång 1929 och tillbakagång 1933, samt det frisinnade partiets tillbakagång 1933 tillsammans med kommunistpartiets framgång 1929 beaktas som bakgrundsfaktorer i analysen. Första kammaren präglas av små absoluta förändringar från år till år främst beroende på ett lågt totalantal ledamöter. I stort finner vi emellertid samma förändringar i första kammaren som i den andra.

I tabell 8 redovisas regeringsskiftena samt den tillträdande regeringens parlamentariska bas.

3.3.2. Rösträkningsmaterialets »storpolitiska» omgivning

»Storpolitiska» beslut som t.ex. försvarsöverenskommelsen 1925 eller krisuppgörelsen 1933 är väsentliga faktorer i materialets politiska omgivning. Även utomparlamentariska händelser som Ådalskravallerna 1931 eller Ekmans fall efter Kreugerkraschen 1932 är faktorer av motsvarande karaktär.

Dessa faktorer kommer att ingå som möjliga delfaktorer vid försöken att förklara vissa av röstningsstrukturerna nedan. I detta sammanhang skall vi endast illustrera denna aspekt med några frågeställningar baserade på faktorer i den politiska omgivningen.

Frågeställningar anknutna till den politiska omgivningen:

Hur ofta, sett i relation till övriga år, förekom voteringskombinationen s+f dels 1925 med försvarsöverenskommelsen⁸ som bakgrund, dels 1930 med sonderingarna mellan partierna⁹ som bakgrund?

Vilken bild ger voteringsarna av den påstådda radikaliserings av arbetarrörelsen efter Brantings och Thorssons bortgång 1925?¹⁰ Antyder voteringsarna en kraftig förändring 1925—26 eller finner vi en gradvis polarisering? Kan Stripakonflikten¹¹ i slutet av riksdagssessionen 1926 betraktas som en naturlig följd av ett ohållbart parlamentariskt läge sett ur voterings-synpunkt eller förändrades röstningsstrukturen 1926—27?

Framträder en eventuell förskjutning av maktcentrum från utskotten till kamrarna 1926—27 som en mönsterförändring i de företagna voteringsarna? Bakgrund är den samstämmiga uppgiften i litteraturen, att Ekman tänkte utbilda ett system med hoppande majoriteter genom att från fall till fall söka sitt stöd än hos högern och bondeförbundet, än hos socialdemokraterna. »Vågmästeriet» från statsutskottet skulle omsättas i »tyngdpunktsparlamentarism» i regeringsställning.

Framträder en mönsterförändring 1927—28 eller 1931—32 med ett större antal fall, då socialdemokraterna och högern (alt. s+bf, s+bf+h)

⁸ Försvarsfrågan som dominerade politiskt både 1924 och 1925 års riksdagar har betecknats som en frisinnad snarare än en socialdemokratisk lösning. (Sv. e. 1900 sid. 109.)

⁹ Wohlinkrisen 1929 blev utgångspunkt för en kontakt mellan socialdemokraterna och de frisinnade i syfte att få till stånd ett fastare samarbete mellan de båda partierna. Förhandlingarna var inte formellt avslutade vid regeringskrisen i juni 1930. Socialdemokraterna fann det 1930 naturligt (enligt Nyman) att de 1929 inledda förhandlingarna nu fullföljdes med tanke på gemensam regeringsbildning. Ekman förhöll sig dock kallsinnig.

¹⁰ Sv. e. 1900 sid. 115.

¹¹ Stripakonflikten (juni 1926) innebar att en socialdemokratisk regering åter föll på arbetslöshetsdirektiven. (Sid. 110 Sv. e. 1900.)

röstas ner frisinna förslag? Bakgrund är den omtalade irritationen över »stuvhoppningen».

Påverkades röstningsbeteendet av den omtalade skärpningen av motsatsförhållandena efter Ådalskravallerna 1931, då socialdemokraterna förde ett hårt språk både i pressen och i riksdagen?

Påverkade Ekmans fall efter Kreugerkraschen 1932 samt partiets vikande väljarkår den frisinna enigheten 1933?

Hur stor var sammanhållningsgraden i (f+1) jämfört med övriga partiers 1934 före sammanslagningen? Efter?

Vilken bild ger slutvoteringarna av »majoritetskombinationens» (s+bf) hållfasthet 1934 med krisuppgörelsen¹² i slutet av maj 1933 som bakgrundsfaktor.

Dessa frågor kommer att diskuteras på skilda ställen i framställningen. För ett sammanfattande svar se sammanfattningen. Frågorna kan väl integreras i en mer generellt inriktad voteringsanalys. Uppläggningsen av denna voteringsanalys redovisas i följande två avsnitt där *riktlinjer för analysen* och *metoder* presenteras och diskuteras.

4. Riktlinjer för analysen

Det föreliggande materialet är från elva riksdagar och omfattar en period av fjorton år. Perioden förefaller vara speciellt lämpad för en voteringsanalys, eftersom den politiska makten under perioden i huvudsak låg i riksdagen. En samtida statsvetare skrev, att flera av regeringarna kan karakteriseras som politiska fackministärer som med jämnmod såg att deras förslag stuvades om eller förkastades eller att ett förslag antogs som ogillades av regeringen. Ex. 1927 års beslut i skolfrågan och 1929 års beslut i sockerfrågan (sid. 474 Andrén StvT 1930: 4—5).

Inledningsvis skall vi undersöka partiernas sammanhållning i de företagna slutvoteringarna. Av speciellt intresse är därvid frågan huruvida regeringspartierna genomgående har en större sammanhållning än övriga partier.

När graden av sammanhållning i de företagna slutvoteringarna är fastställd, söker vi fastställa arten av avvikelserna. Frågeställningen är: Existerar det markerade undergrupper inom ett visst parti med ett röstningsbe-

¹² Krisuppgörelsen innebar en uppgörelse mellan bondeförbundet och socialdemokraterna i slutet av maj 1933, där bondeförbundet accepterade regeringens linje i arbetslöshetspolitiken, förutsatt att denna utsträcktes till att omfatta även bondeförbundets linje i jordbrukspolitiken. Enligt Andersson i Rasjön var uppgörelsen från bondeförbundets sida rätt och slätt en riksdagsteknisk operation (sid. 113). Nyman anser emellertid att 1934 års remissdebatt visar, att majoritetskombinationen från föregående års krisuppgörelse ägde betydande hållfasthet (sid. 75 Nyman).

teende skilt från partiet i övrigt? Om så är fallet, är denna undergrupps röstningsbeteende mera likt röstningsbeteendet i någon annan gruppbildning utanför partiet, eller kan gruppen sägas agera inom partiets ram?

Vi söker vidare fastställa skillnader och förändringar i relationshänseende mellan partierna eller mellan block av partier. Vi skall t.ex. söka fastställa om det i de företagna slutvoteringarna finns stöd för åsikten, att Lindman¹³ hade en större tendens till samarbete med socialdemokraterna än Trygger.¹⁴ Beträffande blocksamarbetet är frågan vilka år och i vilka kammare »vågdelaren» tenderar att gå mellan s+k och de borgerliga partierna eller mellan s+k+f+l och de s.k. högerpartierna bf och h eller om några andra allmänna kombinationer med höga samvoteringstal kan konstateras.

Med hänvisning till talet om »tyngdpunktsparlamentarismen» skall vi utreda huruvida det generellt sett eller vid vissa riksdagar i riksdagens (kammarens) mitt existerade en grupp, som utövade ett avgörande inflytande i sin egenskap av marginalgrupp mellan yttergrupper.

Slutligen skall vi fastställa existensen av s.k. skalära delmängder (se sid. 146) av voteringar samt förändringen av dessa delmängder från år till år. Frekvensen och karaktären av dessa delmängder ger en antydning om vilka dimensioner som präglar voteringsmaterialet.

Enligt dessa allmänna riktlinjer är analysen inriktad på att belysa förändringar i röstningsstrukturen mellan åren och mellan kamrarna.

5. Metoder

Utgångspunkten för analysen är således ett stort voteringsmaterial (1.158 voteringar), fördelat relativt jämnt på tjugo riksdagssessioner. Jämförelser mellan åren blir därmed analysens primära objekt. Dessa jämförelser kommer i första hand att avse partiernas agerande, eftersom vi är speciellt inriktade på att analysera partisystemets struktur under de aktuella åren. I andra hand och för att komplettera denna analys på partinivå kommer vi att belysa vissa *individuella röstningsbeteenden*. Slutligen skall vi i vissa fall genom att jämföra *det totala voteringsbeteendet* söka klarlägga i hur hög grad en enda höger—vänster-dimension präglar voteringsmaterialet.

De två centrala aspekterna av partiernas agerande är partisammanhållning och partisamarbete. För att få en första uppfattning om *sammanhållningen* kommer vi att studera dels frekvensen av voteringar där partierna är helt eniga, dels frekvensen av voteringar där mindre än 20 % av respektive partis medlemmar röstar mot partimajoriteten, dels slutligen det ge-

¹³ Jmfr StvT. 1968: 4 sid. 343.

¹⁴ Jmfr fotnot 13.

nomsnittliga röstandet mot partimajoriteten. En första approximering av *partisamarbetet* erhålles genom att vi för varje partikombination anger frekvensen av lika partilinjer. Partilinjens betecknas därvid som den linje kring vilken flest¹⁵ ledamöter slutit upp i omröstningen. Med hjälp av de två första sammanhållningsmåttan kan vi bedöma hur väl frekvensen av lika partilinjer mäter likheten i partiernas röstningsbeteende. Om det första sammanhållningsmättet t.ex. visar, att partimedlemmarna endast i undantagsfall röstar mot partilinjens, så är de erhållna samvoteringsfallen naturligtvis tillräckliga för en perfekt beskrivning av röstningsbeteendet. I annat fall erfordras ett mått, som jämför partiernas totala röstningsbeteende. Likhets- och sammanhållningsindexen är därvid mindre lämpliga eftersom de inte tillåter jämförelser mellan åren (jmf StvT 1968: 4 sid. 345 ff).

I försöken att finna lämpliga samvoteringsfall har vi använt metoden med parvis samvotering, dvs. vi har beräknat samtliga frekvenser av samvoteringar för varje par av riksdagsledamöter. Metoden användes först av Stuart A. Rice och har förfinats av Herman C. Beyle. Den ligger till grund för David B. Trumans undersökning *The Congressional Party*.

Om metoden tillämpas i sin helhet på det material, som ligger till grund för denna undersökning, erhålles varje år 11.175 tal för första kammaren och 26.335 tal för andra kammaren, vilka vart och ett anger hur många gånger det ledamotspar som talet avser samvoterat. Samvotering anses föreligga, om båda har röstat ja eller nej eller om båda avstått, men ej om de varit frånvarande. För att mildra effekten av frånvarofaktorn bortser vi från de par, som har ett lågt s.k. t-värde, dvs. antalet gånger båda röstat dividerat med totala antalet rösttillfällen. Om inte annat anges har gränsen satts till 20 %. Detta innebär, att de par faller bort, där i mer än 80 % av antalet rösträkningar någon (eller båda) av ledamöterna varit frånvarande.

Likheten i röstningsbeteende mellan två partier kan mätas med hjälp av medeltalet för samvoteringen för samtliga ledamotspar, där paret består av en ledamot från vardera partiet. Om frekvensfördelningen har ett normalfördelat utseende, så bedömer vi att detta medeltal är ett acceptabelt mått på likheten i *partiernas* röstningsbeteende. Vi bör emellertid med hänsyn till det begränsade voteringsmaterialet från varje session kräva en markant stabilitet i resultaten, innan vi kan dra några bestämda slutsatser. Medeltalen kompletteras på vanligt sätt med standardavvikelserna. Därmed får vi en uppfattning om »bredden» på frekvensfördelningarna. På motsvarande sätt och med samma förbehåll erhåller vi genom att beräkna medeltalet för samvoteringen för ledamotspar från samma parti ett mått på partiets enighet.

¹⁵ Jmf fotnot 13.

Om frekvensfördelningen för en partikombination eller för ett parti *inte* skulle ha ett normalfördelat utseende, är detta ett bevis på existensen av en markerad undergrupp med ett röstningsbeteende, skilt från partiet i övrigt. Karaktären av detta röstningsbeteende erhåller vi genom en analys av de aktuella partiparen.

Den totala frekvensfördelningen för samtliga ca 10.000 (första kammaren) eller ca 25.000 (andra kammaren) samvoteringstal bör ge oss en god *totalbild* av röstningsbeteendet i kammaren ett visst år.

En något annorlunda aspekt av partiernas samvotering erhåller vi, om vi studerar det s.k. »*vinstindexet*»¹⁹ som anger antalet gånger en viss ledamot varit på den vinnande sidan i omröstningarna. *Partiernas* vinstindex är det genomsnittliga vinstindexet för medlemmarna i partiet. Stora förändringar i detta index bör vara en indikator på avgörande förändringar i partisamarbetet. På *individnivå* separerar indexet ut eventuellt existerande grupper, som utövar ett avgörande inflytande i sin egenskap av marginalgrupp mellan yttergrupper.

Slutligen skall vi använda en metod, som varken har gruppens eller individens röstningsbeteende som utgångspunkt. Denna metod söker i stället finna grupper av *voteringar* med ett likartat röstningsbeteende. Frågan är då hur uttrycket ett likartat röstningsbeteende skall närmare preciseras. I detta sammanhang säges två voteringar ha ett likartat röstningsbeteende, om antalet ledamöter som röstat ja i den ena omröstningen och nej i den andra eller antalet som röstat nej i den första och ja i den andra är litet. Orsaken till att ett likartat röstningsbeteende preciseras på detta sätt är följande: om vi kunde klassificera varje ja- eller nej-röst med »+» eller »—» på så sätt att varje + var positivt associerat med varje annat + och om vi ordnade voteringarna efter sjunkande procent + röster så är röstningsbeteendet för en undergrupp av de aktuella voteringarna skalriktigt om inget »—» beteende följs av ett »+» beteende. En grupp voteringar säges vara idealt skalära om alla ledamöterna har skalriktiga röstningsbeteenden.

Ex: Fyra voteringar med röstsiffrorna 85—15, 70—30, 60—40 resp. 50—50 är alltså perfekt skalära om de 85 ja-rösterna i den första vot. har som undergrupp de 70 ja-rösterna i vot. 2, samt om dessa 70 har som undergrupp de 60 i vot. 3, samt om slutligen dessa 60 har de 50 ja-rösterna i vot. 4 som undergrupp.

Problemet att ur en mängd voteringar plocka ut de skalära undermängderna löses enklast, om man jämför voteringarna parvis och för varje par räknar ut ett s.k. Q-värde.

¹⁹ Jmfr W. H. Riker and Donald Niemi: *The Stability of Coalitions on Roll-Calls in the House of Representatives* p. 59 ff. APSR 1962.

Fyrfältstabell:

		Votering a_1	
		ja	nej
Votering a_2	ja	a	b
	nej	c	d

De två voteringarna är perfekt skalära, om inget »—» beteende följs av ett »+» beteende. Dvs. om cell b *eller* cell c är tom. Om vi endast vore intresserade av de fullständigt skalära voteringarna, så skulle vi i varje fyrfältstabell endast behöva notera existensen av nollor i någon av de angivna cellerna. Normalt brukar emellertid en viss felmarginal eller vissa avsteg från ett skalriktigt röstningsbeteende tolereras. Vi skall därför i denna undersökning använda Yules s.k. Q-koefficient.

För en fyrfältstabell enligt ovan är $Q=(ad-bc)/(ad+bc)$. Denna koefficient har flera lämpliga egenskaper.

- a) Om voteringarna är perfekt skalära, är värdet=1.
- b) Klassificering av ja- och nej-röster i kategorierna »+» eller »—» är obehövlig. Om (ett) ja i den ena voteringen är positivt associerat med (ett) nej i den andra byter Q-värdet endast tecken.
- c) Felet i skalbarhet mäts effektivt av produkten bc. Användningen av Q väger dessutom antalet fel i approximativ proportion till skillnaden i procent »+» röster mellan de två fallen, $(c-b)/N$, i relation till produkten ad. Dvs. de fel, där en ledamot först röstar med en grupp på ena kanten och sedan med en grupp på andra, tillmäts stor betydelse.
- d) Användningen av Q förutsätter *inte* mätbara attitydkontinua (varken uppenbara eller latent) utan kan motiveras med hänvisning till den parvisa rangordningen av ledamöter och sannolikheten att dessa rangordningar är konsekventa från fråga till fråga.¹⁷

Denna metod att söka efter skalära undermängder oberoende av sakinnehåll är mindre beroende av preliminära hypoteser eller begreppsmässiga överväganden jämfört med t.ex. Guttmans metod. Metoden utgår inte från något antagande, att voteringsmönstret är baserat på ett kontinuum av attityder eller referensramar. Mönstret kan nämligen vara ytterst komplexa sammansättningar av skilda voteringsbeteenden, som är beroende av situationella och organisatoriska såväl som psykologiska variabler. Vi hävdar därmed, att den legislativa röstningsstrukturen skall upptäckas, inte skapas.¹⁸

¹⁷ I denna redogörelse för Q-metoden har jag nära följt Mac Rae i APSR, dec. 1965, sid. 909 ff.

¹⁸ Jmfr Mac Rae i APSR dec. 1965, sid. 911 i huvudsak cit.

Tabell 9. Procentuella andelen voteringar med inga röster mot partilinjen.

	h	fp(f+1)	f	bf	s	k
Ik						
1927	0,39	0,05	0,18	0,45	0,32	—
1928	0,28	0,11	0,26	0,43	0,35	
1930	0,37	0,03	0,14	0,54	0,34	
1931	0,18	0,07	0,20	0,43	0,30	
1932	0,35	0,10	0,20	0,63	0,55	
1933	0,38	0,05	0,12	0,57	0,43	
1934	0,38	0,19	0,35	0,38	0,38	
1936	0,47	0,37	0,37	0,48	0,42	
1938	0,40	0,15	0,15	0,40	0,35	
Iik						
1925	0,24	0,07	0,26	0,31	0,30	0,87
1926	0,33	0,18	0,24	0,58	0,35	1,00
1927	0,33	0,23	0,23	0,58	0,31	0,96
1928	0,47	0,23	0,37	0,50	0,35	1,00
1930	0,33	0,15	0,31	0,42	0,44	0,98
1931	0,23	0,09	0,12	0,41	0,32	0,98
1932	0,36	0,15	0,17	0,58	0,42	0,96
1933	0,43	0,13	0,21	0,32	0,43	0,92
1934	0,42	0,20	0,29	0,46	0,54	0,95
1936	0,48	0,43	0,43	0,56	0,53	0,84
1938	0,54	0,08	0,08	0,19	0,19	0,77

6. Röstningsbeteendet: vissa grova mått

6.1. Partisammanhållningen

Måtten som används i detta avsnitt är för mycket små partier användbara endast för att fastställa en extremt hög sammanhållning. Av denna anledning ingår ej det liberala partiet i tabellerna nedan. Däremot har vi med hänvisning till koalitionen 1927—28 och partisammanslagningen 1935 ansett det väsentligt att studera sammanhållningen i ett »sammanslaget parti» f+l.

För *socialdemokraterna* i första kammaren kan i båda tabellerna två nivåer urskiljas, dels en lägre under perioden 1927—31, dels en högre under perioden 1933—36. Stabiliteten är relativt markant: På den lägre nivån kring 0,32 respektive 0,72 och på den högre kring 0,41 respektive 0,84. Siffrorna för år 1932 skiljer sig genom en ytterligare högre nivå 0,55 resp. 0,89.

Bondeförbundet har i första kammaren inte i något fall vid jämförelser med de övriga partierna en lägre total enighet (tabell 9). Tabellerna an-

Tabell 10. Procentuella andelen voteringar med mindre än 20 % mot partilinjen.

	h	fp(f+1)	f	bf	s	k
Ik						
1927	0,83	0,73	0,78	0,76	0,73	
1928	0,72	0,76	0,76	0,80	0,70	
1930	0,84	0,54	0,74	0,83	0,74	
1931	0,63	0,63	0,63	0,84	0,70	
1932	0,80	0,68	0,73	0,86	0,89	
1933	0,84	0,54	0,70	0,89	0,84	
1934	0,92	0,79	0,75	0,71	0,81	
1936	0,81	0,76	0,76	0,85	0,87	
1938	0,85	0,55	0,55	0,75	0,73	
IIk						
1925	0,67	0,67	0,72	0,72	0,59	0,98
1926	0,74	0,63	0,71	0,91	0,77	1,00
1927	0,71	0,67	0,71	0,87	0,78	0,96
1928	0,81	0,71	0,79	0,82	0,76	1,00
1930	0,81	0,73	0,81	0,75	0,88	1,00
1931	0,80	0,82	0,86	0,86	0,80	1,00
1932	0,89	0,64	0,75	0,94	0,89	0,98
1933	0,77	0,64	0,75	0,91	0,81	1,00
1934	0,88	0,59	0,76	0,80	0,81	1,00
1936	0,88	0,81	0,81	0,93	0,84	0,95
1938	0,85	0,58	0,58	0,78	0,58	0,88

tyder, att partiet har starkast sammanhållning 1932 och 1933 och svagast 1934. Den totala enigheten är vidare relativt hög 1930 och i någon mån 1936. I övrigt uppvisar bondeförbundet en ganska stabil nivå kring 0,43 resp. 0,81.

Den totala enigheten (tabell 9) är lägre för det *frisinnade partiet* jämfört med de övriga partiernas utom 1931, då högerpartiet (h) är något mindre enigt. De högsta siffrorna finner vi 1936 och 1934. Vi finner således en större enighet efter krisen 1932—1933 samt partisammanslagningen 1934 än under de perioder, då partiet var regeringsbas.

Beträffande *kombinationen* (f+1) noterar vi de låga siffrorna i tabell 9. I tabell 10 finner vi de högsta siffrorna i samband med partisammanslagningen 1934 och i övrigt 1936 samt när partierna är regeringsunderlag 1927 och 1928. Observera att sammanhållningen mätt på detta sätt är lika hög 1928 som 1936. Jämför vi slutligen sammanhållningen mätt enligt tabell 4 för f och (f+1) finner vi, att denna är klart skild endast 1930 och 1933 med en markant lägre sammanhållning för (f+1).

För *högerpartiet* (n) finner vi i tabell 9 en stabil nivå kring 0,38. Un-

dantagen är 1931 med en markant låg enighet, 1928 med en låg enighet samt 1936 med en hög enighet. Samma tendens återfinns i tabell 10, (nivån är där 0,83). Enda undantaget är att 1934 och ej 1936 ligger högt. Stabiliteten är markant. Det är notabelt, att enigheten under regeringsåret inte är högre än övriga år.

Beträffande *andra kammaren* kan för *socialdemokraterna* samma generella tendens konstateras (som i första kammaren) med en lägre sammanhållning i början av analysperioden samt en högre i slutet (1938 undantaget). Mera preciserat antyder tabell 9 fyra nivåer: dels en åren 1925—28 samt 1931 på nivån 0,33, dels en på nivån 0,43 för åren 1930, 1932 och 1933, dels en på nivån 0,53 för åren 1934 och 1936 samt slutligen den mycket låga siffran 0,19 för koalitionsåret 1938. Tabell 10 uppvisar jämnare siffror. Samma tendenser som i tabell 9 kan dock urskiljas med undantag för en markant låg siffra 1925 och markant höga siffror 1930 och 1932. Den låga sammanhållningen 1925 bör specialstuderas med speciell tanke på relationerna till det frisinna partiet. Vidare förefaller 1932 vara ett intressant år både i första och andra kammaren genom den markanta höga socialdemokratiska enigheten.

För *bondeförbundets* andrakamargrupp skall den låga siffran för 1933 i tabell 9 noteras och jämföras med den höga siffran i tabell 10. Krisen i partiledningen bör vara en av orsakerna till detta förhållande. I övrigt har partiet den största sammanhållningen enligt båda tabellerna åren 1926, 1927, 1932 och 1936 samt den minsta sammanhållningen 1938, 1925 samt 1930.

Det *frisinnade partiets* enighet är även i andra kammaren markant låg jämfört med övriga partiers. Partiet har lägst enighet 1938, 1931 och 1932 samt högst 1936 och 1928. Observera emellertid att enligt tabell 10 har partiet den största sammanhållningen 1931.

Det *sammanslagna partiet* (f+1) uppvisar varje år med undantag för 1938 en större enighet (tabell 9) i andra kammaren jämfört med första. De högsta talen finner vi 1936, 1927, 1928 och 1934 samt de lägsta 1938 och 1931. I tabell 10 bör *den mycket höga siffran* för 1931 samt den låga siffran för 1932 noteras.

För *högerpartiet* (lmb) är en markant sammanhållning under de socialdemokratiska regeringsåren 1933—38 uppenbar i båda tabellerna. Tendenserna för åren 1928—31 är emellertid olika. Extrem stabilitet i tabell 10 (0,81). Stora skillnader i tabell 9. Vi finner således en stigande frekvens av enstaka röster mot partilinjens för perioden 1928—31 men ingen förändring i partimajoritetens stabilitet. För åren 1925—27 är tendensen likartad. Låg enighet 1925 (jmf socialdemokraterna) och något högre men fortfarande jämförelsevis låg 1926 och 1927.

Det *kommunistiska partiet* slutligen har som framgår av tabell 9 en prak-

Tabell 11. Partimedlemmarnas genomsnittliga röstande mot partilinjen.

	h	f+l(fp)	f	bf	s	k	Totalt
Ik							
1927	0,09	0,15	0,14	0,11	0,11		0,11
1928	0,11	0,13	0,12	0,10	0,12		0,12
1930	0,09	0,20	0,17	0,08	0,10		0,12
1931	0,14	0,18	0,17	0,09	0,11		0,13
1932	0,09	0,15	0,14	0,06	0,05		0,08
1933	0,08	0,20	0,20	0,07	0,08		0,10
1934	0,05	0,13	0,12	0,11	0,09		0,09
1936	0,08	0,12	0,12	0,07	0,08		0,08
1938	0,07	0,16	0,16	0,09	0,11		0,10
IIk							
1925	0,14	0,16	0,14	0,12	0,14	0,03	0,14
1926	0,12	0,18	0,16	0,06	0,11	0,00	0,12
1927	0,10	0,15	0,15	0,07	0,10	0,01	0,10
1928	0,09	0,13	0,12	0,08	0,10	0,00	0,10
1930	0,08	0,13	0,11	0,11	0,08	0,00	0,09
1931	0,11	0,14	0,13	0,08	0,09	0,00	0,10
1932	0,07	0,15	0,13	0,05	0,06	0,01	0,07
1933	0,09	0,16	0,15	0,06	0,09	0,01	0,09
1934	0,06	0,17	0,16	0,08	0,08	0,01	0,08
1936	0,08	0,09	0,09	0,05	0,07	0,03	0,07
1938	0,06	0,15	0,15	0,10	0,15	0,05	0,12

tiskt taget total enighet oberoende av frågans politiska vikt. Partiet hade förmodligen uppvisat en ännu större sammanhållning om vi inte åren 1925, 1933—36 betraktat k+kv+ko som ett parti (jmf sid. 140).

Båda dessa tabeller (9 och 10) studerar partiernas sammanhållning med utgångspunkt från partiets totala röstningsbeteende i voteringarna. Ett studium av *partimedlemmarnas* genomsnittliga röstande mot partilinjen förefaller vara ett naturligt första komplement.

Socialdemokraternas förstakamargrupp har en mindre genomsnittlig individuell avvikelse perioden 1933—36 (0,08) jämfört med perioden 1927—1931 (0,11). Siffran för 1932 är anmärkningsvärt låg.

Bondeförbundets genomsnittliga avvikelse varierar kring 0,09 med låga siffror för åren 1932, 1933 och 1936 samt högre siffror 1927 och 1934.

Om vi bortser från det sammanslagna partiet (f+l), så har det *frisinnade partiet* genomgående de högsta siffrorna. Skillnaden gentemot f+l är anmärkningsvärt stabil kring 0,01. Lägst avvikelse finner vi för åren 1927, 1928, 1932, 1934 och 1936.

Högerpartiet (*n*) uppvisar en mycket stabil nivå kring 0,09. Undantagen är dels 1934 med en lägre avvikelse och 1931 med en högre avvikelse.

Den genomsnittliga avvikelsen från partilinerna för hela kammaren är högst 1931 och lägst 1932 och 1936. Åren 1927—31 ligger något högre än åren 1932—36.

Beträffande *andra kammaren* kan för det *socialdemokratiska* partiet två nivåer skönjas: dels en med en något högre avvikelse 1925—28, dels en med en något lägre 1930—36. Avvikelsen är högst 1925 och 1938 samt lägst 1932 och 1936.

Bondeförbundet uppvisar en markant stabilitet kring 0,07 utom för åren 1925, 1930 och 1938, som har en avvikelse kring 0,11.

Även i denna kammare har det *frisinnade partiet* genomgående den högsta genomsnittliga avvikelsen jämfört med övriga partiers. Skillnaden gentemot det sammanslagna partiet är mycket stabil kring 0,01—0,02.

Siffrorna för *högerpartiet* (*lmb*) är markant lika motsvarande siffror för socialdemokraterna. Enda undantaget är 1938 med en hög avvikelse för socialdemokraterna och en låg för högerpartiet.

Den extremt höga sammanhållningen för det *kommunistiska* partiet framträder naturligtvis även här.

Den genomsnittliga avvikelsen från partilinen för hela kammaren är markant hög 1925 och 1926. Siffran för 1925 är t.o.m. högre än för koalitionsåret 1938. I likhet med första kammaren är avvikelsen lägst 1932 och 1936.

Sammanfattningsvis konstaterar vi, att *socialdemokraternas* sammanhållning är hög och stabil. Vi finner dock relativt klara tendenser till två nivåer, dels en lägre 1925—31, dels en högre 1933—36. Denna tendens är mest markerad i första kammaren men återfinns även i den andra. Sammanhållningen 1932 var speciellt hög, den högsta under hela perioden, vilket föranleder en närmare analys nedan.

För *bondeförbundet* är det genomgående draget en mycket hög och stabil sammanhållning. De använda måtten tyder på en största sammanhållning 1932 och 1933. Notera dock en låg total enighet i andra kammaren 1933. Den lägsta sammanhållningen finner vi i första kammaren 1934 och i andra kammaren 1925, 1930 samt 1938.

Även för de båda högerpartierna är sammanhållningen stabil. Vi finner, speciellt i andra kammaren, en klar samvariation med den socialdemokratiska sammanhållningen. I tabell 11 är denna samvariation t.o.m. på identisk nivå.

Det *frisinnade partiet* har genomgående den lägsta sammanhållningen. Observera att vi finner den högsta enigheten (tabell 9) 1936 och inte under någon av regeringsperioderna (1927—28, 1931—32). Beträffande dessa är enigheten markant hög 1928 i båda kamrarna. I övrigt är bilden splittrad

med en viss tendens till låg sammanhållning 1930 och 1933 samt en något högre 1927, 1931 och 1932.

Det *kommunistiska partiet* uppvisar genomgående en praktiskt taget fullständig enighet.

Vi återkommer nedan (sid. 164) med en mer detaljerad analys av splittringen i det sammanslagna partiet (f+l).

Om graden av enighet i partierna är ett mått på politiseringsgraden, kan vi slutligen konstatera, att voteringarna 1936 och 1932 var mest politiserade, eftersom avvikelserna i partierna då var genomsnittligt minst. Vidare skulle därmed voteringarna i första kammaren 1931 och voteringarna i andra kammaren 1925 och 1926 vara minst politiserade. Observera emellertid, att voteringarna i första kammaren 1925 och 1926 ej ingår i undersökningen (jmf sid. 128).

6.2. *Partisamarbetet*

De svårigheter som det innebär tekniskt och analytiskt att hantera det stora antalet partikombinationer vid sex partier, har medfört, att vi i denna analys (jmf även tabell 11) har studerat endast det sammanslagna partiet f+l och inte de enskilda partierna i kombinationen. På samma sätt har k+kv+ko när det varit aktuellt betraktats som ett parti. Vi erinrar vidare om att två partier definitionsmässigt säges ha samvoterat om partimajoriteten har röstat på samma sätt, dvs. ja, nej eller avstår. I det sistnämnda fallet fordras dock att en absolut majoritet föreligger bland ledamöterna för avstår. I tabell 12 anges i hur många fall ett parti stått ensamt i en votering mot de övriga, i tabell 13 i hur många fall två partier stått mot de tre (två) övriga. I tabell 14 slutligen redovisar vi den relativa frekvensen av de väsentligaste samvoterings typerna. Den tredje variabeln »absolut majoritet för avstår» finns som en störande faktor i tabellerna. Frekvensen är emellertid så liten, att dess inverkan är negligerbar (jmf tabell 13 där utan denna faktors inverkan h+s och fp+bf skulle ha identiska värden i likhet med h+f+l och bf+s). Detta mått på partiernas samarbete ger endast en grov approximation av likheten i två eller tre partiers röstningsbeteende. Måttets grovhet kan bedömas mot bakgrund av siffrorna i tabell 9 och 10 ovan. Samvoteringsmättet mellan bf och h är t.ex. enligt tabell 10 en relativt god approximation 1932 men en sämre 1925. Bättre approximationer av likheten i partiernas röstningsbeteende kommer att redovisas nedan (sid. 160). Tabellerna ger emellertid en viss illustrativ information.

Med en ytterligare understrykning av siffrornas grova karaktär skall vi notera beträffande kombinationen s(s+k)—övriga partier de markant höga siffrorna för 1936 i båda kamrarna. Den kraftigaste polariseringen

Tabell 12. Antal fall då ett parti stått ensamt.

	h	(f+1)	bf	s	k	(h+fp+bf +s+k)	Antal vot.
Ik							
1927	6	1	6	19	—	5	66
1928	3	8	2	9	—	8	54
1930	4	3	7	13	—	4	70
1931	4	6	4	13	—	1	56
1932	4	2	3	24	—	2	71
1933	9	3	3	24	—	4	74
1934	8	1	5	21	—	1	63
1936	2	2	4	34	—	6	62
1938	8	2	3	2	—	5	40
IIk							
1925	6	0	3	1	1	4	54
1926	3	0	1	3	1	3	57
1927	3	1	2	2	4	0	54
1928	3	1	3	5	0	4	62
1930	10	0	0	0	3	0	52
1931	1	2	0	1	0	0	44
1932	1	1	0	2	2	2	53
1933	6	0	0	2	2	1	53
1934	5	0	1	2	3	3	59
1936	4	0	3	4	7	1	88
1938	3	0	2	0	0	1	26

mellan »socialister» och »borgare» skedde således vid denna riksdag. Beträffande denna kombination ($s(s+k)$ —övriga partier) skall vidare för första kammaren noteras den relativt höga siffran 1927 samt den markerade förändringen mellan 1931 och 1932. För andra kammaren är de höga och stabila siffrorna 1926—28 intressanta speciellt mot bakgrund av anklagelserna för en radikaliserings just under dessa år (jmf sid. 142). Beträffande $(f+1)+h$ är de absoluta siffrorna i de flesta fall för små för att möjliggöra några slutsatser. Uppgången 1933 är emellertid markerad och motsvaras, beroende på inverkan av variabeln avstår, av en något högre siffra för $s+bf$ (jmf de absoluta siffrorna). De extremt höga siffrorna 1938 är naturliga mot bakgrund av koalitionen $s+bf$.

Studerar vi slutligen siffrorna för $h+bf$, är de höga siffrorna för 1930 markanta i båda kamrarna. Vidare är den låga siffran 1927 för andra kammaren jämfört med den höga siffran för första kammaren av intresse. Nedgången 1933 är markant i båda kamrarna. Vidare noterar vi den generellt högre nivån i första kammaren.

Tabell 13. Antal fall då två partier stått mot de tre övriga.

	h+ (f+l)	h+s	h+bf	h+k	(f+l) +bf	(f+l) +s	(f+l) +k	bf+s	bf+k	s+k	Antal vot.
Ik											
1927	1	3	26	—	4	26	—	1	—	—	66
1928	6	1	18	—	1	18	—	7	—	—	54
1930	5	1	33	—	1	33	—	5	—	—	70
1931	3	3	22	—	3	22	—	3	—	—	56
1932	6	1	29	—	1	29	—	6	—	—	71
1933	13	1	19	—	1	19	—	15	—	—	74
1934	7	2	18	—	2	18	—	7	—	—	63
1936	7	2	5	—	2	5	—	7	—	—	62
1938	16	1	3	—	1	3	—	16	—	—	40
IIk											
1925	1	2	14	1	0	1	1	1	0	18	54
1926	5	3	12	0	1	0	1	0	1	24	57
1927	5	1	8	0	1	4	0	1	0	23	54
1928	0	1	13	0	1	1	2	0	1	28	62
1930	2	0	20	2	0	1	0	1	0	13	52
1931	3	1	14	0	1	3	1	0	0	17	44
1932	5	0	15	1	1	4	0	1	0	20	53
1933	7	1	4	1	1	2	0	1	0	25	53
1934	5	1	5	3	4	3	0	1	0	25	59
1936	1	4	4	1	3	2	0	2	1	52	88
1938	5	1	3	1	0	0	2	5	0	3	26

Tabell 14. Procentuell samvotering för vissa kombinationer där ett eller flera partier stod mot övriga partier.

	Ik s	IIk s+k	Ik h+(f+l)	IIk h+(f+l)	Ik h+bf	IIk h+bf	IIk h+bf+k
1925	—	33	—	2	—	26	28
1926	—	42	—	9	—	21	21
1927	29	43	2	9	39	15	22
1928	17	45	11	0	33	21	23
1930	19	25	7	4	47	38	40
1931	23	39	5	7	39	32	39
1932	34	38	8	9	41	28	36
1933	32	47	18	13	26	8	11
1934	33	42	11	8	29	9	14
1936	55	59	11	1(3)	8	5	7
1938	5	12	40	19(38)	8	12	12

(3) och (38) är procenttalen för komb. h+(f+l)+k.

Tabell 15. Genomsnittligt »vinstindex» per parti (i %).

	h	(f+1)fp	f	bf	s	k	Totalt
Ik							
1927	0,51	0,56	0,57	0,48	0,36		0,46
1928	0,46	0,49	0,48	0,42	0,43		0,46
1930	0,45	0,51	0,53	0,38	0,42		0,44
1931	0,47	0,47	0,48	0,42	0,43		0,44
1932	0,44	0,43	0,44	0,42	0,33		0,39
1933	0,46	0,41	0,44	0,55	0,34		0,42
1934	0,44	0,51	0,55	0,43	0,40		0,43
1936	0,50	0,46	0,46	0,54	0,26		0,39
1938	0,32	0,40	0,40	0,58	0,59		0,49
IIk							
1925	0,36	0,59	0,62	0,40	0,61	0,50	0,51
1926	0,36	0,52	0,54	0,37	0,60	0,49	0,50
1927	0,43	0,45	0,46	0,53	0,52	0,45	0,49
1928	0,42	0,52	0,54	0,42	0,50	0,39	0,47
1930	0,24	0,65	0,68	0,38	0,61	0,48	0,47
1931	0,41	0,49	0,50	0,49	0,44	0,35	0,44
1932	0,39	0,46	0,47	0,40	0,35	0,25	0,38
1933	0,28	0,40	0,39	0,40	0,56	0,58	0,45
1934	0,29	0,45	0,48	0,36	0,55	0,42	0,44
1936	0,44	0,48	0,48	0,45	0,42	0,32	0,43
1938	0,21	0,30	0,30	0,46	0,54	0,50	0,48

7. Vinstindexet: Partifördelning

Samvoteringsstalen i tabellerna 12—14 kommer att användas i kompletterande och illustrerande syfte vid analysen av de återstående samvoteringsmått. Det första av dessa mått är *det genomsnittliga vinstindexet* (jmf sid. 146). I tabell 15 redovisas fördelningen på de skilda partierna samt det genomsnittliga vinstindexet för hela kammaren. Det bör observeras, att frånvarofaktorn generellt sänker vinstindexen. Vi bör därför studera vinstnivåerna från en relativ och inte en absolut synvinkel.

För högerpartiet i första kammaren (*n*) bör den extrema stabiliteten kring 0,45 för åren 1928—34 noteras. De högre siffrorna för 1927 kan anknytas till den högre socialdemokratiska aktiviteten det året enligt tabell 14. Siffran för 1936 skall anknytas till polariseringen, och den låga siffran för 1938 bör vara helt koalitionsberoende.

Socialdemokraterna är markant stabila 1928—31 samt 1934 kring 0,42. Det markant höga genomsnittliga vinstindexet för 1938 är mot bakgrund av koalitionsituationen naturligt. Det extremt låga vinstindexet för 1936 understryker en orsak till att socialdemokraterna trots sin markant starka

ställning i andra kammaren efter 1936 års andrakammarval (112 platser) gick i koalition med bondeförbundet. Den låga siffran för 1933 tyder på att uppgörelsen med bondeförbundet inte var någon logisk följd av ett utbrett samarbete mellan partierna i första kammaren. Den låga siffran för 1932 skall vidare anknytas till den extremt höga sammanhållningen. Det låga indexet för 1927 slutligen motsvaras av motsvarande uppgång för det nationella partiet och bör naturligtvis även den anknytas till den högre socialdemokratiska aktiviteten.

Bondeförbundet ligger 1928, 1931, 1932 och 1934 praktiskt taget exakt på nivån 0,42. De höga siffrorna 1936 och i någon mån 1927 skall anknytas till den ovan redovisade polariseringen de åren. Det höga vinstindexet 1930 skall anknytas till den ovan konstaterade extremt höga frekvensen för samvoteringstypen h+bf mot s+fp. Att slutligen vinstindexet för bondeförbundet under koalitionsåret 1938 är det högsta under hela analysperioden är knappast förvånande.

För det *frisinnade partiet* kan det konstateras, att partiet har det högsta vinstindexet 1927—31 samt 1934, vilket understryker partiets vågmästarposition under dessa år. Den jämförelsevis låga siffran 1933 blir naturlig mot bakgrund av bondeförbundets agerande och partimajoritetens negativa reaktion.

Det *sammanslagna partiets* vinstindex ligger aningen lägre än det frisinnade partiets 1934, 1933 och 1932.

Slutligen skall vi notera de genomgående låga vinstindexen för 1932 som slår igenom i ett lågt totalindex.

Beträffande *andra kammaren* uppvisar *bondeförbundet* en stabil nivå kring 0,39 för åren 1925, 1926, 1928, 1930, 1932, 1933 och 1934. Den markant höga siffran för 1927, som är den högsta under hela perioden, skall ses mot bakgrund av den relativt låga frekvensen för samvoteringstypen h+bf mot övriga partier. Den interna fördelningen av partiets vinstindex bör emellertid specialstuderas såväl detta år som 1931, därför att båda har högre genomsnittligt vinstindex jämfört med både 1936 och 1938. Motsvarande analys bör även företagas 1934 och 1930 mot bakgrund av den politiska situationen och de relativt låga vinstindexen.

Socialdemokraternas andrakammargrupp uppvisar tre nivåer på sitt vinstindex, dels en över 0,60 åren 1925, 1926, 1930 och 1938, dels en över 0,50 för 1927, 1928, dels en kring 0,40 för 1932, 1936 och 1931. Åren 1933 och 1934 ligger mellan de båda första nivåerna. Den låga siffran för 1931 och den mycket låga siffran för 1932 är väsentliga fakta vid bedömningen av en viss socialdemokratisk tveksamhet inför regeringsuppdraget samt kohandeln med bondeförbundet 1933. Siffran för 1936 understryker den ovan konstaterade polariseringen det året. Beträffande den relativt höga siffran för 1933, kan vi konstatera, att i andra kammaren

förefaller den ökade frkvensen av samvoteringsstypen h+fp mot s+bf påverka det socialdemokratiska vinstindexet i positiv riktning. Fördelningen av vinstindexen måste emellertid specialstuderas innan vi kan dra några bestämda slutsatser.

Det *frisinnade partiet* har sina högsta vinstindex 1930 och 1925, vilket är en naturlig följd av det kända »samarbetet» med socialdemokraterna dessa år. Detta »samarbete» måste naturligtvis specialstuderas genom bl.a. ett studium av de individuella vinstindexen. De låga genomsnittliga vinstindexen för partiet 1933 och 1938 kan förklaras med hänvisning till relationerna bf—s. En analys av fördelningen av vinstindexen inom f eller (f+1) 1932—34 är nödvändig för att få en uppfattning om huruvida enskilda riksdagsmän i stor omfattning röstade med konstellationen s—bf. I övrigt uppvisar partiet en relativt stabil nivå kring 0,48. Det *sammanslagna partiets* index ligger aningen lägre 1925, 1930 och 1934.

Högerpartiet (lmb) samvarierar inte oväntat i negativ riktning med socialdemokraterna. Enda undantaget är 1932, då båda partiernas vinstindex sjunker. Partiet har sitt högsta index när polariseringen är störst 1936 samt lägst index 1938 och regeringsåret 1930.

Kommunisterna slutligen har högst index 1933 och lägst 1932. Samvariationen med socialdemokraterna är mycket stor. Det kommunistiska vinstindexet ligger med ett undantag ca 11 procentenheter under det socialdemokratiska. Undantaget är 1933 med det högsta kommunistiska vinstindexet.

Vid en jämförelse mellan partierna har *socialdemokraterna* högst genomsnittligt index 1926, 1934 och 1938, bondeförbundet 1927 samt det frisinnade partiet 1925, 1928—32 samt 1936.

Som ett komplement till tabell 15 redovisar vi i tabell 16 partitillhörigheten för ledamöterna med de 15(20) högsta vinstindexen. Vidare redovisar vi i denna tabell vinstindexområdet för dessa högsta index. Därvid bör det observeras, att frånvarofaktorn inte på samma sätt som i tabell 15 sänker vinstindexen, eftersom de ledamöter som har liten frånvaro bör vara överrepresenterade bland de högsta indexen.

Rent allmänt konstaterar vi, att tabellen mycket väl följer de allmänna tendenser, som vi fann i tabell 15. Någon marginalgrupp inom det frisinnade partiet kan inte fastställas. Detta kan möjligen bero på frånvarofaktorns inverkan.

Sammanfattningsvis kan vi notera en generell frisinnad dominans av första kammaren samt en socialdemokratisk dominans av andra kammaren. Om tabellerna något hårdtolkas, tyder resultaten för *första kammaren* 1927 på en viss borgerlig samling. Denna är inte lika tydlig 1928. Resultaten för första kammaren 1930 tyder på ett visst »vågmästeri» från frisinnat håll. För 1931 är den jämna indexfördelningen markant i båda

Tabell 16. Partitillhörigheten för ledamöter med de 15(20) högsta vinstindexen.

		Vinstindex- område
1927: 1	f l f f h f f f f bf f h f l h	(0,77—0,61)
1928: 1	f f l f h f h s h h h h h s s	(0,65—0,57)
1930: 1	f f f f f f f f f f h f f h h	(0,66—0,56)
1931: 1	f h h f f f f s f h f h h f h	(0,64—0,55)
1932: 1	f h h f f bf h h h f bf h bf bf f	(0,62—0,52)
1933: 1	bf bf bf bf bf bf bf bf f h bf bf h h v	(0,70—0,58)
1934: 1	f f f f f h h h s bf f f f bf bf	(0,70—0,56)
1936: 1	bf f bf bf h h h bf bf h h h f h h	(0,69—0,61)
1925: 2	s s s s s s f s f s f s f s s s s f s	(0,81—0,70)
1926: 2	s s s s s s s s s s s s s s s s s s s	(0,75—0,68)
1927: 2	bf bf s s s s s s bf s bf f s s s s s f	(0,72—0,61)
1928: 2	f s s f f l s s f s f s s s s s s f s	(0,76—0,71)
1930: 2	s f f s s s s s f f f s f l s s s f s s s	(0,81—0,73)
1931: 2	f s s s s f f s f bf bf bf f s l f bf s f s	(0,68—0,57)
1932: 2	f f l f f f f f f f s h h bf f h bf h f h	(0,70—0,51)
1933: 2	s s s s s s s s s s s s s s s s s s s	(0,72—0,66)
1934: 2	s s s s s s s s s s f s s s s s s s s	(0,73—0,64)
1936: 2	fp fp bf h fp bf h h fp h h s h h fp h bf bf h bf	(0,65—0,55)

tabellerna. Året därpå (1932) kan tendenser till en polarisering s—»borgare» urskiljas. Siffrorna för 1933 antyder, att bondeförbundet övertagit de frisinnades roll som »vågmästare». Trots att bf och s 1934 »levde under avtal», återtog det frisinnade partiet sin vågmästarposition. En borgerlig samling i första kammaren 1936 är klart antydd. Beträffande *andra kammaren* noterar vi dominansen av f och s 1925 och 1930. Även 1928 finner vi samma kombination (jmf första kammaren). Vidare kan vi konstatera, att det markant höga vinstindexet för bf 1927: 2 beror i hög grad på att ett mindre antal bondeförbundare avviker genom markant höga index. Standardavvikelsen för partiets vinstindex är högst av samtliga partiers. Motsvarande standardavvikelse för 1931: 2 är lägst av samtliga partiers, vilket tyder på att vinstindexet det året är mycket jämnt fördelat inom partiet. Jämförelsevis låga standardavvikelser noteras vidare för bf både 1930: 2 och 1934: 2. För 1933: 2 bör det observeras att det högsta vinstindexet bland de frisinnade ligger på 0,58 och bland bf på 0,55. Dessutom noterar vi samma förändring mellan 1931 och 1932 i den andra kammaren som i den första, nämligen en övergång från en jämn indexfördelning till en mer ojämn.

Socialdemokraterna har relativt sett mycket höga index 1926 och 1934. För 1933 bör kommunisternas position noteras. Slutligen är den borgerliga samlingen 1936 uppenbar i båda tabellerna.

Relationerna mellan $(f+1)$ och de övriga partierna, främst relationerna till s och k , kommer att bli föremål för en speciell analys nedan (se sid. 164).

8: Parvis samvotering

Likheten i röstningsbeteende mellan två partier kan vidare mätas med hjälp av medeltalet för samvoteringen för samtliga ledamotspar, där paret består av en ledamot från vardera partiet. Eftersom flertalet av frekvensfördelningarna visar sig ha ett normalfördelat utseende, mäter medeltalen på ett relativt acceptabelt sätt likheten i partiernas röstningsbeteende. Avvikelserna från den normalfördelade karaktären är koncentrerad till de interna fördelningarna av samvoteringstalen för $(f+1)$ samt fördelningarna av talen för komb. $(f+1)+k$. Flertalet av de frekvensfördelningar, som inte har ett normalfördelat utseende, kommer att analyseras separat. Medeltalen är i dessa fall naturligtvis ett mycket grovt mått. De kompletteras på vanligt sätt med standardavvikelserna. Därigenom får vi en uppfattning om »bredden» på frekvensfördelningarna. Observera att vi även i detta fall (jmf sid. 153) endast har studerat de sammanslagna partierna $(f+1)$ samt $(k+kv+ko)$ och inte de enskilda partierna. Vinstindexet ovan (sid. 156) antyder vad avser $(f+1)$ att de generella tendenserna inte förändras trots sammanslagningen.

I ett särskilt avsnitt kommer vi emellertid med utgångspunkt från frekvensfördelningarna att specialanalysera det sammanslagna partiet $(f+1)$ och dess relationer med övriga partier.

I tabell 17 redovisas medeltal och standardavvikelse för samvoteringstalen för respektive partikombination. Observera att det procentuellt beräknade medeltalet påverkas av frånvarofaktorn i negativ riktning. Ett t -värde på 20 % (jmf sid. 145) reducerar emellertid denna inverkan.

Voteringskombinationen $h+bf$ har det högsta medeltalet i första kammaren 1927—34 med en extrem stabilitet åren 1928—32 kring 65 % följt av en nedgång 1933 och 1934. Spridningen är 1933 markant låg, 1934 något högre. Medeltalet för 1936 ligger väl i nivå med siffrorna för 1928—32. Medeltalet för koalitionsåret 1938 är inte oväntat markant lågt.

Kombinationen $s+(f+1)$ har det näst högsta medeltalet 1927—33 med stabila siffror kring 50 % för åren 1927—31 följt av en nedgång 1932 och 1933. Den markant låga samvoteringsfrekvensen 1936 (26 %) tillsammans med den låga spridningen bör noteras. I övrigt är spridningen högst 1932 samt låg 1927 och 1928.

Kombinationerna $s+h$ och $s+bf$ uppvisar markant lika och låga medeltal för åren 1927—32. De något högre samvoterings- och spridningstalen för 1928 skall ses mot bakgrund av den mycket höga siffran (15 %) för

Tabell 17. Medeltal och standardavvikelsen för samvoteringsstalen för respektive partikombination (i %).

	s+h		s+		s+bf		s+k		h+		h+bf		h+k		(f+l)		(f+l)		bf+k	
	m	s	m	s	m	s	m	s	m	s	m	s	m	s	m	s	m	s	m	s
	Ik																			
1927	24	8	48	11	26	10	—	—	46	12	69	10	—	—	45	11	—	—	—	—
1928	30	10	49	11	31	11	—	—	38	11	66	9	—	—	38	11	—	—	—	—
1930	25	7	53	13	24	7	—	—	42	12	65	8	—	—	39	13	—	—	—	—
1931	27	8	49	13	24	8	—	—	40	10	65	9	—	—	39	11	—	—	—	—
1932	15	6	45	16	17	6	—	—	39	13	65	9	—	—	37	13	—	—	—	—
1933	17	6	40	12	34	8	—	—	49	13	59	8	—	—	47	13	—	—	—	—
1934	21	8	42	12	31	9	—	—	48	10	55	10	—	—	49	10	—	—	—	—
1936	20	8	26	9	24	8	—	—	65	9	62	10	—	—	58	9	—	—	—	—
1938	23	8	39	13	67	15	—	—	55	11	30	9	—	—	39	15	—	—	—	—
Totalt	22		43		31				47		60				43					
IIk																				
1925	25	7	50	8	30	7	72	8	46	10	67	9	21	6	53	10	55	9	30	7
1926	24	6	40	7	24	6	74	9	53	9	69	9	21	6	60	9	39	9	26	6
1927	22	6	34	8	30	8	72	7	63	8	66	10	20	7	59	9	29	8	28	6
1928	25	7	36	7	22	8	71	8	55	9	68	11	27	7	56	9	46	9	28	7
1930	16	7	62	11	30	10	78	8	32	9	61	11	15	6	45	9	57	10	25	9
1931	22	9	42	10	23	9	74	9	44	11	68	12	21	9	46	11	38	11	25	8
1932	16	8	40	13	21	7	71	9	48	13	68	13	15	7	45	13	32	13	22	9
1933	21	7	39	9	30	8	71	9	56	10	65	10	20	7	60	10	39	10	35	7
1934	18	8	37	10	27	8	73	8	56	10	61	9	20	7	60	10	33	10	30	7
1936	20	7	26	8	19	6	66	9	68	10	71	8	15	6	71	8	23	7	15	5
1938	24	11	38	13	55	13	65	16	53	13	33	12	30	12	34	13	42	18	39	14
Totalt	21		40		28		72		52		63		20		54		39		28	

m = medeltal (%) s = standardavvikelser (%) k = k + kv + ko h = n eller lmb

voteringskombinationen (h+fp+bf+s). Det extremt låga medeltalet och standardavvikelsen för kombinationen s+bf 1932 bör noteras. Åren 1933—38 ligger s+h relativt stabilt kring 20 %. Kombinationen s+bf ligger relativt högt 1933 och 1934 i jämförelse med föregående år. Det är emellertid intressant, att nivån 1933 inte är högre än 34 %. Direkt förvånande är den låga siffran (31 %) för 1934. Standardavvikelsen är låg och stabil 1930—36. Koalitionsåret 1938 är atypiskt med en extremt hög samvoterings- och splittringsgrad.

Den ovan konstaterade likheten i voteringsbeteendet mellan h och bf innebär att en markant likhet i samvoteringsstalen för h+(f+l) och

$(f+l) + bf$ kunde väntas för åren 1927—32. Så är som framgår av tabellen också fallet. Att siffrorna för 1933 och 1934 också skulle bli lika var emellertid inte väntat och tyder på en mellanställning för $(f+l)$ (jmfördelningen av vinstindexen ovan sid. 156).

I andra kammaren uppvisar inte oväntat kombinationen $s+k$ genomgående (utom 1936) de högsta samvoteringstalen. Stabiliteten är markant (kring 72 %) med undantag för ett högre tal 1930 (högerregering) samt lägre tal 1936 och 1938. Standardavvikelsen är mycket stabil med undantag för 1938.

Samvoteringstalen för kombinationerna $bf+h$ är för perioden 1925—34 näst högst och skillnaden i nivå gentemot kombinationen $s+k$ är liten ca 5 à 6 procentenheter. Stabiliteten 1925—33 är markant (67 %). Undantaget 1930 kan förklaras med att högerpartiet det året stod ensamt i ett mycket stort antal voteringar (19 %) (jmfördell 12). Störst samvoteringstal finner vi för 1936 och lägst för 1938. Även 1934 är samvoteringstalet relativt lågt (jmfördell första kammaren).

För kombinationen $s+h$ finner vi mycket stabila samvoteringstal kring 22 %. Talen för 1930 och 1932 är något lägre.

Samma nivå (22 %) finner vi vissa år också för kombinationen $s+bf$. Vi finner emellertid också en högre nivå för åren 1925, 1927, 1930 och 1933 samtliga med samvoteringstalet 30 %. Talet för 1934 ligger mellan dessa båda nivåer (!). Talet för 1938 är markant högt. (Spridningen är högst 1930 och lägst 1936.)

Inte oväntat finner vi i allmänhet de lägsta samvoteringstalen för kombinationen $h+k$. Det höga talet för 1928 bör bero på att socialdemokraterna det året i 5 voteringar (8 %) stod ensamma mot samtliga övriga partier.

Kombinationen $s+(f+l)$ har relativt stabila värden kring 38 % utom för åren 1930 och 1925 med markant höga värden och 1936 med ett markant lågt värde. De båda förstnämnda åren är de enda då samvoteringstalen för kombinationen $s+(f+l)$ är högre än motsvarande tal för $(f+l)+h$. De genomgående låga spridningstalen 1925—28 bör tyda på att det sammanslagna partiet under denna period hade relativt homogena relationer till socialdemokraterna vad avser röstningsbeteendet. De stora förändringarna i spridningstalen 1932—34 tyder på motsatsen och kräver en speciell analys.

Beträffande samvoteringstalen för kombinationen $(f+l)+bf$ urskiljer vi en möjlig existens av två nivåer: dels en kring 45 % för åren 1930—32 (observera den stigande standardavvikelsen), dels en kring 60 % för åren 1926, 1927, 1933 och 1934. Värdena för 1925 och 1928 ligger mellan dessa nivåer, medan värdet för 1936 ligger markant över och för 1938 markant under.

Kombinationen $h + (f+l)$ uppvisar i andra kammaren till skillnad från första mycket stora variationer i samvoteringsstalen. Ett närmare studium av frekvenskurvorna förefaller nödvändigt.

Samma förhållande gäller kombinationen $(f+l) + k$. En detaljerad analys av frekvenskurvorna för dessa båda kombinationer bör underlätta bedömningen av det sammansatta partiets voteringsmönster. Vi bör beträffande denna kombination observera förekomsten av frekvensfördelningen med brister i normalfördelningen.

Ett genomsnitt på hela den undersökta perioden visar, att $s+h$ och $h+k$ ligger kring 20 %, $s+bf$ och $bf+k$ kring 30 %, $(f+l) + k$ och $s + (f+l)$ kring 40 %, $h + (f+l)$ kring 50 %, $h+bf$ kring 60 % samt $s+k$ kring 70 %. Kombinationen $(f+l) + bf$ ligger i första kammaren på drygt 40 % och i andra kammaren på drygt 50 %.

Sammanfattningsvis bör vi understryka den genomgående höga samvoteringsgraden mellan h och bf . Dessa genomsnittliga samvoteringsstal på ca 65 % ligger nära de tal, som redovisas nedan för partierna internt. Resultaten stöder definitivt inte uppfattningen, att de parlamentariska förhållandena efter krisuppgörelsen och fram till 1936 års riksdag var sådana, att man i stort sett kunde tala om faktisk majoritetsparlamentarism (Nyman sid. 75). Ett samvoteringsstal mellan bf och s på ca 30 % av ca 60 voteringsrättigheter i vardera kammaren 1934 tyder snarare på att talet om en riksdagsteknisk operation var välgrundad (Andersson i Rasjön, sid. 113). Notera även att vinstindexen för 1934 ligger helt i linje med t.ex. indexen för tjugotalet. Däremot uppvisar koalitionsåret 1938 en helt annan bild, även om vi där måste varna för ett lågt totalantal voteringsrättigheter. Vi finner det året en samvoteringsgrad för s och bf kring 60 % samt ett vinstindex i första kammaren kring 0,58 och i andra kammaren kring 0,50.

Vidare förefaller 1932 vara ett intressant år. Vi har tidigare noterat en extremt hög socialdemokratisk enighet det året. I tabell 11 finner vi en markant låg samvoteringsgrad $s+bf$ och $s+h$. Den är i första kammaren 15 resp. 17 % samt i andra kammaren 16 resp. 21 %. Till detta kommer att relationskurvorna för $s + (f+l)$ har en mycket stor spridning i båda kamrarna. Vinstindexet för socialdemokraterna är i båda kamrarna markant lågt. Dessa fakta antyder en kraftig socialdemokratisk profilering inför riksdagsvalet 1932. Denna profilering tycks ha »dragit med sig» vissa grupper inom $(f+l)$.

För perioden 1925—28 noterar vi den skarpa nedgången i samvoteringsgraden $s+fp$, som motsvaras av en uppgång $h + (f+l)$. Relationerna $s+h$ och $s+bf$ är emellertid relativt konstanta.

Resultaten för 1936 bör också noteras. Samvoteringsgraden $s + (f+l)$ på endast 26 % i båda kamrarna är det högsta relationstalet för någon kombination $s +$ borgerligt parti under detta år. Samvoteringsstalen mellan

de borgerliga partierna är markant höga mellan 60 och 70 %. Till detta skall läggas ett vinstindex för socialdemokraterna i första kammaren på 0,26 och i andra kammaren på 0,42. Därvid skall också poängteras att antalet voteringar var högt, 62 i första kammaren och inte mindre än 88 i den andra. Detta ohållbara parlamentariska läge, speciellt i första kammaren, bör ha varit en av orsakerna till regeringens fall.

Låga samvoteringsstal, normalfördelade karaktärer och låga standardavvikelser för relationskurvorna $s+bf$ och $s+n(lmb)$ innebär, att vi kan begränsa sökandet efter marginalgrupper i centrum till $(f+1)$. Med vissa undantag, som redovisats ovan, stöder resultaten i tabell 16 detta påstående. I det följande avsnittet sker en specialanalys av röstningsbeteendet hos $(f+1)$:

9. Specialundersökning av $(f+1)$

Denna specialundersökning är baserad på frekvensfördelningarna av samvoteringsstalen (jmf sid. 145). Utgångspunkten för analysen av »partiets» interna relationer är därmed tabell 18, där vi redovisar medeltal och standardavvikelse för samvoteringsstalen för partierna internt. Vid analysen av »partiets» relationer med andra partier är tabell 17 utgångspunkt.

Vi konstaterade ovan, att medeltalet påverkas av frånvarofaktorn i negativ riktning. Effektiviteten i ett t -värde på 20 % kan illustreras på följande sätt. Enligt tabell 9 avgavs inga röster mot partilinjen i kommunistiska partiet varken 1926 eller 1928. Frånvarofaktorn var 1926=25 % och 1928=40 % (övriga partier hade en genomsnittlig frånvaro kring 12 resp. 16 %). Medeltalet för de interna samvoteringsstalen i kommunistiska partiet var 92 respektive 94 %. Dvs. t -värdet skär bort en stor del av frånvarofaktorns inverkan. Dock kvarstår det en klar störning. Denna störning bör öka med en ökad samvoteringsfrekvens, vilket innebär att störningen bör vara markant större i tabell 18 än i tabell 17.

Vidare bör det betonas att vi i tabellerna 17 och 18 tar hänsyn till avstående faktorn på så sätt att om två ledamöter har avstått så anses de ha samvoterat.

Med dessa konstateranden skall vi beträffande siffrorna för s , h , bf och k i tabell 18 notera, att de resultat som vi erhöll vid studiet av de grova samvoteringsmåttens i de flesta fall stöds av tabell 18.

Beträffande huvudobjektet för detta avsnitt $(f+1)$ studerar vi först perioden 1925—28 i *andra kammaren*. I tabell 18 noterar vi den kraftiga minskningen i standardavvikelsen. I fig. 1 ser vi att detta beror på att en »puckel» på vänster sida försvinner. Denna puckel består av par, där ena parten är medlem av liberala partiet. Det anmärkningsvärda är emellertid, att de »helliberala» paren också återfinns i puckeln. Denna tendens med

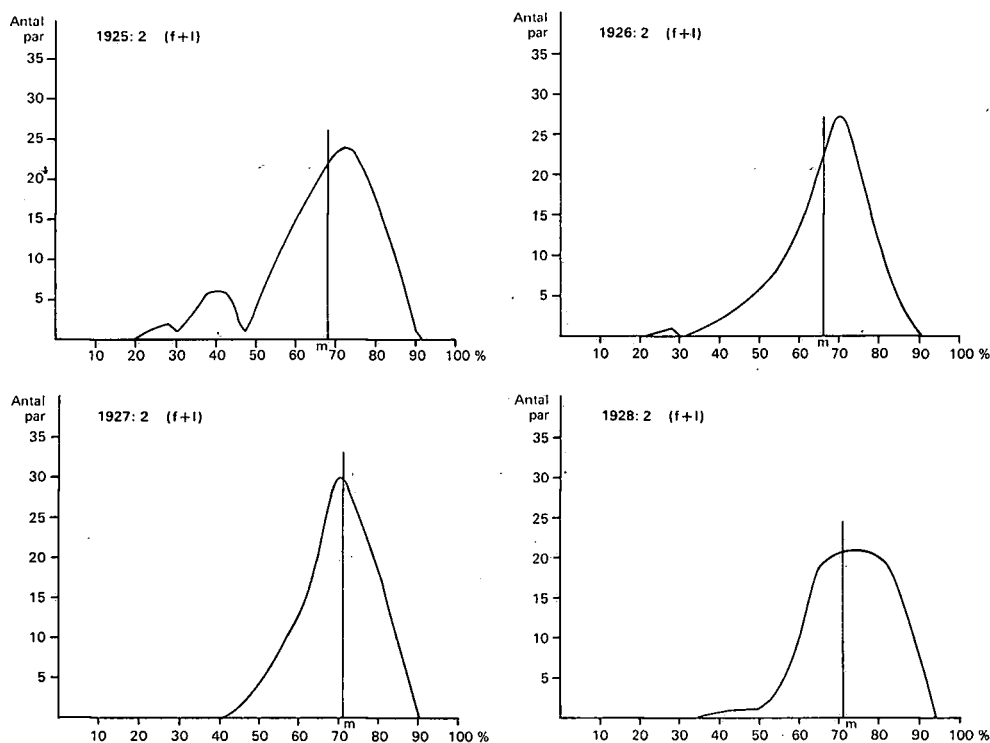
Tabell 18. Medeltal och standardavvikelse för samvoteringssten för partierna internt.

	s		h		(f+1)		bf		k	
	m	s	m	s	m	s	m	s	m	s
Ik										
1927	70	11	79	6	65	12	73	10	—	—
1928	69	11	73	10	69	11	69	10	—	—
1930	73	10	77	9	56	13	77	9	—	—
1931	71	10	70	8	59	14	73	10	—	—
1932	78	10	75	10	54	15	71	9	—	—
1933	77	8	80	7	53	12	79	8	—	—
1934	73	11	84	8	64	13	70	9	—	—
1936	75	8	75	10	63	10	73	10	—	—
1938	74	11	78	9	62	13	73	17	—	—
Totalt	73	10	77	9	61	13	73	10	—	—
IIk										
1925	74	8	74	9	68	14	73	7	83	11
1926	78	7	76	8	66	12	85	6	92	6
1927	79	8	79	8	71	9	81	7	89	4
1928	77	8	77	9	71	9	76	9	94	6
1930	80	8	79	8	68	14	73	10	92	6
1931	77	9	72	11	68	10	77	10	89	8
1932	78	9	74	10	63	12	77	12	85	8
1933	78	9	75	9	63	11	79	9	90	5
1934	80	8	78	9	63	10	76	9	92	6
1936	78	8	76	8	74	9	83	8	80	8
1938	70	11	80	10	60	13	71	13	79	15
Totalt	77	8	76	9	67	11	77	9	88	8

genomgående låga tal för flertalet liberala par finner vi under hela perioden 1925 till 1928 i andra kammaren, vilket tyder på främst en hög frånvaro i det liberala partiet, men även på att partiet under denna period fungerade på individuell basis.

Figur 1 visar vidare en klar skärpning av »partiets» sammanhållning. Skärpningen fortgår under hela perioden med viss tveksamhet för 1927—28. Observera emellertid i tabell 12 att (f+1) trots det gemensamma regeringsinnehavet ligger 1927 ca 10 procentenheter och 1928 ca 5 procentenheter under den genomsnittliga samvoteringsgraden för s, h och bf.

I figur 2, som visar det interna förhållandet 1930—32 i andra kammaren, noterar vi först den markanta likheten mellan frekvensfördelningarna 1925: 2 och 1930: 2. Den vänstra puckeln består 1930 av samma (motvarande) par som 1925. Vi finner vidare klara likheter mellan frekvens-

Fig. 1. Interna relationer ($f+1$) 1925: 2—1928: 2.

fördelningarna 1927 och 1931 resp. 1928 och 1932. De liberala parlamentledamöterna tycks ha reagerat på ett likartat sätt 1931—32 och 1927—28, trots att de vid det förra tillfället inte var regeringsunderlag. Dock bör vi observera, att frekvenskurvan för 1932 har en betydligt bredare karaktär, vilket innebär, att partiets sammanhållning var markant svagare 1932 än 1928. Jämfört med övriga partier ligger medeltalet för ($f+1$) även 1931—32 klart under motsvarande medeltal för de övriga partierna, 1931 ca 5 procentenheter under närmaste parti och 1932 ca 10 procentenheter under. Kurvans homogenitet innebär, att den lägre sammanhållningen 1932 jämfört med övriga partiers inte kan förklaras enbart med liberalernas lägre samvoteringsgrad.

I figur 3 redovisas perioden 1933—36. De markant lika frekvenskurvorna 1933 och 1934 samt skärpningen i sammanhållningen 1936 är markanta drag i denna figur.

Figur 4 redovisar de interna relationerna i ($f+1$) i första kammaren 1927—30. Den normalfördelade karaktären på frekvenskurvorna för 1927—28 innebär, att medeltalet är ett godtagbart mått på partiets samman-

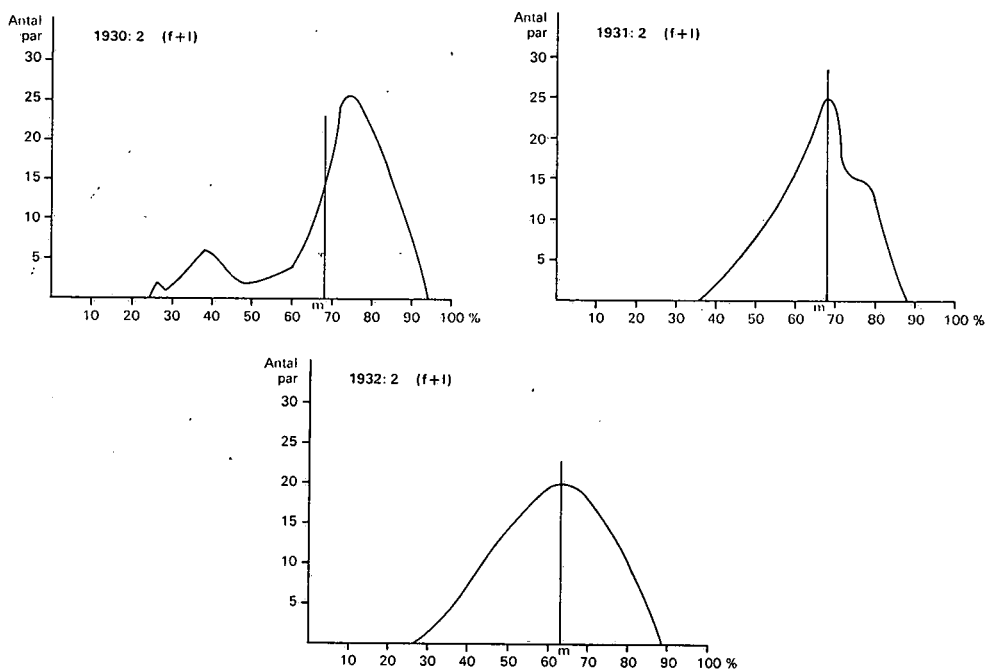


Fig. 2. Interna relationer (f+l) 1930: 2—1932: 2.

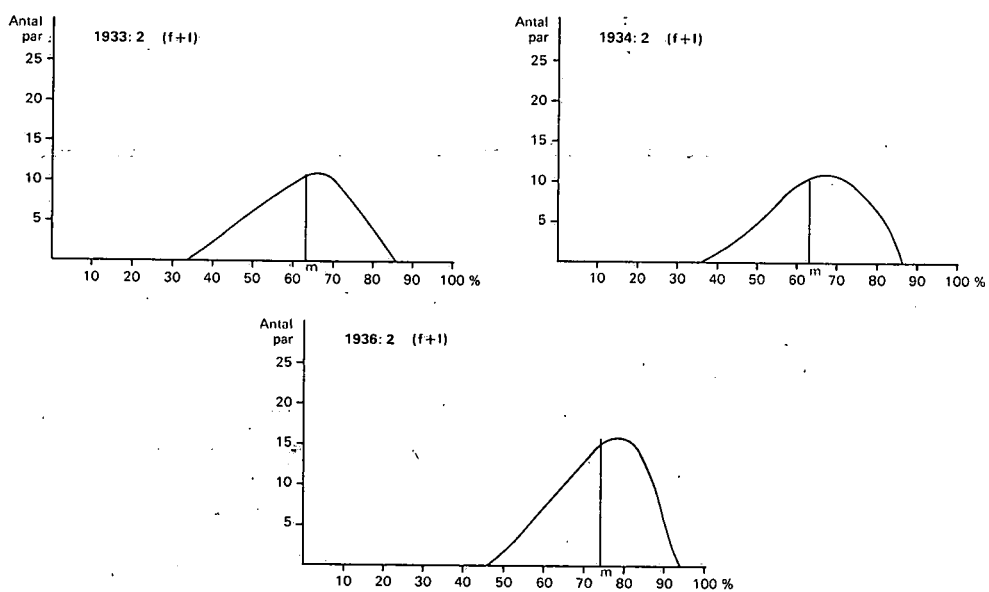
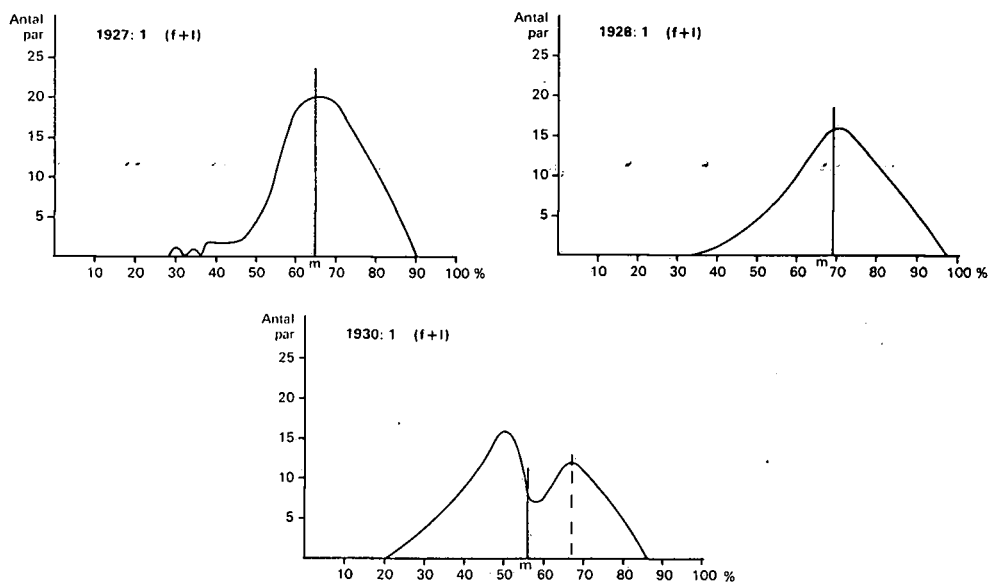
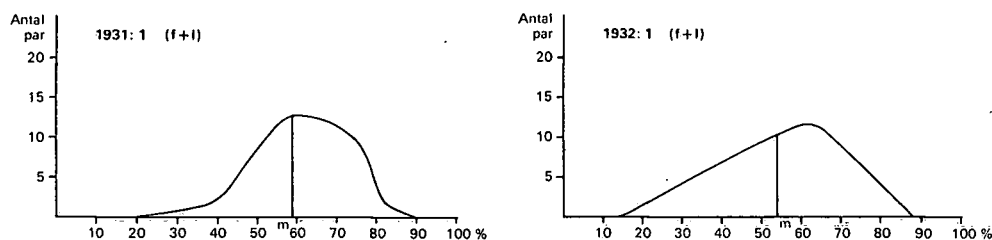


Fig. 3. Interna relationer (f+l) 1933: 2—1936: 2.

Fig. 4. Interna relationer ($f+l$) 1927: 1—1930: 1.Fig. 5. Interna relationer ($f+l$) 1931: 1—1932: 1.

hållning. Trots regeringsinnehavet är detta medeltal för 1927 lägst av samtliga partiers (jmf tabell 12). Medeltalet för 1928 däremot ligger i nivå med övriga partiers. Observera att detta medeltal är det högsta under hela perioden 1927—28 i första kammaren.

Frekvenskurvan för 1930 däremot har inte en normalfördelad karaktär, och medeltalet blir därmed inte ett godtagbart mått. Ett studium av samvoteringsparen i frekvensfördelningen 1930 visar, att den högra av de båda pucklarna består av frisinnade par och den vänstra huvudsakligen av par med ett liberalt inslag, dvs. vi erhåller samma tendens som i andra kammaren 1925 och 1930. Beträffande sammanhållningen inom det frisinnade partiet noterar vi, att även om medeltalet för detta parti approximeras

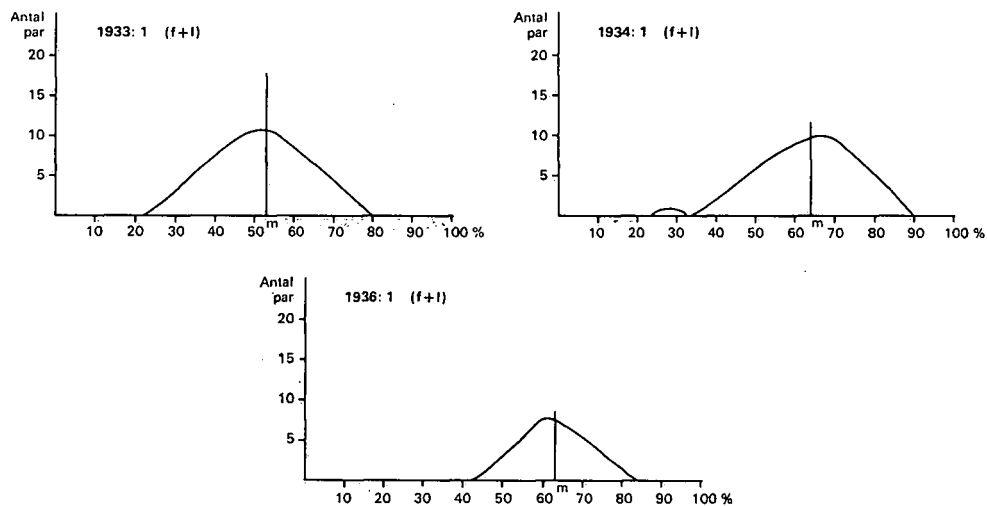


Fig. 6. Interna relationer (f+l) 1933: 1—1936: 1.

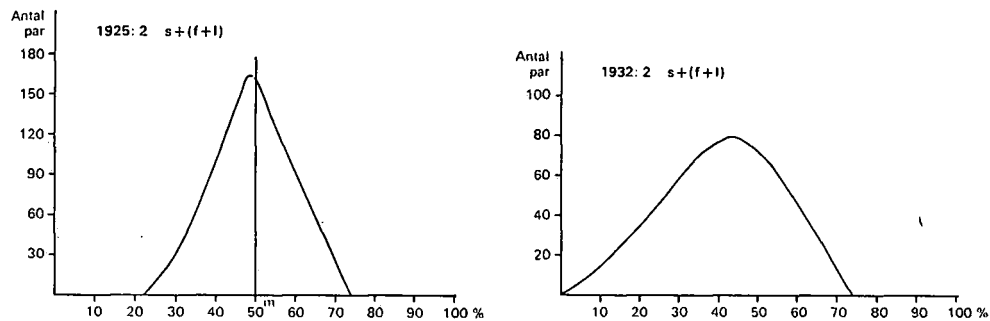


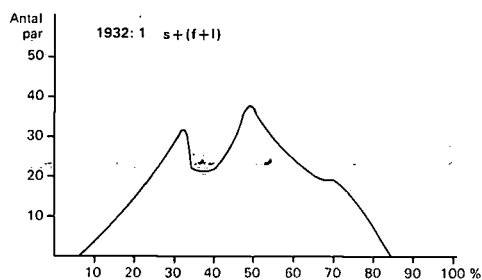
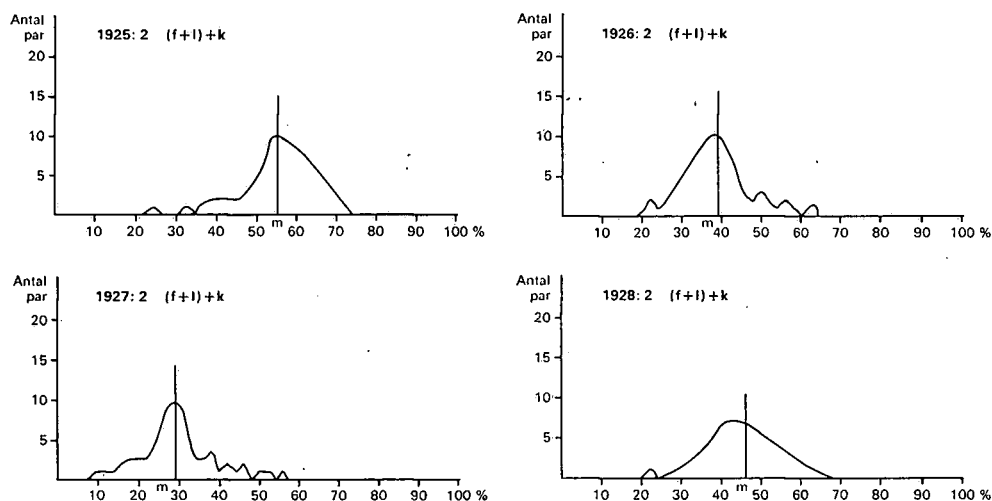
Fig. 7. Relationerna mellan s och (f+l) 1925: 2 och 1932: 2.

efter den högra puckeln (67 %), så är detta tal ca 10 procentenheter lägre än medeltalet för h, bf och s.

För förstakammarperioden 1931—32 (fig. 5) är tendenserna desamma som i andra kammaren. Den markanta bredden på frekvenskurvorna speciellt utpräglat 1932, bör dock observeras.

För perioden 1933—36 (fig. 6) är skärpningen i partiets sammanhållning markant. Till skillnad från andra kammaren är skärpningen här gradvis och inte koncentrerad till en förändring mellan 1934 och 1936.

Frekvenskurvorna för komb. (f+l)+s har för hela perioden 1925—28 en normalfördelad karaktär. Vi finner således inga markerade undergrupper i någondera partiet med speciella relationer till det andra partiet.

Fig. 8. Relationerna mellan s och $(f+l)$ 1932: 1.Fig. 9. Relationerna mellan $(f+l)$ och k 1925: 2—1928: 2.

Medeltalen och standardavvikelserna är således tillräckliga för att beskriva kurvornas utseende. Dessa tal har kommenterats i ett annat sammanhang (sid. 160). I figur 7 illustrerar vi normalkurvans utseende, när standardavvikelsen är låg (1925: 2) samt när den är hög (högst) (1932: 2).

Frekvenskurvorna för första kammaren har samma breda normalfördelade karaktär. Enda undantag är 1932 (fig. 8), där vi har dels en extremt hög standardavvikelse (16), dels en kurva med två markerade toppar. Denna kurva antyder således tendenser till en uppdelning av relationerna mellan s och $(f+l)$ i två grupperingar. Mot bakgrund av socialdemokraternas markant höga sammanhållning detta år (jmf sid. 148, sid. 151) samt den låga sammanhållningen inom $(f+l)$ (jmf fig. 5) bör grupperingen vara att söka i en splittring av $(f+l)$ i en »vänster-» och en »höger-»gruppering (jmf sid. 143).

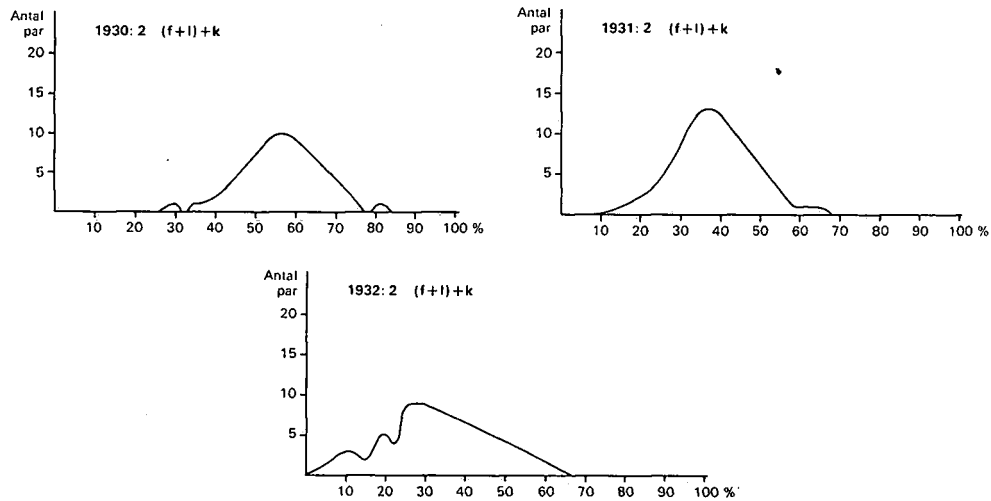


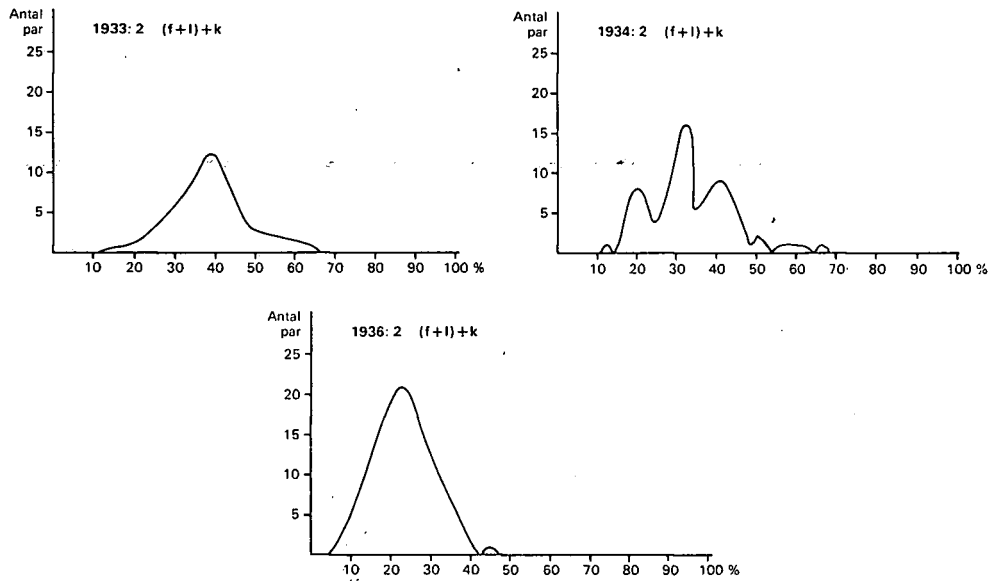
Fig. 10. Relationerna mellan $(f+l)$ och k 1930: 2—1932: 2.

Det förhållandet, att vi i frekvenskurvorna för relationerna mellan s och $(f+l)$ inte finner fler tecken på vänster- eller högergrupperingar inom $(f+l)$, kan bero på en störande inverkan från socialdemokratiska röster mot partilinjens. Frekvenskurvorna för relationerna mellan $(f+l)$ och k kan därmed vara intressantare ur undergruppssynpunkt. Homogeniteten i det kommunistiska partiets röstningsbeteende ger en möjlighet att fastställa mindre djupgående »vänster-» eller »höger-»grupperingar inom $(f+l)$. Eftersom kommunisterna endast hade enstaka representanter i första kammaren under den aktuella perioden, kan vi emellertid endast studera andra kammarens $(f+l)$ grupp.

Frekvenskurvornas utseende för perioden 1925—28 framgår av figur 9. Vi noterar först att medelvärdet och standardavvikelsen på grund av en viss normalkaraktär relativt väl beskriver samarbetsnivån. Dvs. samarbetet är högst 1925 (55 %) och lägst 1927 (29 %). För att få en uppfattning om stabiliteten i vänsterröstandet bland vissa inom $(f+l)$ under den aktuella perioden har vi undersökt hur många gånger samma ledamot återkommer bland de fem med högst samvoteringsstal i de fyra frekvenskurvorna. Det visar sig då att en ledamot (f) återkommer i samtliga fyra fall, tre ledamöter (f) återkommer i tre fall, två (f) i två fall samt tre i ett fall.

Eftersom fyra av de sex ledamöter, som återkommer i mer än ett fall, tillhör en av norrlandsvalkretsarna, kan vi konstatera, att röstningsbeteendet tyder på existensen av ett vänsterbetonat »norrlandsfrisinne».

För perioden 1930—32 (fig. 10) återkommer samma tendens. Under-

Fig. 11. Relationerna mellan $(f+1)$ och k 1933: 2—1936: 2.

sökningen av de fem som har högst samvoteringstal resulterar i att två ledamöter (f) återkommer i alla tre fallen, två (f) återkommer i två fall samt fem i ett fall. Av de fyra ledamöter som återkommer i mer än ett fall tillhör tre en norrlandsvalkrets. Observera vidare att kurvan för 1932: 2 väl överensstämmer med de spänningstendenser som noterats ovan för $(f+1)$ detta år.

För perioden 1933—36 finner vi 1934 de största spänningarna i relationerna mellan $(f+1)$ och k . Relationerna framgår av figur 11. Ett studium av paren med högst samvotering visar, att inte något av åren återkommer norrlands- eller den frisinnade dominansen i samvoterandet. Av de tio som toppar samvoterandet 1934 återfinns fem i motsvarande lista 1933 och fem 1936. Fyra ledamöter återkommer i alla tre fallen. Stabiliteten är således relativt stor. Slutligen noterar vi att en analys av den övre delen av frekvenskurvan $(f+1)+s$ 1932: 1 varken antyder någon norrlands- eller någon frisinnad dominans av samvoterandet.

10. Totalbilder över röstningsbeteendet

I fig. 12: 1—20 redovisas de totala frekvensfördelningarna för samtliga ca 10.000 (första kammaren) eller ca 25.000 (andra kammaren) samvoteringstal (jmf metodavsnittet sid. 145). För perioden 1925: 2—1928: 2

bör vi observera dels den markerade likheten mellan kurvorna för 1926: 2—1928: 2, dels hur de frisinnades mellanposition tydligt avspeglas i kurvan för 1925: 2. I anslutning till talet om en radikalisering av arbetarrörelsen 1926—28 finner vi en avgörande förändring mellan 1925 och 1926. Möjligen tyder kurvorna på att röstningsbeteendet var mest polariserat («djupast») 1927 (jmf. ovan sid. 154 och sid. 156).

Beträffande perioden 1930—36 återkommer 1930: 2 i princip samma bild som 1926—1928. Möjligen är polariseringen något »bredare». Den frisinnade gruppens vågmästareposition 1931: 2 avbildas väl. Profilen är emellertid inte lika klar som 1925: 2. Året efter (1932: 2) är polariseringen mera markerad. En något mindre »bred» men en klarare karaktär finner vi 1933: 2. Det är förvånande, att vi 1934, när bondeförbundet och socialdemokraterna »levde under avtal», finner ett totalt röstningsbeteende som i mycket hög grad liknar röstningsbeteendet 1926—1930. Observera att antalet rösträkningar inte är mindre 1934 (59) än t.ex. 1933 (53). För 1936 finner vi den »djupaste» polariseringen under hela perioden.

Fördelningarna för 1927: 1 och 1928: 1 har stora inbördes likheter men skiljer sig markant från motsvarande fördelningar för andra kammaren genom att polariseringen i två block endast är antydd i första kammarens fördelningar. Dessa fördelningar kan antyda att »vågmästeriets» tyngdpunkt var lokaliserad till första kammaren. Denna hypotes stöds även av tabell 10, där partitillhörigheten för ledamöterna med de högsta vinstindexen redovisas.

Fördelningarna för 1930: 1—32: 1 uppvisar klara likheter med motsvarande fördelningar för andra kammaren. Åren 1933 och 1934 är fördelningarna åter klart skilda (jmf. fördelningarna av vinstindexen). Där emot finner vi likheter mellan 1934: 1 och 1927: 1. Fördelningen 1934 har dock dels en något »bredare» dels en mindre klar profil.

Fördelningarna för 1936 är markant lika och visar en utpräglad polarisering av röstningsbeteendet. Genomgående finner vi en mer markerad polarisering i andra kammaren än i första.

I nästa avsnitt skall vi studera problematiken kring frågan vilka dimensioner, som präglar materialet. Frekvensfördelningarna i fig. 12: 1—10 tyder på att i andra kammaren dominerar materialet genomgående av en höger—vänsterskala med utgångspunkt i en polarisering mellan »socialister» och »borgare». Ett undantag utgör 1938.

I första kammaren däremot finner vi en klar polarisering endast 1930, 1932 och 1936. Därmed förefaller det naturligt att koncentrera en dimensionsanalys av voteringsbeteendet till första kammarens voterings 1927—34.

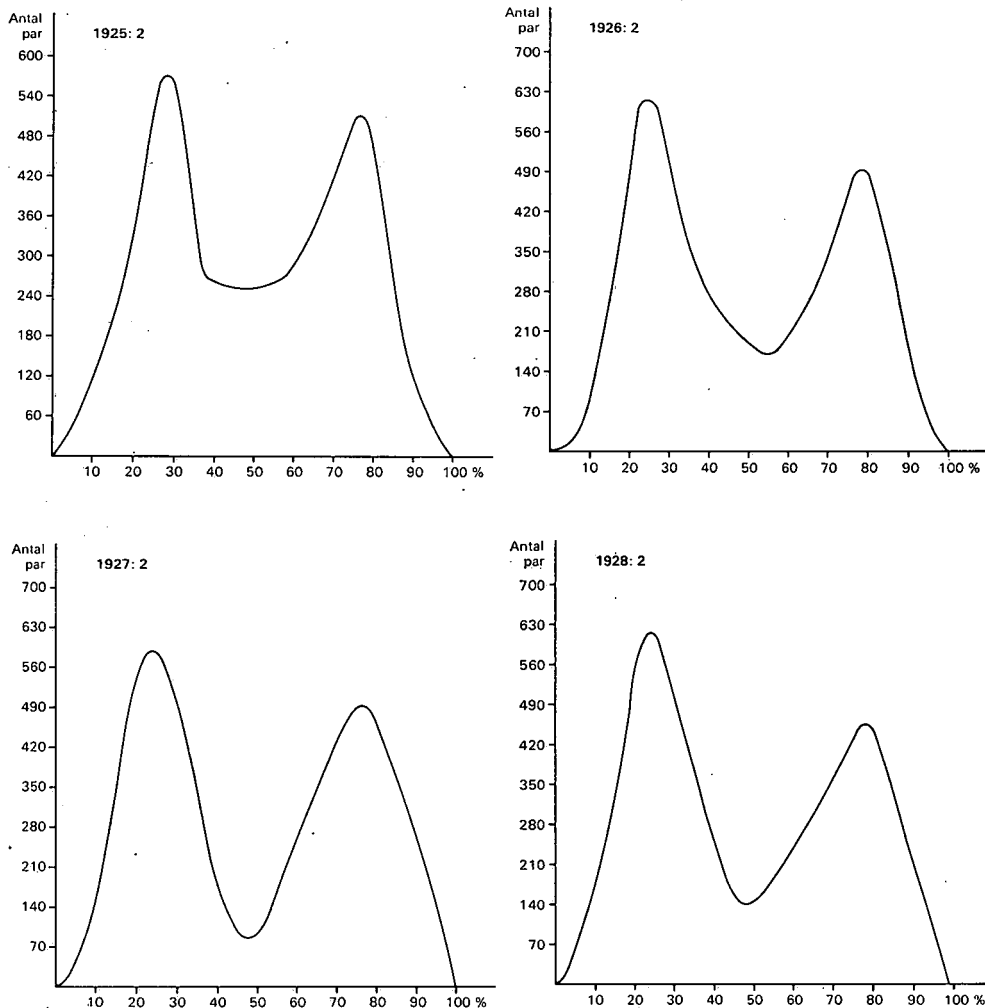


Fig. 12: 1—20. Totalbilder över röstningsbeteendet 1925—38. Perioden 1925: 2—1928: 2.

11. Dimensionsanalys

Dimensionsanalysen av första kammarens voteringar 1927—34 på det sätt som närmare beskrives ovan (sid. 146) visar, att endast ett endimensionellt kontinuum existerar. Detta kontinuum visar sig vara klart partipolitiskt anknutet och bygger på den traditionella konflikten mellan den politiska vänstern och högern. Samma motsatsställning präglade i hög grad frekvenskurvorna ovan för andra kammarens voteringar samt voteringarna i första kammaren 1936.

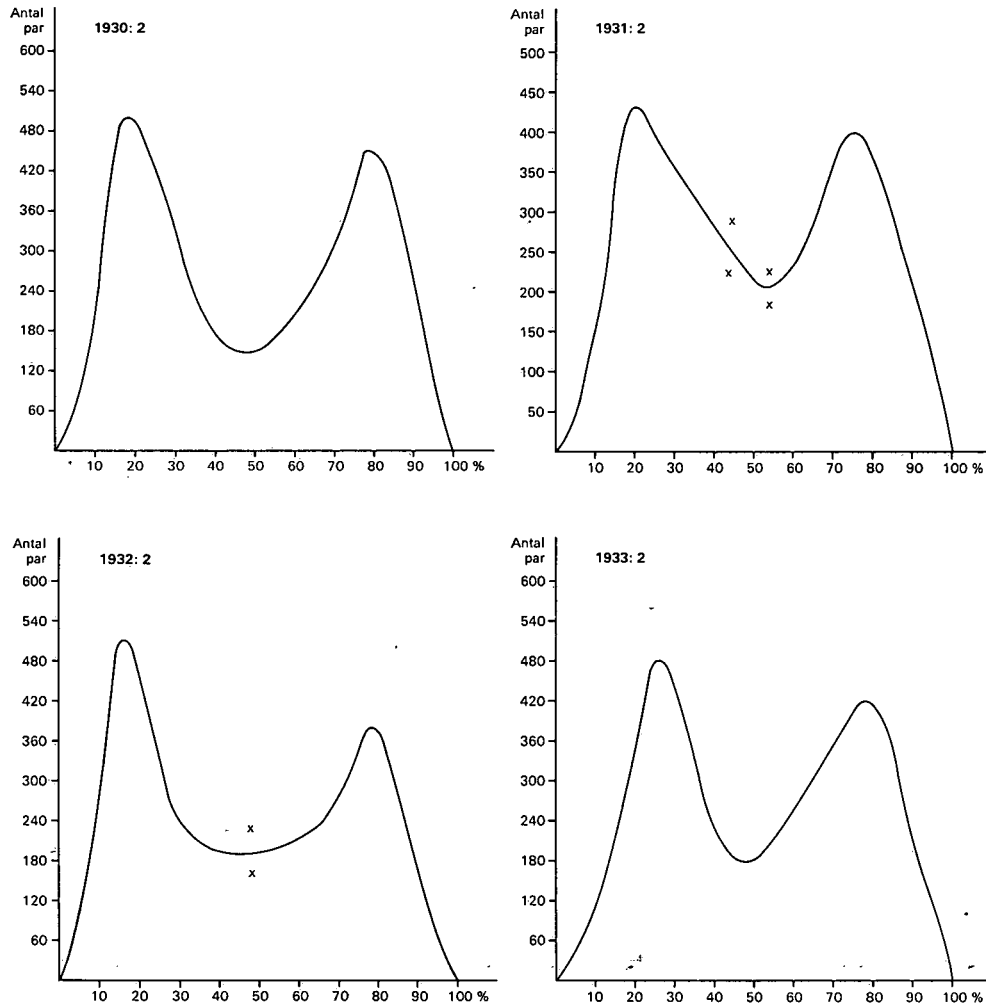


Fig. 12: 1—20. forts. Perioden 1930: 2—1933: 2. Kryssen i figurerna markerar punktsvärmar.

Dimensionsanalysen skiljer ut tre grupper av voteringar. Den genomgående största gruppen av voteringar är en endimensionellt anknuten grupp. I storleksordning följer sedan en dimensionsmässigt oberoende¹⁹ grupp samt en mellangrupp med en viss anknytning till det partipolitiska vänster—höger-beteendet, som präglar voteringsgrupp 1.

¹⁹ Benämningen dimensionsmässigt oberoende baseras inte endast på Q-värdena utan även på ett studium av voteringarnas karaktär.

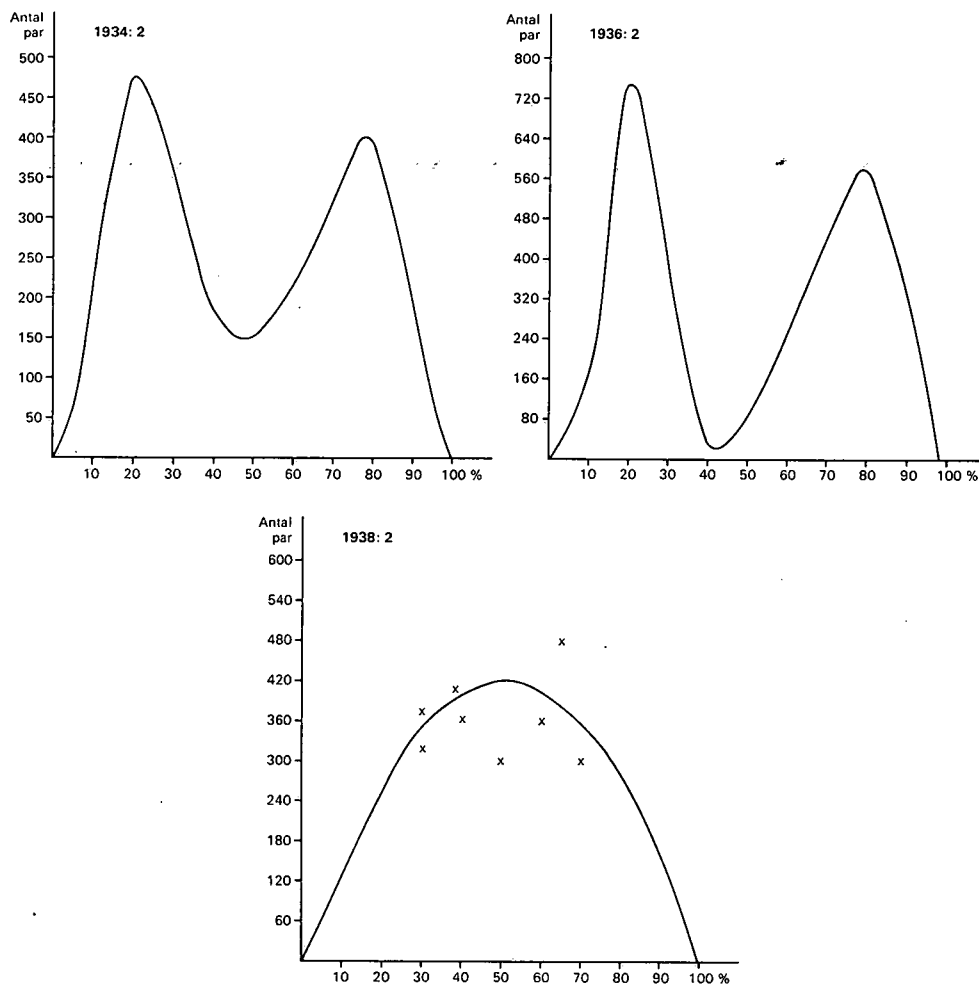


Fig. 12: 1—20. forts. *Perioden 1934: 2—1938: 2.*

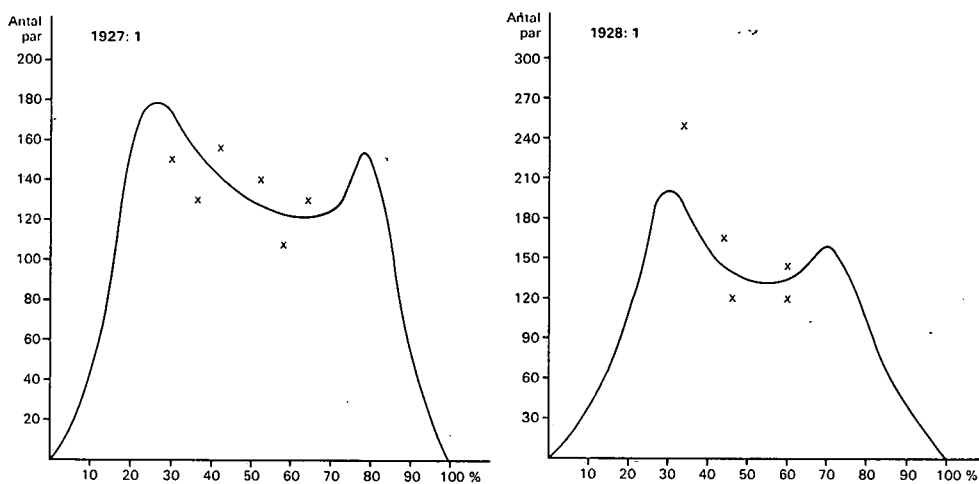


Fig. 12: 1—20. forts. *Perioden 1927: 1—1928: 1.*

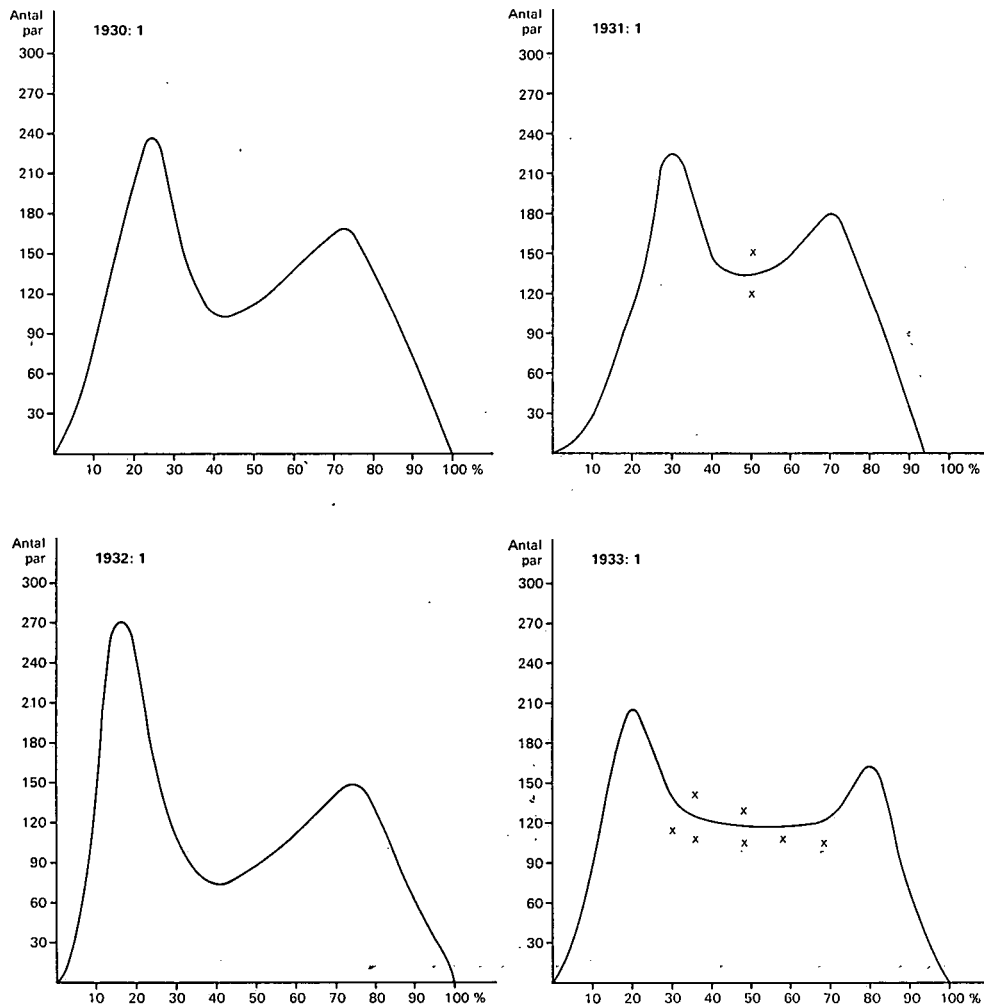


Fig. 12: 1—20. forts. Perioden 1930: 1—1933: 1.

I voteringsgrupp 1 har voteringsparerna i gruppen genomgående värden över 0,85. I de flesta fallen ligger värdena t.o.m. över 0,95. Den partipolitiska sammanhållningen i dessa voteringar är mycket hög. Den helt dominanta partikonstellationen är $s(s+k)$ mot $f+l+bf+h$. Två typer av brott mot partisammanhållningen är speciellt intressanta. I det första fallet brister partisammanhållningen på Q -nivån över 0,95. Detta innebär, att partimedlemmarna på respektive partis vänster- resp. högerkant röstar med angränsande parti. I det andra fallet sker brott mot partisammanhållningen på en lägre Q -nivå, t.ex. över 0,85.

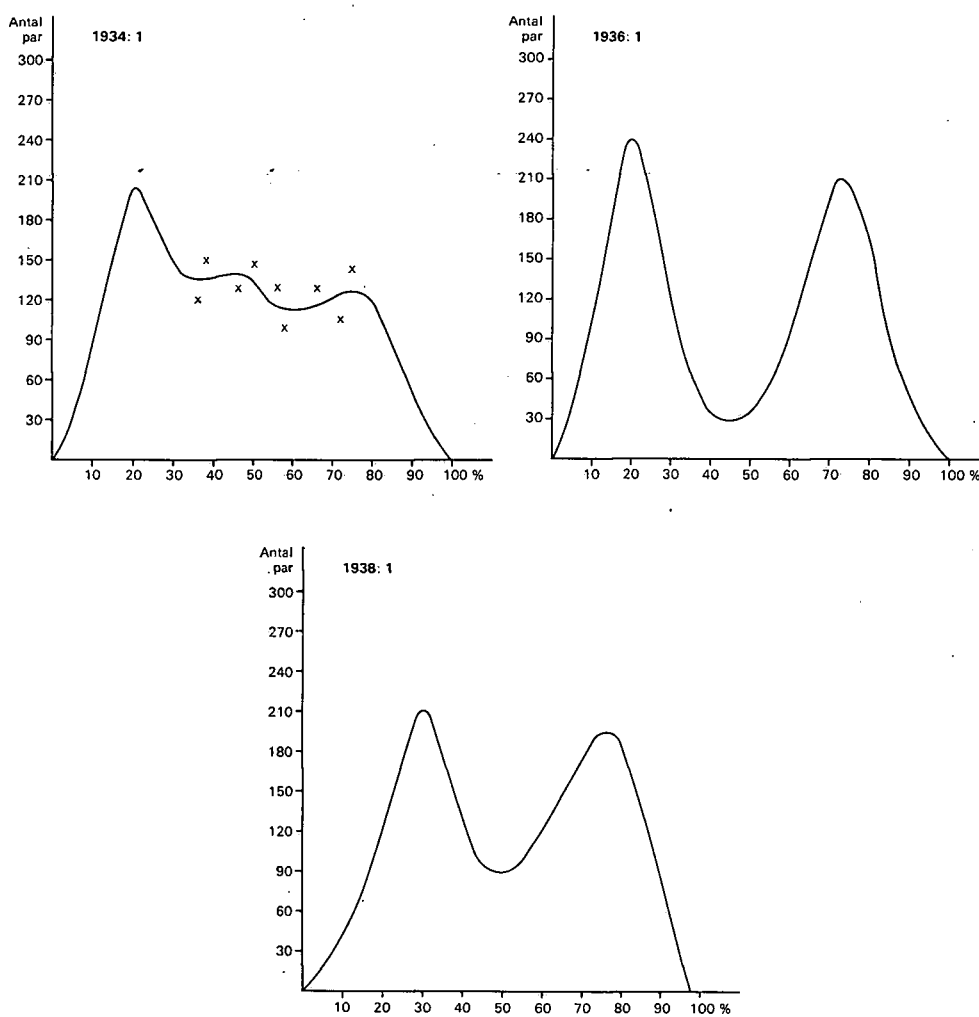


Fig. 12: 1—20. forts. Perioden 1934: 1—1938: 1.

Exempel på sådana voteringar är vissa av »kohandelsvoteringarna» i första kammaren, där ca hälften av det frisinnade partiet röstade med det nationella partiet mot s+bf+vissa f. Dessa frisinnade bröt därmed mot sitt normala voteringsläge mellan s och bf, vilket leder till en lägre Q -nivå. Gruppen var emellertid inte tillräckligt stor för att bryta det generella vänster—högerbeteendet.

I voteringsgrupp 3 finner vi, när gruppens voteringar jämföres dels internt dels med övriga voteringar, inga Q -värden över 0,85 och endast undantagsvis Q -värden över 0,75. Voteringarna i gruppen är således ge-

Tabell 19.

År (första kammaren)	1	2	3
1927	0,67	0,06	0,27
1928	0,56	0,14	0,30
1930	0,54	0,25	0,21
1931	0,55	0,02	0,43
1932	0,75	0,07	0,20
1933	0,70	0,15	0,15
1934	0,68	0,26	0,06

nomgående helt dimensionsmässigt oberoende¹⁹ såväl internt som externt. Denna grupp voterar med en genomgående mycket hög partipolitisk splittring kan vara en av orsakerna till att frekvenskurvorna för första kammaren inte visar samma profil som andra kammaren.

Mellan dessa båda relativt klart avgränsade voteringsgrupper finns en något mera flytande mellangrupp, som har en viss anknytning till vänster—höger skalan. Anknytningen har den karaktären, att ett begränsat antal voteringspar där voteringen i fråga ingår visar Q-värden över 0,85.

I tabell 19 redovisar vi den relativa frekvensen för de tre nämnda voteringsgrupperna. Voteringsgrupp 1 är den endimensionellt anknutna gruppen. Voteringsgrupp 2 är mellangruppen och grupp 3 är den dimensionsmässigt oberoende gruppen.

Om den första voteringsgruppen betraktas som ett mått på politiseringsgraden, så finner vi två relativt stabila nivåer, dels en lägre nivå (0,55) 1928—31, dels en högre (0,70) 1932—34 samt 1927.

En skärpning av frågornas »politisering» under perioden 1931—34 antyds av voteringsgrupp 3. Den dimensionsmässigt oberoende gruppen sjunker från 43 % 1931 till 6 % 1934. Den extremt höga siffran för 1931, som understryker den redan noterade förändringen mellan 1931 och 1932, bör observeras. I mellangruppen är de 26 % 1934 något hårdare anknutna till vänster—högerskalan än motsvarande 25 % för 1930.

Slutligen kan vi konstatera, att frekvenskurvorna för första kammaren 1927 och 1928 inte antydde någon skillnad mellan åren medan dimensionsanalysen antyder en något högre politiseringsgrad 1927, vilket kan anknytas till den något djupare frekvenskurvan för andrakammarvoterarna 1927.

12. Sammanfattning

Vi konstaterade vid en inledande analys av rösträkningsmaterialets sammansättning:

att materialet utgör ett *markant stabilt* och *positivt* urval av samtliga debatterade beslutsfall under den aktuella perioden *om frekvensen av debattinlägg är ett tillräckligt indicium på frågans politiska vikt* (jmf tabell 3)

att materialet för samtliga sessioner är relativt väl »spritt» på de aktuella sakområdena (jmf tabell 5)

att andelen rösträkningar som avser samma sakfråga i båda kamrarna är markant stabila på två nivåer med 1936 och första kammaren 1928 som enda undantag. Nivån för första kammaren är något under 50 % och för andra kammaren kring 60 %. Skillnaden torde kunna förklaras med det genomsnittligt större antalet voteringar i första kammaren (medeltal 1927—34=65) jämfört med andra kammaren (medeltal 1925—34=54). Avvikelserna 1936 och 1928 stöder detta antagande (jmf tabell 4).

Rösträkningsmaterialet bör således ge en bild av det vardagspolitiska arbetet i riksdagen och har därmed klar relevans vid bedömningen av förändringar i partirelationer och partienighet under den aktuella perioden.

12.1. Partisammanhållningen

Beträffande *partisammanhållningen* finner vi för *socialdemokraterna*, att sammanhållningen 1932 är speciellt hög, den högsta under hela perioden. I övrigt finner vi tendenser till två nivåer, dels en lägre 1925—31 dels en högre 1933—36.

Partiets ställning som regeringsbas bör vara orsaken till den högre nivå 1933—36. Den markant höga sammanhållningen 1932 bör kunna förklaras dels med en ökad politiseringsgrad efter Ådalskravallerna 1931, dels med en extra kraftsamling i socialdemokratien inför riksdagsvalet 1932. Partiet stred både för att återvinna förlusterna 1928, och för att återvinna regeringsmakten. Den allmänna politiseringen av frågorna 1932 avspeglas såväl i tabell 3, som i dimensionsanalysen av första kammarens voteringar. Observera att tabell 5 *inte* antyder någon större skillnad i sakområdesfördelningen 1932 jämfört med övriga år.

En genomsnittligt mycket låg sammanhållning finner vi 1925, trots att partiet var regeringsbas. Orsaken torde vara försvarsfrågans totala dominans, vilket avspeglas i en låg relativ frekvens stora debatter (jmf tabell 1). Det är emellertid något förvånande att sammanhållningen 1926 är

relativt låg trots en relativt hög andel rösträkningar med stora debatter (jmf tabell 2 och 3).

För *bondeförbundet* är det genomgående draget en mycket hög och stabil sammanhållning. Den genomsnittligt högsta sammanhållningen finner vi valåren 1932 och 1936.

Efter den stora valsegern 1932 uppvisar den från 27 till 36 medlemmar utökade riksdagsgruppen samma höga sammanhållning som under valåret.

Beträffande *högerpartierna* finner vi, speciellt i andra kammaren, en klar samvariation med den socialdemokratiska sammanhållningen. I tabell 11 är denna sammanhållning t.o.m. på identisk nivå. Vidare observerar vi att sammanhållningen under regeringsåret 1930 inte är markant högre än under övriga år.

Det *frisinnade* partiet har genomgående en lägre sammanhållningsgrad än s, bf och h, vilkas sammanhållningsgrad generellt sett är tämligen likartad. T.o.m. när det frisinnade partiet är regeringsbas är sammanhållningen lägre än för de nämnda partierna. Partiet tycks ha sin genomsnittligt högsta sammanhållning i samband med folkpartiets bildande 1934 och 1936 samt under regeringsåren 1927—28 samt 1931—32. Sammanhållningen förefaller vara starkast 1928 och 1936. För 1932 finner vi klara splittringstendenser inom (f+l) i relationerna mellan (f+l) och s. Krisen inom den frisinnade partiledningen samt en markant ökad politisering främst från socialdemokratiskt håll bör vara de främsta orsakerna till detta förhållande.

Det *liberala* partiet tycks främst ha fungerat på individuell basis. En klar skärpning av partiets sammanhållning finner vi emellertid 1927—28 samt 1931—32 trots att partiet under den senare perioden inte formellt var regeringsbas. Sammanhållningen var emellertid markant lägre 1932 än 1928.

Det *kommunistiska* partiet uppvisar genomgående en praktiskt taget fullständig enighet.

Partiernas sammanhållning i *första kammaren* förefaller genomgående vara något lägre än i *andra kammaren*. Dimensionsanalysen antyder att en av orsakerna kan vara en dimensionsmässigt oberoende grupp med en stor partipolitisk splittring. Skillnaden i sammanhållningsgrad är emellertid marginell, vartill kommer att vi inte finner någon skillnad i urvalet mellan första och andra kammaren (jmf tab. 3).

12.2. *Partisamarbetet*

Beträffande *partisamarbetet* konstaterar vi, att det första analysåret (1925) avviker från det genomsnittliga samvoteringsmönstret genom att kombinationen s+(f+l) har en markant hög genomsnittlig samvotering på 50 %

(jmf. tab. 17). Ett markant högt vinstindexområde, i andra kammaren kring 75 % för de ledamöter (socialdemokrater och frisinnade), som uppvisar de högsta vinstindexen (jmf. tabell 16), förstärker ett intryck av ett utbrett samarbete mellan socialdemokrater och frisinnade detta år. Orsaken till detta samarbete finner vi i rösträkningarnas sammansättning, där sakområdesfördelningen 1925 visar en överrepresentation av lönefrågor och försvarsfrågor samt en underrepresentation av arbetsmarknadsfrågor och ekonomiska frågor. Vidare finner vi en låg frekvens av frågor, som initierade stora debatter. Uppgången i försvarsfrågan mellan socialdemokrater och frisinnade, vilken dominerade sessionen 1925, tycks således ha haft en positiv effekt på samarbetet i andra frågor. Dessa frågor avsåg emellertid inte de traditionella stridsfrågorna mellan frisinnade och socialdemokrater, nämligen arbetsmarknadsfrågor och ekonomisk-politiska frågor. Det frisinnade partiets mellanposition 1925 illustreras väl av fig. 12.

Följande år 1926 sjunker samvoteringsgraden i andra kammaren mellan socialdemokrater och (f+1) till 40 %. En förändring i sakområdesfördelningen med ett större inslag arbetsmarknadsfrågor bör vara en av orsakerna till denna förändring. Orsaken till att socialdemokraterna kan bibehålla sitt höga genomsnittliga vinstindex (60 %) trots att det frisinnade partiet kraftigt sänker sitt index torde bl.a. vara förekomsten av en avstående och frånvarandefaktor på den borgerliga sidan, som medför att de socialdemokratiska mandaten blir tillräckliga för att uppnå majoritet. En stegring av de frisinnades genomsnittliga avstående 1926 antyder att vissa samarbetstendenser kvarstår även 1926. Förändringen 1925—26 illustreras i fig. 12.

Den kraftigaste polariseringen mellan s+k och de borgerliga partierna finner vi i andra kammaren 1927. Polariseringen illustreras i fig. 12. Samvoteringsgraden mellan s och (f+1) är endast drygt 30 %. Stripakonflikten i slutet av vårsessionen 1926 förefaller således ha resulterat i en nedkylning av relationerna 1927. Förändringarna i sakområdesmönster och debattmönster från 1926—27 talar nämligen snarare för en smärre uppgång i samarbetsrelationerna. I detta läge med »kyliga» relationer mellan s och (f+1) är det intressant att notera att bondeförbundet höjer sitt vinstindex med 16 %. Denna höjning beror i hög grad på att ett mindre antal bondeförbundare avviker med markant höga index. Denna grupp »gjorde upp» med socialdemokraterna i vissa frågor. Trots att den genomsnittliga samvoteringsgraden mellan partierna endast steg med sex procent till 30 % är denna första brytning av bondeförbundets position som »högerparti» intressant. Observera emellertid att gruppens agerande är av så begränsad karaktär att den inte påverkar våra sammanhållningsmått i större grad.

I första kammaren 1927 finner vi inga antydningar till förändringar i

relationerna mellan s och bf. Relationerna s+bf resp. s+h är på samma låga nivå, ca 25 % Bondeförbundets vinstindex är vidare lägst av de borgerliga partiernas. Dessa resultat antyder en strikt endimensionell prägel av materialet, vilket styrks av dimensionsanalysen. Vinstfördelningen i tabell 15 och 16 antyder att (f+l) 1927 i första kammaren främst stödde sig på övriga borgerliga partier. Ett visst vågmästaragerande framgår emellertid såväl av tabell 15 som av figur 12.

Anders Pers' kommentar under vårriksdagen 1927 att »det är ganska tacksamt att kritisera socialiseringsnämndens arbete särskilt i dessa dagar då ju vågsvallet går i den riktningen att de borgerliga partierna liksom samlar sig mot socialdemokraterna», förefaller dock välgrundad såväl beträffande första som andra kammaren. (Jfr F.K.:s protokoll 1927, 9, 40, 23 febr.)

Resultaten för 1928 är mer svårtolkade. I första kammaren är en utpräglad jämnhet i vinstindexen intressant. I andra kammaren tycks bondeförbundet helt ha återtagit sin position som högerparti. Samvoteringsgraden s+bf sjunker till en nivå som t.o.m. är lägre än vad som gäller för s+lmb. Vinstindexet för bf sjunker med 11 %.

Skillnaden i totalkurvor mellan första och andra kammaren 1927—28 kräver en kommentar. Ett flertal faktorer medför denna skillnad. En orsak är en något större partisplittring i första kammaren vilken bör bero på en något större andel voteringar i gruppen dimensionellt oberoende voteringar. Skillnaden i partisplittring är emellertid så liten, att det endast kan förklara en del av den nämnda skillnaden. En annan orsak är, att en differens mellan »höger»- och »socialist»-partierna på endast 10 mandat (62—52) medför, att (f+l) med 31 mandat även med en låg partisammanshållning har en god vågmästarposition i första kammaren. I andra kammaren däremot är vågmästarpositionen sämre eftersom ett motsvarande antal mandat (32) ställs mot en betydligt större differens på 20 mandat (108—88). Samvoteringsgraden enligt tabell 17 styrker detta resonemang. I första kammaren 1927 och 1928 är samvoteringsnivån för s+(f+l) resp. (f+l)+n relativt jämn kring 50 resp. 42 %. I andra kammaren däremot var motsvarande tal 35 resp. 59 %.

Mandatfördelningen bör således vara en av orsakerna till att andra kammaren i högre grad än den första visar en profilering »socialister»—»borgare».

Vidare skall vi notera, att vi varken 1927—28 eller 1931—32 finner någon ökad frekvens av rösträkningar då socialdemokrater och högern eller socialdemokrater och bondeförbundet röstar ner frisinnade förslag. Samvoterandet enligt tabell 17 är snarare lägre än genomsnittet. Irritationen över »tuvhoppningen» förefaller således endast i enstaka fall ha resulterat i att ytterpartierna röstade ner förslag från mellanpartierna.

Vi finner inte heller något stöd för uppfattningen, att Lindman hade en större tendens till samarbete med socialdemokraterna än Trygger. Siffrorna i tabell 17 för perioden 1928—31 ger snarast en svag antydning om motsatsen. Orsaken till detta torde emellertid vara en större frekvens »dimensionsmässigt oberoende» voteringar i första kammaren.

Andra kammarens rösträkningar 1930 uppvisar ett röstningsbeteende som har stora likheter med röstningsbeteendet 1925. Samvoteringsgraden mellan s och $(f+1)$ är t.o.m. större (62 %) och närmar sig därmed de samvoteringsstal vi erhöill för $(f+1)$ internt (68 %). De liberala ledamöterna förefaller 1930 ha reagerat på samma sätt som 1925 eftersom vi finner samma puckel på samvoteringskurvan för $(f+1)$ internt (jmf. fig. 2). Röstningsstrukturen i första kammaren 1930 skiljer sig emellertid i vissa avseenden. Frekvenskurvan för $(f+1)$ internt visar visserligen även den två pucklar. Den vänstra puckeln består emellertid av ett betydligt större antal »helfrisinnade» par. Vidare är uppgången i samvoteringsgraden begränsad till fyra enheter (till 53 %). Enligt vinstindexen och samvoteringsstalen är voteringsmönstret mycket likartat i första kammaren 1928 och 1930. Det större antalet voteringar i första kammaren medför en något större representativitet i samtliga debattkategorier. Beträffande sakområdesfördelningen bör vi notera den höga andelen försvarsvoteringar i första kammaren.

Resultaten antyder att sonderingarna mellan f och s 1929 och 1930 (jmf. not 9) resulterade i ett bättre samarbete i andra kammaren, medan första kammarens frisinnade föredrog att i huvudsak fortsätta med sitt vågmästeri.

Existensen av en enig och stabil vänstergrupp i form av kommunistiska partiet i andra kammaren har gjort det möjligt att med viss säkerhet fastställa den eventuella existensen av en vänstergruppering inom $(f+1)$. Analysen av de individuella paren i frekvenskurvans $(f+1+k)$ topp resulterade i att ett norrlandsbetonat vänsterfrisinne kunde konstateras för hela perioden 1925—32. Någon motsvarande grupp kunde inte urskiljas i första kammaren eller i andra kammaren under perioden 1933—36. Däremot finner vi i första kammaren 1932 klara tendenser till en splittning inom $(f+1)$ i relationerna med socialdemokraterna. I båda kamrarna är standardavvikelseerna för relationerna $(f+1)+s$ högst 1932. Totalkurvorna för 1932 uppvisar stora likheter och antyder att socialdemokraterna i en viss polarisering drar med sig delar av $(f+1)$ (fig. 12). Polariseringen mellan s och h resp. bf framgår av de markant låga samvoteringsciffrorna i tabell 17.

För perioden 1933—36 förefaller 1934 och 1936 vara av speciellt intresse. För 1934 koncentreras intresset till relationerna mellan s och bf . Har vi skäl att med krisuppgörelsen i slutet av maj 1933 som bakgrund

beskriva situationen som faktisk majoritetsparlamentarism eller antyder rösträkningsmaterialet snarare, att uppgörelsen var en ren riksdagsteknisk operation?

Beträffande rösträkningsmaterialets struktur 1934 noterar vi att urvalet i båda kamrarna till ca 50 % gäller samma sakfrågor. Sakområdesfördelningen är inte markant skild från fördelningen övriga år. Urvalet i första kammaren förefaller ur debattsynpunkt vara något »bättre».

Mot denna bakgrund konstaterar vi, att samvoteringsstalen för komb. s+bf i första kammaren ligger på 31 % samt i andra kammaren på 27 %. Bondeförbundets vinstindex i andra kammaren är det lägsta för hela perioden. I första kammaren antyder vinstindexen en klar vågmästarposition för det frisinnade partiet. Polariseringen i andra kammaren samt det frisinnade partiets vågmästarposition framgår av fig. 12.

Tabell 2 riktar emellertid uppmärksamheten på ett markant stort antal beslutsfall (13 stycken) i andra kammaren där rösträkning inte förekom trots att antalet debattinlägg var mycket stort (≥ 20). En detaljanalys av dessa ger vid handen, att endast i två fall återfinns kombinationen s+bf, nämligen dels i ett beslutsfall angående åtgärder för jordbrukets stödjande, dels i ett beslutsfall angående anslag till bekämpande av arbetslösheten. Dessa beslutsfall anknyter direkt till krisuppgörelsen 1933.

Rösträkningsmaterialet samt en analys av de mest debatterade beslutsfallen stöder således Rasjöns åsikt, att krisuppgörelsen var en ren riksdagsteknisk operation utan positiv effekt på övriga beslutsfall.

Vi kan emellertid samtidigt konstatera, att på det högpolitiska planet är talet om en faktisk majoritetsparlamentarism riktig. Jordbruks- och arbetsmarknadsfrågornas stora vikt framgår t.ex. av det faktum att de dominerar rösträkningsmaterialet under hela perioden 1925—28 (jmf sid. 135).

Förändringen i det parlamentariska läget från 1934 till 1936 illustreras på ett utmärkt sätt av totalkurvorna för första kammaren. Även i andra kammaren sker en tydlig ökning av polariseringsgraden. Denna klara polarisering i andra kammaren är anmärkningsvärd mot bakgrund av det stora antalet (relativt och absolut) rösträkningar i den lägsta debattkategorin samt det stora antalet rösträkningar av paragraftyp (jmf sid. 130). Samvoteringsstalen men även vinstindexen visar att polariseringen har en klar karaktär av borgerlig samling. Denna borgerliga samling är mer utpräglad än 1927.

Vinstindex för socialdemokraterna på 26 % i första kammaren understryker en orsak till att socialdemokraterna trots sin starka ställning i andra kammaren efter 1936 års andrakammarval (112 platser) gick i koalition med bondeförbundet (jmf 1938).

För 1938 noterar vi endast, att högern och folkpartiet tycks koncen-

trera sina angrepp i rösträkningshänseende till den kammare där de är starkast nämligen första kammaren. Därmed kan vi förklara det annars förbryllande förhållandet att första kammaren och inte den andra är polariserad. Denna polarisering framgår av totalkurvorna och vinstindexen.

13. Slutsatser

De använda analysmetoderna kompletterar varandra väl, och resultaten ger en relativt entydig bild av partisammanhållningen och partisamarbetet i riksdagen under den aktuella perioden. De enskilda måtten ger dessutom väsentlig specialinformation.

Ett exempel på sådan information är nedgången i den totala enigheten i bondeförbundets andrakamargrupp 1933 samt motsvarande nedgång i högerpartiets andrakamargrupp 1930 och 1931. I intetdera fallet påverkade nedgången i nämnvärd utsträckning de övriga sammanhållningsmåtten. Beträffande bondeförbundet kan nedgången i huvudsak tillskrivas »överspelningen» av partiledaren i samband med krisuppgörelsen. Vad gäller högerpartiet bör Wohlinkrisen 1929 ha varit huvudorsaken. En specialinformation av mer generell karaktär finner vi i våra *totalbilder* av röstningsbeteendet. Dessa erhålles genom att grafiskt representera samtliga parvisa samvoteringsstal. Metoden tycks kunna ge mycket informativa totalbilder av röstningsbeteendet (jmf sid. 176).

Huvudresultatet av analysen torde vara, att en avgörande brytning i minoritetsparlamentarismen kan urskiljas först efter majoritetskoalitionen 1936. »Storpolitiska» uppgörelser mellan socialdemokraterna och bondeförbundet förekom nämligen såväl 1927 som 1933 utan att detta medförde någon förändring i samvoteringsgraden, om vi bortser från de frågor som direkt berördes av uppgörelserna.

En helt annan bild finner vi de år när socialdemokraterna och det frisinnade partiet samarbetar. Både försvarsöverenskommelsen (1925) och förhandlingarna (1929) tycks ha medfört en ökad samvoteringsgrad, dock ej i frågor av arbetsmarknadskaraktär.

Det frisinnade partiets utpräglade marginalposition, speciellt i första kammaren, innebar att det kunde nå kompromisser i huvudsak på frisinnad basis genom smärre eftergifter åt höger eller vänster. Försvarsöverenskommelsen (1925) t.ex. har således snarare ansetts vara en ren frisinnad lösning än en kompromissprodukt mellan frisinnade och socialdemokrater.

Vi konstaterar, att socialdemokraterna inte hade något att erbjuda det frisinnade partiet i utbyte mot arbetsmarknadspolitiska eftergifter. Där- emot var möjligheterna till köpsläende uppenbara mellan socialdemokrater och bondeförbundare.

Beträffande mera generella slutsatser nödgas vi konstatera, att sådana inte är möjliga. Tre+tre valår t.ex. är en helt otillräcklig bas för slutsatser av mer generell karaktär.

Däremot har vi erhållit en första bas för en anpassning av Cherryholmes och Shapiros simuleringsmodell till skandinaviska förhållanden. Ytterligare och mer specialinriktade analyser krävs emellertid för att en sådan anpassning skall vara möjlig. Dyliga analyser är under planläggning med speciell inriktning på ett finskt voteringsmaterial.

Nils Stjernquist, Torbjörn Vallinder, Gunnar Sjöblom och Carin Bjurulf har läst uppsatsen upprepade gånger i manuskript. Deras kommentarer och kritik har varit av stort värde. Rune Dahlgren har svarat för programmeringen i dess helhet. Statistiska problem har diskuterats med Jan Lanke och Rune Dahlgren.

Statens råd för samhällsforskning har ställt nödvändiga ekonomiska medel till förfogande.

Litteraturförteckning

Riksdagstrycket 1925—38.

Lagtima Riksdagen 1925—38.

Rösträkningar 1925—38.

Andersson i Rasjön, G., Från bondetåget till samlingsregeringen (1955).

Andrén, G., Meyer, K., Offerdahl, L., Erich, R., Regeringsmakt och parlamentarism. Statsv. Tidskr. 1930: 4—5.

Beyle, H. C., Identification and Analysis of Attribute-Cluster-Blocs (1931).

Cherryholmes, Cleo H. and Shapiro, M. J., Representative and roll-calls; a computer-simulation of voting in the 88th Congress (1969).

Hadenius, G., Molin, B., Wieslander, H., Sverige efter 1900. (En modern politisk historia) (1967).

Mac Rae, Duncan, Issues and Parties in Legislative Voting. Methods of statistical analysis (1970).

Mac Rae, Duncan, A Method for Identifying Issues and Factions from Legislative Votes, American Political Science Review (APSR), (1965).

Mayhew, D. R., Party Loyalty among Congressmen (1966).

Nyholm, P., Suomen eduskuntaryhmien koheesio vuosien 1948—1951 vaalikaudella ja vuoden 1954 valtiopäivillä (1961). Sammanfattning på svenska i »Studier i finländsk politik» (1968).

Nyman, O., Svensk parlamentarism 1932—36 (SSFU 27, 1947).

Pedersen, M., Consensus and Conflict in the Danish Folketing 1945—65. Scandinavian Political Studies, 2 (1967) s. 143 ff. Se också Pedersen, Partiernes holdning ved vedtagelsen af regeringens lovforslag 1945—66. Historie, Ny række 7: 3 (1967).

- Rice, Stuart A., *Quantitative Methods in Politics* (1928).
Här finns de flesta av de metoder presenterade som för närvarande mest används för att analysera legislativt röstningsbeteende.
- Riker, W. H. and Niemi, D., *The Stability of Coalitions on Roll-Calls in the House of Representatives*, *The American Political Science Review* (APSR), (1962).
- Sjöblom, G., *Svenska partistrategier mellan valen 1926 och 1928. Empirisk prövning av ett analyschema (stencil)*, (1971).
- Stjernquist, N. och Bjurulf, B., *Partisammanhållning och partisamarbete. En studie av voteringarna i riksdagens andra kammare 1964 och 1966*. *Statsv. Tidskr* 1968:4.
- Tingsten, H., *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling. II. (Den svenska arbetarklassens historia.)* (1941).
- Truman, D. B., *The Congressional Party*, (1959).
- Turner, J., *Party and Constituency* (1951).
- Wieslander, H., *I nedrustningens tecken. Intressen och aktiviteter kring försvarsfrågan 1918—25* (1966).

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Grundlagberedningens förslag till ny RF och ny RO

1. Bakgrund och arbetets fortgång

Under de första decennierna av 1900-talet genomfördes stora ändringar av vårt statskick. De allra flesta vuxna medborgare fick inflytande på riksdagens sammansättning genom att allmän rösträtt infördes, och regeringsmakten erkände sitt beroende av riksdagen. Ytterligare konstitutionella reformer av betydelse lät vänta på sig.

Händelser under 30-talet och andra världskriget riktade uppmärksamheten på förhållandena mellan medborgarna och överheten. Frågan om reglering i grundlag av medborgerliga fri- och rättigheter behandlades men löstes inte. Tryckfriheten fick svåra törnar under andra världskriget, och intrycket av dessa påverkade den nya TF, som antogs bara några få år efter krigsslutet.

År 1953 väcktes flera motioner i författningsfrågor, däribland en av några yngre socialdemokrater om en allmän översyn av vår författning. Riksdagens hemställan till regeringen var ytterst försiktig, men regeringen valde att sätta till en utredning med vidsträckta direktiv: att företaga en samlad översyn av demokratins funktionsproblem och att på grundval därav genomföra en modernisering av vår författning. Författningsutredningen (FU) lade fram ett förslag år 1963 (SOU 1963: 16—19.) Förslaget blev föremål för en omfattande remissbehandling (SOU 1964: 38, 1965: 2, 3, 34, 37). På vissa punkter ledde förslaget till grundlagsändringar åren 1964 och 1965 (prop. 1964: 140, KU 1964: 19). De största politiska tvistefrågorna — kammarsystemet, valsättet, sambandet mellan riks- och kommunalpolitik m.m. — blev föremål för nya utredningar och överväganden, dels vid en serie partiledaröverläggningar (se SOU 1966: 17), dels inom länsdemokratiutredningen (SOU 1965: 54).

Efter dessa utredningar och överväganden tillsatte regeringen i april 1966 en parlamentarisk beredning för fortsatt utredning av frågan om en total författningsreform, grundlagberedningen (GLB). I direktiven sköts vissa frågor i förgrunden: »parlamentarismens inskrivande i grundlagen» samt kammar- och valsystemet. Redan efter ett år lade beredningen fram förslag om kammar- och valsystemet, om misstroendeförklaring, om upplösningsinstitutet och om entledigande av statsråd (SOU 1967: 26). Förslagen genomfördes efter remissbehandling genom beslut av 1968 och 1969 års riksdagar (prop. 1968: 27, KU 1968: 20).

Nästa etapp i arbetet blev riksdagens utskottsorganisation. Förslag därom lades fram av GLB vid årsskiftet 1969/70 (SOU 1969: 62) och genomfördes åren 1970

och 1971 (prop. 1970: 40, KU 1970: 27) så snabbt, att den nya utskottsorganisationen kom i tillämpning redan vid enkammarriksdagens första session. Parallellt med GLB:s arbete utarbetade justitiedepartementet ett förslag varigenom tvånget att höra lagrådet avskaffades; även detta genomfördes åren 1970 och 1971 (prop. 1970: 24, KU 1970: 20). I början av år 1970 avgav GLB ett betänkande om ersättare för riksdagsledamöterna (SOU 1970: 17), närmast med sikte på genomförande redan åren 1970 och 1971. Förslag i frågan har emellertid ännu inte lagts fram för riksdagen.¹ I diskussionspromemorian Allmänna val på våren? (SOU 1970: 27) skisserade GLB vissa förslag att lösa frågorna om ett snabbare genomslag för riksdags- och kommunalvalen, om ett budgetår sammanfallande med kalenderåret, om ändrad sessionstid för riksdagen osv. På våren 1970 publicerades också ett par specialstudier, Riksdagsgrupperna och Regeringsbildningen (SOU 1970: 16). En redogörelse för denna etapp i grundlagsarbetet lämnades i denna tidskrift 1970 s. 327 av Bo Broomé.

GLB har i mars 1972 avgivit slutbetänkande med förslag till ny RF och ny RO (SOU 1972: 15). Kort tid senare lägger beredningen fram förslag till vissa följdförfattningar (SOU 1972: 16). Tre specialstudier avlämnas ungefär samtidigt, Nomineringsförfarande vid riksdagsval och Riksdagen i pressen (SOU 1972: 17) samt Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget (SOU 1972: 18).

Under arbetet med slutbetänkandet har GLB haft följande sammansättning: f.d. landshövding Valter Åman (s), ordförande, riksdagsledamöterna Arne Gadd (s), Allan Hernelius (m), Hilding Johansson och Georg Pettersson i Visby (båda s), och förutvarande riksdagsledamöterna Birger Lundström (fp) och Sten Wahlund (c). Experter med huvuduppgift att vara suppleanter för ledamöterna har varit förutvarande riksdagsledamoten Folke Björkman (m), riksdagsledamoten Gudmund Ernulf (fp), byrådirektören Stig Lundgren (s) samt riksdagsledamoten Johannes Antonsson och, som efterträdare till Antonsson från sommaren 1971, riksdagsledamoten Bertil Fiskesjö (båda c). Som experter i övrigt har medverkat främst departementsrådet Leif Andersson, utrikesrådet Hans Blix, departementsrådet Rune Blomqvist, kammarsekreteraren Sune K. Johansson, överdirektören Lars Sköld och professorn Nils Stjernquist. Sekretariatet har bestått av hovrättsrådet Erik Holmberg, huvudsekreterare, samt försäkringsdomaren Carl Herman Bergh, hovrättsfiskalen Bo Broomé och hovrättsfiskalen Claes Eklundh. Under slutskedet har sekretariatet varit förstärkt med universitetslektorn Hans Ring och hovrättsassessorn Per Assarson.

Beredningens förslag är i det stora hela enhälliga. De punkter där reservationer förekommer anges i det följande. Vissa särskilda yttranden har också avgivits. Bl.a. har Hernelius i ett längre yttrande anlagt vissa allmänna synpunkter på beredningens arbete.

Beredningen har räknat med att förslag på grundval av betänkandet efter remiss- och departementsbehandling skall kunna läggas fram för riksdagen och behandlas

¹ Se numera prop. 1972: 66.

första gången på våren 1973. Bekräftas de vilande besluten av riksdagen på våren 1974, skall reformen i huvudsak kunna genomföras den 1 januari 1975.

2. Folkviljans vägar

Det främsta syftet med grundlagsreformen är att anpassa 1809 års RF efter det faktiskt rådande parlamentariska statsskicket. Kungens makt har reducerats efter hand. Man brukar anse, att parlamentarismen befästes år 1917 i och med att monarken då erkände att regeringen skall vara beroende av riksdagens förtroende, inte av kungens. I direktiven för GLB betonas, att det bör vara en huvudlinje i arbetet på en ny författning att så konsekvent som möjligt bygga författningen på folksuveränitetens grund och att grundlagsfästa parlamentarismens princip. I detta liksom i andra hänseenden har uppgiften varit i första hand att fästa på papperet den ordning som har utvecklats i praxis och att modernisera den äldre författningen. GLB:s arbete har således till stor del haft en rent teknisk inriktning. Under arbetet med de mera tekniska frågorna har emellertid en mångfald sakfrågor måst lösas.

Allmän rösträtt och ett representativt system har varit självklara utgångspunkter i arbetet. *Rösträttsåldern* sänks till 18 år, och åldern på valdagen, inte åldern vid närmast föregående årsskifte, skall vara avgörande. Valbarhetsåldern följer myndighetsåldern. Beredningen har inte haft i uppdrag att överväga myndighetsåldern men uttalar sig för att även denna skall sänkas till 18 år. Sker detta, kommer alltså även valbarhetsåldern att bli 18 år.

I denna omgång har GLB inte gett sig närmare in på de frågor som löstes genom enkammarreformen. Systemet för riksdagsval, med *riksproportionell sammansättning* och med spärrar mot småpartier, berörs alltså inte. Inte heller *riksdagens storlek*, bortsett från en minskning från 350 till 349; man vill undvika lika röstetal i avgörande omröstningar. Hernelius och Lundström reserverar sig för minskning till omkring 300. Den treåriga valperioden med *gemensam valdag* för riksdags- och kommunalval består. Lundström förordar fristående kommunalval. Även Hernelius och Wahlund uttalar sympati härför men anser sig hindrade av kompromissen om enkammarreformen att ta upp frågan.

Beredningen för på nytt fram sitt förslag om *ersättare* för riksdagsledamöterna.

Med det riksproportionella systemet har *valkretsindelningen* tämligen liten betydelse för fördelningen av mandat mellan partierna. GLB föreslår inga ändringar av indelningen.

GLB har övervägt ett ökat inslag av *personval*. Beredningen framhåller, att valsystemet redan nu ger viss garanti mot maktfullkomlighet hos de nominerande instanserna, främst möjligheten att föra fram spränglistor. Beredningen tar avstånd från system som förutsätter officiell kandidatur och alltså inte ger denna möjlighet. I övrigt ställer GLB främst det kravet på ett personvalssystem, att det inte får göra det möjligt för små grupper att styra personurvalet på bekostnad av den stora mängden av väljare, som kanske helst överlåter valet av personer till partiinstanserna. Beredningen varnar vidare för faran att personer kan erövra mandat till följd av stora ekonomiska insatser eller andra ovidkommande omständigheter. Personvalsfrågan kan enligt beredningens majoritet inte lösas utan ytterligare om-

fattande och tidsödande undersökningar. Hernelius och Wahlund reserverar sig för ett personvalssystem inom det rikspportionella systemet med officiell kandidatur, till stor del påminnande om det system som tillämpas i Finland.

Ingen av ledamöterna har velat förorda lagreglering av partiernas *kandidatnominering*. Erfarenheterna från 1970 års riksdagsval, vilka har redovisats i den tidigare nämnda studien *Nomineringsförfarande vid riksdagsval* (författad av universitetslektorn Dan Brändström och framlagd som doktorsavhandling vid Umeå universitet), anses stödja tidigare forskningsresultat (Lars Sköld i SOU 1958: 6), enligt vilka de partiinstanser som har det slutliga ansvaret för nomineringarna har strävat efter att göra listorna representativa för olika grupper inom valmanskåren.

Gunnar Wallins beskrivning av *folkomröstningsinstitutet* som ett institut i motvind (Samhälle och riksdag, del II s. 315) jävas inte av vad som har hänt inom GLB. FU:s försiktiga förslag — rådgivande folkomröstning som nu och möjlighet för 1/3 av riksdagens ledamöter att hänskjuta ett vilande förslag om grundlagsändring till folkomröstning — har tonats ner ytterligare. Majoriteten vill inte sträcka sig längre än till rådgivande folkomröstning efter beslut av riksdagsmajoriteten. Den trycker i sin motivering särskilt på sambandet mellan olika frågor i ett partis program, tidsplanen för genomförandet av programmet och avstämningen mellan reform och kostnad. Beträffande omröstning om vilande grundlagsförslag framhåller majoriteten, att en sådan omröstning får förrättas antingen samtidigt med riksdagsvalet före slutprövningen, och då finns det stor risk att frågan drunknar i valrörelsen, eller också särskilt, och då är faran stor att utslaget blir mindre representativt för väljarkåren än ett riksdagsval. Även minoriteten (Hernelius, Lundström, Wahlund) ger tappt inför svårigheterna med en ordning, enligt vilken en minoritet kan framtvinga folkomröstning i vilka frågor som helst. Reservanterna nöjer sig med att på nytt föra fram FU:s förslag med en mindre modifikation.

Upplösningsinstitutet reformerades i samband med enkammarreformen. Regeringen skall enligt det nya förslaget inte kunna upplösa en nyvald riksdag (förordna om extra val) förrän tre månader har förflutit från dess första sammanträde; man har velat förebygga att en regering, som har lidit nederlag, saboterar valresultatet och hindrar riksdagen att ta ställning till regeringsfrågan. Vidare införes ett förbud för expeditionsministär att besluta om extra val. En särskild utbyggnad av upplösningsinstitutet föreslås med anknytning till reglerna om regeringsbildning; därom mera strax.

Den kommunala självstyrelsen har utvecklats utan något starkt stöd i grundlagens kompetensregler. Kommunernas beskattningsrätt erkännes av 1809 års RF genom det ofta citerade stadgandet i 57 § andra stycket om »huruledes särskilda menigheter må för egna behov sig beskatta». Där sägs emellertid ingenting om kommunernas rätt att bestämma skattens storlek. Länsdemokratiutredningen uttalade sig för att den kommunala beskattningsrätten skulle få ett säkrare fäste i grundlag.

Tre kommittéer är sysselsatta med grundläggande frågor om den kommunala självstyrelsen: länsberedningen, utredningen om den kommunala demokratin och utredningen om kommunernas ekonomi. Redan detta har gjort det omöjligt för GLB att ta några djupa grepp. Även bortsett därifrån är det emellertid tydligt

att många svåra problem är förbundna med en grundlagsreglering av den kommunala självstyrelsen. Det kan synas realistiskt att som länsdemokratiutredningen lägga vikt främst på beskattningsrätten. Om riksdagen inom grundlagens ram kan eliminera denna, så är kommunerna i viktiga hänseenden i dess händer. Även en beskattningsrätt kan emellertid vara av begränsat värde. Har inte kommunerna dessutom ett grundlagsstöd för sin kompetens eller för sin initiativrätt, kan det bli svårt för en kommun att med framgång hävda sin självständighet gentemot riksdagen. Och skall grundlagen ge garantier både för beskattningsrätten och för kompetensen eller initiativet, är ett federalt system nära. Frågan om ett sådant system har aktualiserats genom riksdagens beslut den 8 mars 1972 om vidgade direktiv för länsberedningen; den har av naturliga skäl inte behandlats av GLB. Denna förslag ansluter sig i stället nära till vad som gäller nu. Förslaget innebär sålunda att kommunernas uppgifter och verksamhetsformer samt deras beskattningsrätt utformas genom lag.

3. Förhållandet riksdagen—regeringen

3.1. Regeringsbildningen

Parlamentarismen har hos oss som i många andra länder utvecklats inom ett rättsligt system, som är uppbyggt såsom ett maktindelningssystem. Ändringarna i samband med enkammarreformen utgjorde en etapp på vägen mot ett strikt utformat parlamentariskt system. Frågan om tillvägagångssättet vid bildande av ny regering löstes emellertid inte. Formellt ligger ansvaret för regeringsbildningen alltså på kungen. Man hänvisade till praxis; kungen har efter parlamentarismens genombrott rådgjort med ledare för partier i riksdagen, innan han har lämnat uppdrag att bilda regering. Praxis i Sverige liksom i vissa andra västeuropeiska länder har kartlagts i den tidigare nämnda studien om regeringsbildningen; denna är författad av fil. lic. Henrik Hermerén.

GLB:s direktiv har riktat in arbetet på en lösning, där ansvaret för regeringsbildningen läggs på riksdagen eller något riksdagens organ. Det bör framhållas, att problemet gäller utseende av statsminister; att denne skall utse övriga ministrar har knappast ifrågasatts. Möjligheten med ett regelrätt val diskuteras i direktiven men anses knappast realistisk. Att lägga ansvaret på talmannen framställs i direktiven som en rimlig utväg.

Talmannen har även i förslaget fått en ledande roll. Han fattar det beslut som startar proceduren — entledigande av den gamle statsministern. Han inbjuder till och leder överläggningarna med partigruppernas företrädare (företrädare för alla grupperna skall inbjudas). Han samråder därefter med vice talmännen och föreslår sedan en kandidat. Men den utsedde blir statsminister bara om han därefter godkänns vid en omröstning i riksdagen. Reglerna för denna omröstning följer de redan gällande reglerna om misstroendeförklaring: den föreslagne är godkänd, om inte mer än hälften av riksdagens ledamöter röstar emot honom. Teoretiskt kan han alltså godkännas utan positivt stöd. Faller det första förslaget, upprepas proceduren. Efter det fjärde misslyckade försöket upplöses riksdagen automatiskt, och extra val förrättas inom två månader.

Då ett förslag har godkänts av riksdagen, skall den nye statsministern så snart som möjligt anmäla sin ministerlista för riksdagen. Listan skall inte prövas av riksdagen. Därefter skall ministärskiftet äga rum vid en särskild konselj inför statschefen. Talmannen skall närvara och därefter utfärda förordnande för statsministern på riksdagens vägnar.

Styrkan hos den metod för regeringsbildning vi har nu — beslut av en person och därefter tillämpning av allmänna regler om misstroendeförklaring m.m. — är att den ger ett utrymme för chanstagande i osäkra lägen. Partierna kan vänta och se. Metoden kräver å andra sidan en säker intuition hos den agerande. En svaghet med metoden är att den utsedde omedelbart kan besluta om extra val och därmed förfogar över stora påtryckningsmedel och ytterst har en möjlighet att genom upprepade nyvalsförordnanden slå sönder det representativa systemet. Då GLB har föreslagit ett omröstningsförfarande, torde ledamöterna ha räknat med att möjligheten till blankröstning och hotet om automatisk upplösning skall öka talmannens handlingsutrymme. Regeringen kan självfallet besluta om extra val först efter det att talmannen har utfärdat förordnande för statsministern. Inte heller den gamla regeringen kan förordna om extra val efter det att statsministern har blivit entledigad, då den alltså kvarstår som expeditonsminister.

3.2. *Lagstiftningen*

I fråga om lagstiftningen — normgivningen — följer GLB:s förslag på det hela taget den praxis som har utbildats på grundval av 1809 års RF.

Grundlagarna skall vara tre: regeringsformen, successionsordningen och tryckfrihetsförordningen. Reglerna för grundlagsändring ansluter sig nära till de gällande. GLB tar dock avstånd från metoden med alternativa vilande beslut. Liksom FU föreslår GLB att riksdagsordningen skall vara ett mellanting mellan grundlag och vanlig lag: den skall kunna ändras genom enkelt beslut, om en kvalificerad majoritet ställer sig bakom förslaget. Grundlagsbegreppet är formellt bestämt: vad som en gång har beslutats som grundlag kan, oberoende av innehållet, inte ändras eller upphävas på annat sätt än genom ny grundlag.

Principen att en lag inte kan ändras eller upphävas annat än genom en ny lag brukar kallas *den formella lagkraftens princip*. Denna princip skall gälla enligt GLB:s förslag liksom hittills.

Det har ibland diskuterats, om vi har ett formellt eller materiellt *lagbegrepp*. Diskussionen därom får inte mycket näring i GLB:s betänkande. Att den formella lagkraftens princip skall gälla pekar i riktning mot det formella lagbegreppet: vad riksdagen har beslutat *såsom lag* är därmed i grundlagens mening lag, oberoende av innehållet. Det skall inte finnas några sakligt bestämda gränser för vad riksdagen skall kunna lagstifta om; ytterst skall området för lagstiftning kunna utvidgas till vilket ämne som helst, även till sådana ämnen som nu regleras på administrativ väg.

Däremot finns det ett materiellt bestämt minimiområde för lagstiftning. Principiellt ansluter sig förslaget nära till 1809 års RF, särskilt till dess 87 §, enligt vilken »allmän civil- och kriminallag» skall beslutas av kungen och riksdagen gemensamt. Gränserna kring »minimiområdet» har emellertid dragits så att de

tar hänsyn till praxis. Denna har ju inneburit att mycket av det som enligt RF förutsattes vara kungens ekonomiska lagstiftning efter hand har glidit över till den samfälliga lagstiftningen, i huvudsak så att vad som kan betecknas som ingrepp i de enskildas frihet eller rätt till egendom beslutas i form av samfällig lag. Enligt förslaget skall sålunda föreskrifter om enskildas personliga ställning och om deras personliga och ekonomiska förhållanden inbördes meddelas genom lag, och det samma gäller föreskrifter om medborgarnas rättigheter och skyldigheter mot det allmänna och om förhållandet i övrigt mellan enskilda och det allmänna. Den önskvärda elasticiteten åstadkommes i förslaget genom möjlighet att delegera; mera därom strax.

Det brukar sägas, att lagen skall vara en *generell norm*. Denna princip har emellertid inte hindrat, att lag vid behov har stiftats för att lösa enstaka konkreta problem, låt vara att man härvid har försett lagen med en dräkt av allmängiltighet. Förslaget ändrar ingenting härvidlag. Avgörande för ställningstagandet torde ha varit, att det knappast skulle vara godtagbart med ett system som innebure risk för att en domstol eller annan myndighet skulle underlåta att tillämpa en lag därför att den saknade allmängiltighet. Med en något dunkel vändning, som kunde ha varit hämtad från Immanuel Kant, sägs det i betänkandet att riksdagen genom att välja lagformen ger uttryck för uppfattningen att beslutet till sin typ är generellt tillämpligt, ehuru generell tillämplighet inte är en förutsättning för beslutets giltighet.

En sida av principen att en lag skall vara generellt tillämplig är att lagstiftaren inte skall gripa in i myndigheternas behandling av enskilda fall. Därvidlag stöds principen nu av 90 § RF. Denna paragraf ersätts med ett förbud för riksdagen (10: 13 RF) att »upphäva, ändra eller fastställa beslut, som regeringen, domstol eller annan myndighet har fattat». Enligt det föreslagna stadgandet får riksdagen inte heller eljest, »på annat sätt än genom lag eller utgiftsanslag, besluta om angelägenhet, som det enligt författning ankommer på sådan myndighet att pröva». Lagstiftaren kan sålunda, liksom nu, ingripa i bestående rättsförhållanden genom lag. Riksdagen kan också, genom att ställa pengar till förfogande, exempelvis ta vinden ur segeln på ett pågående administrativt förfarande. Men den kan inte ge sig in i någon prövning av ett beslut fattat av en domstol eller förvaltningsmyndighet eller på annat sätt bedriva verksamhet, som genom författning har uppdragits åt sådant organ. Förslaget ger inget utrymme för någon debatt i riksdagen om ett beslut av domstol eller förvaltningsmyndighet. Annat är förhållandet med regeringens åtgärder; därom i det följande (5.4).

Liksom enligt FU:s förslag skall *riksdagen* vara *ensam lagstiftare*. Ändringen har större betydelse principiellt än praktiskt. Man tänker sig ingen ändring i fråga om regeringens faktiska medverkan i lagstiftningen.

Beträffande *kungens ekonomiska och administrativa lagstiftning* innebär förslaget grovt taget, att den ekonomiska lagstiftningen läggs hos riksdagen och den administrativa hos regeringen.

Motsvarigheten till ekonomisk lag, såsom detta begrepp möjligen fattades från början, beskrivs i förslaget såsom föreskrifter om medborgarnas rättigheter och skyldigheter mot den allmänna och om förhållandet i övrigt mellan enskilda och

det allmänna (det bör dock anmärkas att denna beskrivning omfattar även strafflag och exekutionsrättslig lag). Dessa föreskrifter skall, som nyss antydde, enligt huvudregeln meddelas genom lag, men riksdagen skall ha en vidsträckt möjlighet att delegera normgivningen till regeringen. En av regeringen beslutad författning kallas i detta liksom i andra fall förordning (jfr N. Stjernquist i StvT 1970 s. 322 f). Efter delegation kan regeringen, såvitt fråga är om »ekonomisk lag», meddela förordningar om skydd för liv, personlig säkerhet eller hälsa, om in- eller utförsel av varor eller pengar, om tillverkning, om transport, om handel eller om näringsverksamhet i övrigt och vidare om trafik eller om ordningen på allmän plats. Undantag göres för föreskrifter som begränsar vissa särskilt angivna »politiska» rättigheter; mera därom senare (4). Riksdagen kan föreskriva att förordning skall underställas riksdagen för prövning.

Motsvarigheten till den administrativa lagstiftningen är enligt förslaget föreskrifter om verkställighet av lag samt föreskrifter, som ej enligt grundlag skall meddelas genom lag. GLB har inte syftat till att med dessa beskrivningar exakt fånga vad som nu kan rymmas inom den administrativa lagstiftningen; beträffande verkställighets- eller tillämpningsföreskrifter får regeringen enligt förslaget en kompetens direkt på grund av RF som, enligt vad det stundom hävdas, för närvarande följer först av särskilda delegationsbeslut (»Närmare bestämmelser om tillämpningen av denna lag meddelas av Konungen»).

I fråga om de föreskrifter som regeringen skall kunna meddela genom förordning — på grund av delegationsbeslut eller direkt på grund av RF — ansluter sig förslaget nära till gällande ordning. Riksdagen skall kunna göra framställning till regeringen, och regeringen skall kunna lägga fram förslag för riksdagen för yttrande eller för antagande som lag. Principiellt intressant är en ny regel, att riksdagen även utan förslag av regeringen skall kunna besluta genom lag inom regeringens område. Beträffande delegerad normgivning kan detta givetvis uppnås genom att bemyndigandet återkallas. I övrigt fordras att riksdagen först har gjort en framställning till regeringen, som denna inte har efterkommit inom skälig tid. Hernelius, Lundström och Wahlund vill här gå längre och tillerkänna riksdagen rätt att omedelbart ingripa med lagbeslut.

I fråga om *lagrådsgranskningen* står beslutet från 1970 och 1971 fast: remiss till lagrådet är inte obligatorisk. En nyhet är att riksdagens utskott med majoritetsbeslut skall kunna inhämta lagrådets yttrande. Hernelius och Lundström föreslår återgång till den gamla ordningen med obligatorisk remiss av allmän civil- och kriminallag m.m.

3.3. *Finansmakten*

Skatt till staten skall beslutas genom lag. Även FU föreslog detta. Det är en närliggande konsekvens av att riksdagen blir ensam lagstiftare. Principiellt sett löser man härmed det gamla praktiskt föga betydelsefulla problemet om regeringens bundenhet av bevillningsföreskrifter.

Frågan om *skattefullmakter* utvecklades till en av de större stridsfrågorna inom GLB. Två faktorer ligger bakom kravet på skattefullmakter. Dels anser man sig behöva en möjlighet att snabbt variera uttag av skatter efter konjunkturens växling-

är. Dels vill man kunna höja konsumtionsskatter — moms, spritskatt m.m. — utan utan att ge allmänheten möjlighet att motverka effekten genom hamstring. Som synes täcker de två skälen varandra delvis. Majoritetsförslaget innebär i huvudsak, att riksdagen kan bemyndiga regeringen att bestämma eller ändra skattesatsen för indirekt skatt och dessutom besluta att lag om sådan skatt skall börja eller upphöra att gälla. En förordning, som regeringen har meddelat på grund av ett sådant bemyndigande, skall underställas riksdagen inom en av riksdagen bestämd tid, högst två månader. Är riksdagen inte samlad då, måste den kallas till urtima riksmöte. Hernelius och Lundström reserverar sig mot förslaget om skattefullmakter.

Liksom FU lägger GLB *avgiftsmakten* hos riksdagen. Beredningen har prövat olika sätt att dra en gräns mellan skatt och avgift, bl.a. förhandenvaro contra frånvaro av direkt motprestation. Inget kriterium har emellertid ansetts användbart. Man tröstar sig med att det enligt förslaget ligger hos riksdagen att dra gränsen. Medan avgiftsmakten nu till viss del ligger hos regeringen (i stort sett avgifter utan inslag av tvång), skall nämligen riksdagen enligt förslaget få hela avgiftsmakten, liksom beskättningsmakten, och i fråga om avgifter skall riksdagen kunna delegera beslutanderätt till regeringen utan några i grundlagen angivna begränsningar. Förslaget bygger på förutsättningen att riksdagen ger vidsträckt bemyndiganden åt regeringen.

Reglerna om *utgiftsregleringen* bygger på samma principer som gäller enligt 1809 års RF. Hela makten ligger hos riksdagen. Riksdagen kan ge hur vidsträckt bemyndiganden som helst, den kan också gå hur långt i detalj som helst. Reglerna gör det möjligt att anpassa utgiftsregleringen efter programbudgeteringens principer. Förslaget ger vidare ett uttryckligt stöd åt principbeslut med räckvidd utöver det närmast följande budgetåret och gör det också möjligt att bestämma särskilt anslag för annan tid än detta. På det hela taget behålls emellertid anknytningen till budgetår i fråga om statsutgifterna, däremot inte i fråga om statsinkomsterna (därvidlag har anknytningen i praktiken redan uppgivits). I enlighet med direktiven ger förslaget också stöd åt specialdestination vid sidan av statsbudgeten.

I fråga om förvaltning av och förfogande över *statens tillgångar* ansluter sig förslaget nära till gällande ordning. Detsamma gäller eftergift av *statens fordringar* och *den statliga skuldsättningen*. Löne delegationen består.

I fråga om *riksbanken* och *riksgäldskontoret* föreslås att fullmäktige skall väljas proportionellt; man släpper principen om successiv förnyelse. Guldmyntfoten förpassas även grundlagsmässigt till evigheten. I gengäld grundlagsfästes riksbankens sedelmonopol. Riksgäldskontoret försvinner ur grundlagen. Förslaget gör det möjligt att överföra dess uppgifter till annan under riksdagen lydande myndighet (t.ex. riksbanken). GLB föreslår emellertid inte att detta göres nu. Bestämmelser om riksgäldskontoret tas in i en särskild lag.

3.4. Förhållandet till andra stater

De nuvarande bestämmelserna om ingående av *traktater* har reviderats i detaljer, men till huvudinnehållet är de oförändrade. De nya texterna preciserar på vissa punkter riksdagens roll tydligare än de gällande. »EEC-paragrafen» från 1965

återkommer utan nämnvärd ändring. Den har kompletterats med en bestämmelse som kräver kvalificerad majoritet för överlåtelse till icke-svenskt organ av rättsskipnings- eller förvaltningsuppgift (ex.: det nordiska tullsamarbetet).

Utrikesnämnden fick sin sammansättning ändrad genom beslut i samband med enkammarreformen och omorganisationen av utskottsväsendet: nio valda ledamöter och talmannen självskrivna ledamot. Nu föreslås ingen ytterligare ändring av betydelse. Bl.a. behåller kungen ordförandeskapet.

Utrikesministerns samordningsfunktion (11 § i 1809 års RF) får stöd även i den nya RF. Den bakomliggande tanken är rimligen att riksdagen härigenom via interpellationsinstitutet och andra kontrollmedel kan säkra sin överblick över utrikespolitiken.

Beslutanderätten om *krig, fred och vapenstillstånd* diskuterades i samband med enkammarreformen (se KU 1968:20 s. 33). Förslaget lägger beslutanderätten principiellt hos riksdagen. Regeringen får dock vidsträckt möjligheter att besluta om insättande av väpnad styrka till rikets försvar, om krigsförklaring, om användning av väpnad styrka på grund av internationellt åtagande och om vapenstillstånd.

4. *Medborgerliga fri- och rättigheter. Lagprövning*

De medborgerliga fri- och rättigheterna är en svår huvudvärk för politiker och lagstiftare. Försöken att konkretisera dem har fått vind i seglen som en följd av diktaturernas förtryck. Å andra sidan har tanken, att grundlagen och de organ som skall tillämpa den skall stå över parlamenten syntts förhatlig — folkets valda företrädare kan ju inte ha fel.

Ingenting annat var att vänta än att frågan om grundlagsfästade av fri- och rättigheter och om behörighet för domstolar och andra myndigheter att pröva lagarnas grundlagsenlighet skulle bli en av de svåraste i arbetet på en ny grundlag. En lösning nåddes till slut, men först i januari 1972, när betänkandet till största delen redan förelåg i korrektur.

Olika metoder att förankra rättigheterna i grundlagen prövades. Gemensamt för alla är att grundlagen måste tämligen noggrant ange vad rättigheterna innebär. En så allmän regel som att yttrande- eller tryckfriheten inte får inskränkas (jfr USA:s konstitution) eller »svensk medborgares egendom är tryggad» (FU:s förslag till RF) fyller inte de krav som måste ställas, om prövningen skall ligga på något annat organ än parlamentet självt. Det är kanske inte nödvändigt att i alla hänseenden gå så långt som TF gör, med en noggrann reglering av bl.a. rätten att driva boktryckeri. Så utförliga beskrivningar är utomordentligt väl motiverade på detta område. Men samma metod kan inte tillämpas generellt utan att lagstiftningsmaskineriet går i stå. Direktiven rekommenderade, att man skulle söka »inrikta grundlagsregleringen på vissa essentiella kvaliteter hos det regelsystem, på vilket en viss rättighet avses vila, och slå vakt om dem i grundlagsstadganden med så konkret utformning som möjligt».

Under de tidigare överläggningarna inom GLB har meningarna i hög grad gått i sär när det har gällt att försöka ange förutsättningarna för begränsning av rättigheterna. Man kan välja metoden att beskriva det läge som måste råda för att en

inskränkning skall kunna föreskrivas — exempel: demonstrationsrätten kan inskränkas under krig, krigsfara eller tillstånd av inre oro. En annan tänkbar metod är att medge begränsningar av hänsyn till vissa intressen — exempel: demonstrationsrätten kan begränsas av hänsyn till rikets yttre eller inre säkerhet eller till enskildas hälsa eller deras säkerhet till person eller egendom. Dessa metoder kan kombineras med varandra. En principiellt sett avvikande metod — som kan kombineras med endera eller båda de förut angivna — är att fästa avseende vid formen för beslut om begränsningar — exempel: en rättighet kan beslutas bara genom lag eller, till äventyrs, genom lag eller förordning (denna konstruktion hade vissa av FU:s rättighetsregler). Man kan skärpa kravet på lagbeslut så att det fordras beslut med kvalificerad majoritet för begränsningar eller så att det skall stå öppet för en minoritet i parlamentet att få ett beslut om begränsning av en rättighet hänskjuten till folkomröstning.

Alla dessa metoder diskuterades under GLB:s arbete. Intresset koncentrerades under hösten 1971 till tanken, att för inskränkning skulle krävas lag beslutad med kvalificerad majoritet. De tekniska svårigheterna befanns emellertid vara mycket stora. Det kunde bli svårt att i departementen och i riksdagens organ sortera ut de bestämmelser som utgjorde inskränkningar av en rättighet. Beslutsförfarandet i riksdagens kammare och utskott skulle tyngas i fall då en lag innehöll både bestämmelser, som föll under det särskilda formkravet, och andra bestämmelser, och då det kanske fanns mer än ett yrkande om utformning av en och samma inskränkande paragraf. Än större betänkligheter ingav tanken att en rättstillämpande myndighet kunde komma till annat resultat än riksdagsmajoriteten i frågan, huruvida en viss bestämmelse utgjorde en begränsning av en rättighet, och ansåg att en bestämmelse beslutad med enkel majoritet och utfärdad i behörig ordning inte var tillkommen på grundlagsenligt sätt. Dessa svårigheter erkändes av beredningens alla ledamöter.

Ett annat argument i diskussionen om rättigheterna var att grundlagen skulle ge en falsk bild av statskicket, om den reglerade enbart de »klassiska» rättigheterna från nattvaktarstaten och inte därjämte ställde upp regler om välfärdsstatens mål att bereda medborgarna rätt till arbete, ekonomisk och social trygghet och tillförsäkra dem rätt till utbildning och inte heller gav uttryck för statsorganens skyldighet att verka för social, kulturell och ekonomisk utveckling och utjämning. Mot en grundlagsreglering av denna typ, som nödvändigtvis måste bli mera program än rättsregel, riktades invändningar, som har ett gott stöd i GLB:s direktiv. Sålunda yttrades att kravet på utjämning i praktiken har olika innebörd för olika människor och att inskrivande i grundlag av ett sådant krav skulle snedvrیدا den politiska debatten genom att inbjuda till argumentering i rättsliga termer även då det i verkligheten vore fråga om politiska motsättningar.

Diskussionerna mynnade ut i en kompromiss, som ganska nära ansluter till status quo men likväl innebär en viss framflyttning av positionerna för de »klassiska» rättigheterna. Vissa rättigheter blir absoluta, dvs. de kan inte sättas åt sidan på annat sätt än genom grundlagsändring. Hit hör ett förbud mot inrättande av särskild domstol för prövning av redan begången gärning eller eljest för visst mål. Vidare ett förbud mot retroaktiva straffdomar (jfr FU) och ett förbud mot landsförvisning av svensk medborgare. Hit kan man också föra ett förbud för

regeringen att utfärda bestämmelser som föreskriver frihetsstraff och en rätt för den som av annan myndighet än domstol har blivit dömd till straff eller blivit omhändertagen mot sin vilja att få sin sak prövad av domstol eller, i vissa fall, av domstolsliknande organ (»habeas corpus«).

Ett annat moment i kompromissen är att vissa rättigheter med särskild betydelse för den politiska verksamheten beskrivs tämligen utförligt i grundlagen och det samtidigt klargöres att dessa rättigheter inte kan inskränkas på annat sätt än genom lag. Den tidigare nämnda möjligheten att delegera normgivning till regeringen skall inte finnas här. Dessa rättigheter är:

1. yttrandefrihet: frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela uppgifter och framföra åsikter;
2. rätt till information: rätt att inhämta och mottaga uppgifter och upplysningar;
3. mötesfrihet: frihet att anordna och att delta i möten;
4. demonstrationsrätt: rätt att ensam eller i grupp framföra krav och åsikter på allmän plats;
5. föreningsfrihet: frihet att sammansluta sig med andra enskilda till förening;
6. religionsfrihet: frihet att sammansluta sig med andra enskilda till trossamfund och att utöva sin religion;
7. rörelsefrihet: frihet att röra sig inom riket och att lämna riket.

Dessutom kvarstår givetvis tryckfriheten och rätten att ta del av allmän handling enligt TF.

Vidare skall medborgarna åtnjuta skydd mot myndigheterna i vissa angivna hänseenden. Svensk medborgare skall sålunda, om ej annat stadgas i lag, skyddas

1. mot att myndighet tvingar honom att tillhöra förening eller trossamfund;
2. mot att myndighet tvingar honom att ge sina åsikter till känna;
3. mot att myndighet utsätter honom för kroppsvisitation eller annat påtvingat kroppsligt ingrepp;
4. mot att myndighet utsätter honom för husrannsakan i bostaden, för intrång i hans brev-, post- eller teleföbindelser eller för hemlig avlyssning.

Kompromissen får rättslig kvalitet genom att de rättstillämpande myndigheternas behörighet att pröva lagars överensstämmelse med grundlag lämnas orubbad. Praxis härvidlag redovisas inte i betänkandet. Den anses innebära att domstol eller annan rättstillämpande myndighet skall ta ställning till om en författning, som enligt sin ordalydelse skall tillämpas i ett ärende, har tillkommit i grundlagsenlig ordning samt om den till sitt innehåll stämmer överens med grundlag. En författningsbestämmelse skall, som praxis brukar tolkas, sättas åt sidan endast om bristen i fråga om form eller kompetens eller bristen på överensstämmelse är uppenbar.

Hernelius förordar i en reservation ett förbud i grundlagen mot kollektivanslutning till politiskt parti.

5. Riksdagens arbetsformer

Viktiga reformer är redan genomförda i fråga om riksdagens organisation och arbetsformer: enkammarreformen 1968—69 och reformen av utskottsväsendet 1970—71. GLB:s arbete i denna etapp med arbetsformerna har bestått i en allmän översyn av problemen och i samband därmed utarbetande av en ny RO. Vissa grundläggande regler om riksdagens organisation och arbete är intagna i RF, återstoden i RO.

RO är i sin tur, liksom enligt FU:s förslag, uppdelad på huvudbestämmelser, med skydd mot ändringar i form av krav på kvalificerad majoritet (eller dubbla beslut som vid ändring av grundlag), och tilläggsbestämmelser som kan ändras som vanlig lag. Principen för fördelning mellan RF och RO är, att de bestämmelser, där man anser ett skydd mot förhastade beslut, t.ex. under påtryckning från utlandet, behövt, har influtit i RF och att övriga bestämmelser, där ett minoritetsskydd är av vikt, får ställning som huvudbestämmelser i RO. De återstående procedurreglerna får karaktär av tilläggsbestämmelser. RO med tilläggsbestämmelser är en ren arbetsordning. Den innehåller, till skillnad från nuvarande RO, ingenting om riksdagens bildande. Reglerna härom är fördelade mellan RF och vallagen.

I RF:s kapitel om riksdagsarbetet finns bestämmelser om att riksmöte skall hållas årligen, att riksdagen skall välja en talman och tre vice talmän, att ledamöterna har rätt att väcka förslag i fråga om allt som kan komma under riksdagens prövning, att ärenden som väcks av regeringen eller ledamot skall beredas av utskott, att varje ledamot har rätt att yttra sig i varje ärende, att beslut skall fattas med enkel majoritet i de fall då RF inte föreskriver något annat. Vidare finns där bestämmelser om ledamots skydd mot bindande föreskrifter och hans skydd mot judiciella och administrativa ingripanden och slutligen om ersättares inträde.

5.1. Val på våren, omläggning av budgetåret m.m.

Då GLB började syssla med frågorna om flyttning av de allmänna valen till våren, om ändring av det statliga budgetåret så att det kom att sammanfalla med kalenderåret, m.m., var det främsta målet att åstadkomma ett snabbare valgenomslag än nu. Att riksdagen som nu efter ett val samlas i sin gamla sammansättning är en ordning som knappast kan godtagas för framtiden. Helt otänkbar är en sådan ordning, om beredningens förslag om regeringsbildningen skall genomföras.

Det visade sig snart, att ett snabbare valgenomslag drog med sig mycket annat. Det vore naturligt, om riksdagen inledde ett nytt arbetsår i och med att den nya valperioden börjar. Skall ett nytt arbetsår börja, vore det också lämpligt att regeringens budgetförslag presenterades och att motionstiden finge löpa i anslutning därtill. En nyvald regering borde få en rimlig tid att förbereda sin första budget. Det visade sig svårt att finna en lösning, som var tillfredsställande i alla hänseenden. Bäst syntes en ordning med val i slutet av maj, valperioden begynnande omkring den 10 juni, vid behov ett kort urtima riksmöte för regeringsombildning, budgetarbete i kanslihuset över sommaren, lagtima riksmöte, budgetproposition

och allmän motionstid i början av september, budgetarbete i riksdagen till början av december och statligt budgetår lika med kalenderår. Denna lösning och vissa andra, som syntes mindre rekommendabla, skisserades i den tidigare nämnda diskussionspromemorian (SOU 1970: 27). Vårvalslösningen stupade emellertid på motstånd från det socialdemokratiska partiet och budgetutredningen. De övriga riksdagspartierna var i huvudsak positiva. Detsamma kan sägas om kommunförbunden; lösningen måste ju, med tanke på den gemensamma valdagen, vara sådan att den tillfredsställde även kommunerna med avseende på valperioder för fullmäktige och nämnder samt på budgetarbete och revision.

En viss roll för motståndet från budgetutredningen spelade ovissheten i fråga om de framtida relationerna med EEC. GLB:s majoritet nöjer sig nu med att föreslå en lösning på frågan om snabbare valgenomslag: riksdagen skall som regel samlas och därmed inleda sin nya valperiod på tolfte dagen efter valdagen. I övrigt ansluter sig den föreslagna ordningen nära till vad som gäller nu. Lagtima riksmöte börjar på hösten (dag i september eller oktober) och löper till och med maj eller, efter beslut om förlängning, till mitten av juni. Budgetpropositionen läggs fram i januari, som nu, och då börjar också den allmänna motionstiden, och det statliga budgetåret löper per den 1 juli. Valdagen, budgetåret, tiden för lagtima riksmöte och den allmänna motionstiden är emellertid inte låsta i RF utan bara i RO eller vallagen, och därför finns en möjlighet att, om relationerna till EEC klarnar och övriga problem kan lösas, genomföra den tidigare planerade omläggningen utan grundlagsändring. Hernelius, Lundström och Wahlund pläderar i en reservation för förslaget i 1970 års förslag om vårval m.m. och uttalar sig i andra hand för ett principbeslut angående omläggning så snart som möjligt efter själva författningsreformen.

5.2. *Initiativ*

GLB har sett över reglerna om väckande och återtagande av initiativ. Ändringarna är inte stora. Tiderna för väckande av sådana propositioner, som bör behandlas under våren, förkortas något, och dessutom införes ett krav på riksdagens tillstånd för att proposition skall kunna läggas fram senare (bortsett från katastrofall). Utskotten fick initiativrätt genom de nya reglerna om utskottsväsendet; därvidlag föreslås ingen ändring. Rätten att väcka motion med anledning av »under riksdagen inträffad händelse» får ingen motsvarighet i den nya RO. Hernelius, Lundström och Wahlund reserverar sig och åberopar därvid de uppmärksammade motionerna från oppositionshåll vid början av höstsessionen 1971 om åtgärder för att vända konjunkturen. Tiden för följdmotioner förlängs generellt till 15 dagar, och i gengäld avskaffas möjligheten att besluta om förlängning i särskilda fall. En klar regel om förkortning av motionstiden införes; underlåtenhet att avvakta motionstidens utgång vid nu gällande ordning har kritiserats såsom möjligen oförenlig med RO. Hernelius, Lundström och Wahlund reserverar sig för en möjlighet att förlänga motionstiden med högst tio dagar i de fall då regeringen lägger fram en proposition med långtidsplan.

Reglerna om förslagsrätt för riksdagens egna verk och myndigheter har bearbetats i detalj. Inga väsentliga nyheter föreslås.

Vad som gäller om rätt att återkalla ett väckt ärende är oklart. Frågan föranledde dispyter då regeringen på hösten 1967 drog tillbaka sin proposition om hyresregleringens avskaffande. Nu göres det klart att proposition kan återkallas tills utskott har avgivit betänkande. Motion, som har väckts i anledning av en proposition som blir återkallad, förfaller. Emellertid får motion i själva sakfrågan väckas inom en kortare tid efter det att propositionen har återkallats.

Reglerna om uppskov från ett riksmöte till nästa får utvidgad tillämpning därigenom att ärende skall kunna uppskjutas även över riksdagsval. Vid riksdagsupplösning anses icke behandlade ärenden automatiskt uppskjutna till nästa riksmöte.

5.3. Beredningen i utskott

Beträffande utskottsberedningen har GLB:s överväganden i stort sett begränsats till de frågor som lämnades åt sidan vid den reform som genomfördes vid början av den första enkammarssessionen. Dessa var frågan om offentliga utfrågningar och frågan om rätt för minoritet att påkalla utredning. Majoriteten säger nej till förslaget om offentliga utfrågningar, liksom riksdagen har gjort flera gånger under senare år. Hernelius och Lundström reserverar sig. Större framgång har oppositionen haft med kravet på minoritets rätt att påkalla utredning. Om 1/3 av ledamöterna i ett utskott begär upplysningar eller yttrande från statlig myndighet, skall utskottet föranstalta därom, om det inte finner att dröjsmålet som skulle bli följden skulle leda till avsevärt men. Skyldigheten att lämna upplysningar och yttranden åvilar dock givetvis inte regeringen, och i fråga om yttrande av lagrådet krävs majoritet.

Beredningens majoritet föreslår, att det skall bli möjligt för utskott att sammanträda samtidigt med att debatter av vissa slag pågår i kammaren — främst åsyftas interpellationsdebatter och frågestunder — om utskottet i förväg har medgivit det genom enhälligt beslut. Hernelius, Lundström och Wahlund reserverar sig för att det nuvarande förbudet skall gälla även framdeles.

5.4. Kammardebatterna, spörsmålsinstitutet

Under våren 1971 inhämtade GLB riksdagsgruppernas uppfattning i vissa frågor om arbetsformerna, bl.a. om åtgärder för att begränsa debatttiden i kamrarna och om vissa ändringar av spörsmålsinstitutet med syfte att återge interpellationsinstitutet dess karaktär av medel för kontroll mera i stort av regeringens politik och att minska den belastning på kammarens arbetsprogram som frågedebatterna har kommit att utgöra. Entusiasmen bland partigrupperna var måttlig.

Beredningen, som i samband med enkammarreformen föreslog vissa möjligheter till *debattbegränsningar*, går trots allt nu ett steg längre. Regleringen av debattinskränkningarna skall till stor del kunna göras i tilläggsbestämmelser. I en huvudbestämmelse i RO sägs emellertid att varje ledamot som vill yttra sig i en fråga skall få hålla ett anförande om sex minuter. Därtill kommer replikrätten, som utformas ungefär som nu. Ministrarnas företrädesrätt i debatterna begränsas. De skall visserligen även enligt förslaget kunna bryta talarordningen, men bara för ett inlägg om högst tio minuter för att bemöta annan talare.

Ändringarna i fråga om *spörsmålsinstitut* blir än mera blygsamma. Generellt gäller enligt förslaget, att något hinder inte skall föreligga att göra enskilda ställningstaganden av en minister till föremål för en interpellation eller en fråga; hela hans ämbetsutövning skall kunna komma under granskning i en spörsmålsdebatt. I fråga om interpellationerna utstöter beredningen en frön suck: interpellation bör väckas endast i angelägenhet av större allmänt intresse. Av något större vikt är ett förslag att den minister, till vilken en interpellation riktas, inom fyra veckor skall svara eller också meddela varför svaret uteblir eller dröjer. Fråga — förslagets term för enkel fråga — skall enligt förslaget kunna vara försedd med en kort inledande förklaring. Man hoppas att på detta sätt kunna förebygga en del missförstånd. Begränsningen till två anföranden slopas. I stället minskas taletiderna successivt: första anförandet tre minuter, det andra två, de följande en minut.

Lundström förordar i en reservation en mera genomgripande reform av spörsmålsinstitutet.

5.5. *Besluts- och voteringsordningen*

Som tidigare nämnts, är majoritetsprincipen fastslagen i RF. Om förfarandet vid lika röstetal hänvisas där till RO. Regeln i denna präglas av att man i det längsta har velat undvika lottdragning i huvudvotering. Blir det lika röstetal i huvudvotering, skall ärendet gå tillbaka till utskottet, om hälften eller fler av de röstande begär det. Står det lika även nästa gång, avgör lotten. Om det i ett lagärende skall fattas flera delbeslut, så finns det en möjlighet till återremiss för ytterligare beredning. Man vill förebygga att riksdagen på grund av växlande majoriteter kommer att stifta lag som inte hänger ihop. En sådan återförvisning får göras bara en gång i ett och samma lagärende.

Den ofta hörda kritiken mot eliminationsmetoden har återkommit. Lundström har genom beredningens hela arbete pläderat för seriemetoden, som ju nyttjas i Danmark och Norge och i vissa internationella organ i vilka Sverige medverkar, såsom FN och Europa-rådet. Beredningen har låtit göra en undersökning av olika voteringsmetoders egenskaper. Den har utförts av fil. lic. Bo Bjurulf och ingår som bilaga i beredningens huvudbetänkande (den torde komma att åberopas som delunderlag för disputation). Beredningens överväganden stannar här som på många andra punkter vid ett förslag om status quo. En omständighet av betydelse är att riksdagens voteringsmetod har blivit normerande för kommunala församlingar, för organisationer på arbetsmarknaden osv. Eliminationsmetodens brister, i den mån sådana anses vara för handen, betraktas i varje fall inte som särskilt stora. Inte heller seriemetoden anses vara fri från brister. Lundström fullföljer sin tidigare kritik i en reservation.

6. *Statschefen och regeringen*

6.1. *Statschefen*

I fråga om statschefens ställning och befogenheter nådde GLB:s ledamöter en överenskommelse vid ett internatsammanträde i augusti 1971 (»Torekovs-kom-

promissen»; se StvT 1971 s. 377). Överenskommelsen går igen i förslaget. Kungen förblir statschef men skall inte ens formellt medverka vid avgörandet av regeringsärenden. Dessa avgöres av regeringen ensam.

Statschefens ersättare, även tillfällig vikarie, benämnes riksföreståndare. I första hand inträder den som enligt SO är närmast arvsberättigad, om han har fyllt 25 år. Finns ingen behörig tronarvinge, tjänstgör en av riksdagen utsedd vikarie och, om ingen sådan kan inträda, talmannen eller vice talman. Har kungen inte fyllt 25 år eller utslocknar kungahuset, skall riksdagen välja en riksföreståndare att tjänstgöra tills vidare; i det senare fallet skall riksdagen kunna få tillfälle att överväga övergång till annan statsform.

Hernelius, Lundström och Wahlund yrkar i en reservation på kvinnlig tronföljd. Ett principiellt skäl åberopas: könsens jämställdhet.

Kungens straffrättsliga immunitet upphävs enligt förslaget. Hernelius reserverar sig.

Statschefens funktion med avseende på regeringsarbetet blir att presidera vid en informationskanselj varje kvartal. Dessutom har han en rätt att bli informerad av statsministern om rikets angelägenheter. Extra informationskanselj kan anordnas på statsministerns initiativ. Statschefen presidrar vidare i utrikesnämnden (se ovan) och är närvarande vid öppnande av lagtima riksmöte och förklarar på talmannens hemställan riksmötet öppnat. Vid regeringsskifte sker avlösningen vid en särskild kanselj inför statschefen.

De nya reglerna om statschefens funktioner träder inte i tillämpning så länge Gustaf VI Adolf är kung.

Vissa uttalanden av beredningen angående ordensväsendet har föranlett en reservation av Hernelius.

6.2. Regeringen

Regeringen består av statsministern och övriga ministrar (termen statsråd finns inte i förslaget). Antalet ministrar skall inte vara bestämt i lag, inte heller antalet departement. Riksdagen skall ta ställning härtill genom anslagsbeslut.

FU föreslog, att enklare regeringsärenden skulle avgöras av enskild minister. GLB behåller i stort sett nuvarande ordning med kollektiva beslut vid regerings-sammanträdena, som i likhet med de nuvarande kanseljerna tänkes återkomma ungefär en gång varje vecka. »Kommandomålen» skall även i framtiden kunna avgöras i enklare form, nämligen av försvarsministern under statsministerns överinseende.

Om det i något ärende kommer fram olika meningar inom regeringen, får ärendet inte avgöras såvida inte lägst hälften av ledamöterna är närvarande; annars är lägsta antalet fem ministrar. Majoritetens mening skall gälla som beslut. Vid lika röstetal har statsministern utslagsröst.

Av vad som sades tidigare om regeringsbildningen (under 3.1) framgår, att statsministern utser övriga ministrar. Även senare har han besämmandet över regeringens sammansättning. Han entledigar och utser ministrar efter gottfinnande. Enligt de regler som antogs i samband med enkammarreformen skulle en minister inte ha en obetingad rätt till avsked. Här göres nu en ändring av betydelse mera

principiellt än praktiskt. Den minister som vill avgå får rätt att bli entledigad, men han är skyldig att på statsministerns hemställen stå kvar, tills en efterträdare har utsetts.

Tidigare har sagts att en expeditonsminister inte kan besluta om extra val. I övrigt finns inga formella restriktioner för vad en sådan minister kan göra.

Förbudet för personer som är födda utländska medborgare att bli statsråd mjukas upp. Enligt förslaget skall det räcka att en minister vid utnämningen har varit svensk medborgare i tio år.

Det skall finnas en ställföreträdare för statsministern, som inträder som ordförande i regeringen, när statsministern har förhinder. Den nuvarande ordningen med utrikesministern som regeringens självskrivet främste efter statsministern upphör således.

Protokoll skall föras vid regeringsammansammanträde. Det skall »bekräftas» (kontra-signeras) av föredraganden och »godkännas» (justeras) av statsministern. Bekräftelse och godkännande är förutsättningar för expediering och verkställande. På nytt införes en principiell skyldighet att bekräfta (och att godkänna) protokoll (jfr prop. 1968: 27 s. 211, KU 1968: 20 s. 34). Bekräftelse (och godkännande) skall vägras om men också endast om beslutet anses strida mot grundlag.

7. *Rättskipning och förvaltning*

Det har inte funnits några planer att överge systemet med »självständiga» förvaltningsmyndigheter. Den svenska förvaltningen anses vara i påfallande hög grad lagreglerad. Förslagets grundläggande bestämmelse om myndigheternas skyldigheter (10:5 RF) skiljer inte mellan domstolar och förvaltningsmyndigheter utan mellan tillämpning av rättsregler och annan verksamhet.

GLB har avstått från att försöka räkna upp alla domstolar eller att definiera begreppet domstol. De allmänna domstolarna — tingsrätterna, hovrätterna och högsta domstolen — är angivna i RF-texten, likaså de allmänna förvaltningsdomstolarna — kammarrätterna och regeringsrätten. I övrigt sägs det att domstol kan inrättas genom lag. Beträffande särskild domstol se ovan under 4. Vid varje domstol skall finnas minst en ordinarie domare, i högsta domstolen och i regeringsrätten får bara den tjänstgöra som har utnämnts till ordinarie domare i domstolen. Ordinarie domare har nu grundlagsskydd mot avsked. Skyddet utsträcks genom förslaget till att gälla förtidspension och tvångsmässig läkarundersökning. Här skall alltid finnas en rätt till domstolsprövning av åtgärden.

Från medborgarnas synpunkt innebär reglerna om domstolar att det skall finnas en rätt att få varje ådömande av brottspåföljd prövat av domstol och som regel även annat frihetsberövande. Vidare skall bara domstol kunna pröva tvist mellan enskilda; här göres dock undantag för vad som kan ha föreskrivits i lag.

I fråga om utlännings tillträde till offentlig tjänst fullföljes en tanke som dåvarande justitieministern uttalade år 1960, nämligen att man borde släppa det principiella kravet på svenskt medborgarskap och gå över till motsatsen som huvudregel och särskilt ange de fall då svenskt medborgarskap skall krävas. Sådana fall är enligt förslaget domartjänster, tjänster som verkschefer och vissa andra

chefstjänster. Vissa regler skall kunna ges i annan lag än RF, främst i stats- och kommunaltjänstemannalagarna. Förslag till sådana lagbestämmelser läggs fram.

8. *Det konstitutionella ansvaret*

I samband med enkammarreformen gjordes viktiga ändringar i fråga om det konstitutionella ansvaret. Utvecklingen av KU-granskningen till ett administrativt kontrollinstitut snarare än ett politiskt befästes. Den segslitna frågan om ett instrument för riksdagen att framtvunga regeringens avgång löstes genom reglerna om misstroendeförklaring. I dessa hänseenden föreslås nu inga ändringar av nämnvärd betydelse.

Däremot föreslås nya regler om rättsligt ansvar för ministrar samt för justitieråd, regeringsråd, riksdagens ombudsmän och justitiekanslern. Gemensamt för de särskilda ansvarighetsreglerna är att de gäller bara beslut och andra åtgärder i ämbetsutövningen. Åtal mot minister för sådan åtgärd får, liksom enligt de gällande men föråldrade reglerna i 106 § RF, väckas endast genom beslut av KU. Justitie- eller regeringsråd kan åtalas av JO eller JK, JO kan åtalas av KU och JK av regeringen. Åtal skall i samtliga fall prövas av en särskild domstol, som övertar benämningen riksrätten. Den skall enligt förslaget bestå av sex domare, därav tre yrkesdomare (hovrätts- och kammarrättspresidenter med presidenten i Svea hovrätt som självskriven ordförande) och tre av riksdagen valda ledamöter, ej riksdagsledamöter.

Gällande regler om riksdagens ombudsmän och riksdagens revisorer kvarstår utan ändringar i sak. Revisorernas ställning kan i längden komma att påverkas av att de nya utskotten — »fackutskott» till skillnad från »funktionsutskott» — övertar vissa uppgifter med karaktär av förvaltningsrevision, särskilt inom ett utbyggt programbudgetsystem. Ingen ändring föreslås emellertid nu.

9. *Konstitutionell beredskap*

Med erfarenheterna från andra världskriget i andra länder som utgångspunkt genomförde statsmakterna åren 1964 och 1965 vissa ändringar av grundlagarna i syfte att stärka den konstitutionella beredskapen. En miniatyrriksdag med 50 ledamöter — krigsdelegationen — inrättades, och vissa regler infördes som gjorde det möjligt under krig att med bibehållen legalitet låta regeringen ta hand om de flesta av riksdagens uppgifter eller, vice versa, låta riksdagen eller krigsdelegationen besluta provisoriskt om riksstyrelsens förande. GLB har i sitt förslag behållit regler med sådant syfte. Beredningens förslag ger också en konstitutionell grund åt vissa bestämmelser i de s.k. beredskapslagarna, som inte ryms inom de delegationsregler som skall gälla redan under fred (se under 3.2 ovan). Vissa spärrar sätts för lagstiftning under ockupation. Den tidigare nämnda studien om Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget, som under överinseende av beredningens expert utrikesrådet Hans Blix har författats av jur. kand. Kaj Mannheimer, har tjänat till upplysning om behovet av grundlagsregler om konstitutionell beredskap.

10. *Svenska kyrkan*

Beredningens förslag till RF innehåller inga regler om kyrkomötet, om kyrkolag, om utnämning av präster, om prästeståndets privilegier eller om andra ämnen som har samband med svenska kyrkan eller med den evangeliska läran såsom officiell religion. I likhet med FU har emellertid GLB funnit att det pågående utredningsarbetet om relationerna mellan staten och kyrkan inte bör föregripas. Den gällande ordningen konserveras därför genom övergångsbestämmelser; dessa är avsedda att upphävas när frågorna om kyrkans framtida ställning har lösts.

11. *Förslagets disposition*

Fördelningen av regler mellan RF och RO har antytts tidigare (under 5). Båda förslagen är indelade i kapitel med särskild paragrafnumrering för varje kapitel. RF innehåller tolv kapitel med sammanlagt 129 paragrafer, RO innehåller nio kapitel med tillhoppa 110 paragrafer, åtskilliga av de senare försedda med tilläggsbestämmelser. Texten till RF och RO (bortsett från övergångsbestämmelserna men med tilläggsbestämmelserna) upptar cirka 40 trycksidor, därav RF något mer än 16. Motsvarande textmängd i gällande författningar utgör cirka 51 trycksidor, därav RF cirka 20, RO cirka 16 och riksdagsstadgan cirka 15 sidor.

Erik Holmberg

Dagsaktuellt och tidsaktuellt eller möjligheterna att förändra nyhetsvärderingen

Det kan vara fruktbart att mera systematiskt skilja mellan tre typer av massmediestoff som är ägnade att ge en bild av skeendet: dagsaktuellt, tidsaktuellt och tidlöst.

Det *dagsaktuella* stoffet utgöres av händelser som rapporteras av nyhetsbyråerna eller som redaktionen själv spårar upp. Stoffet är en mer eller mindre utförlig beskrivning av själva händelsen, oftast kompletterad med någon form av bakgrund eller analys.

Det *tidsaktuella* stoffet är sådant material, som inte direkt kan relateras till en dagsaktuell händelse. Det kan utgöras av en återblick eller en kommentar till ett skeende som sträcker sej över en längre tid (en valkampanj, ett krig). Stoffet skiljer sej från det dagsaktuella genom den bredare ambitionen och frånvaron av absolut aktualitet, från det tidlösa genom att det behandlade ämnet tillhör intressesfären för den dagsaktuella nyhetsförmedling som samtidigt pågår.

Det *tidlösa* materialet är sådant som aktualiserar nya ämnen eller försöker ge odiskutabelt nya dimensioner åt ämnen som redan uppmärksammas av massmedierna. Medan det dagsaktuella nyhetsstoffet typiskt återfinns i tidningarna som telegrammaterial och det tidsaktuella som reportage, kan man återfinna tidlöst material i form av kulturartiklar och utförliga intervjuer. I TV förekommer kanske det tidlösa materialet främst i form av samhällsorienterade pjäser och dokumentärprogram.

Tillsammans utger sej detta dags- och tidsaktuella samt tidlösa material för att vara en bild av vad som händer i världen. Det är en självklarhet, att denna bild är fragmentarisk, ofullständig och sannolikt — från varje samhällssyn — mer eller mindre missvisande.

Det är därför angeläget att undersöka, hur stora möjligheterna är att medvetet förändra återgivningen av skeendet.

Tröghetsfaktorer — dagsaktuellt

Man har anledning förmoda, att dessa möjligheter är små i fråga om det dagsaktuella materialet, framför allt på grund av de starka institutionella faktorer som bestämmer nyhetsflödet. I fråga om det tidsaktuella materialet bör handlingsutrymmet vara större, och störst bör det vara för det tidlösa materialet.

En starkt begränsande faktor i fråga om det *dagsaktuella* materialet är *nyhetsbyråväsendets organisation*. Huvuddelen av nyhetsstoffet i tidningar och etermedier hämtas från nyhetsbyråerna. Dessa är gemensamma, och de sänder också samma material till samma typ av abonnenter. Ytterst bestäms den mängd material, som den enskilda redaktionen mottar, av den avgift man erlägger till nyhetsbyrån, och dessa avgifter anger i sin tur ramen för de anstängningar nyhetsbyrån kan lägga ner för att spåra, bearbeta och vidareförmedla nyhetsmaterial. Att nyheterna i denna mening är en handelsvara förklarar alltså, att det inte föreligger någon egentlig överproduktion av nyheter från byråernas sida.¹

De kompletteringar som kan göras av den enskilda redaktionen kan på utrikesområdet endast få marginell effekt.²

Detta åskådliggörs kanske tydligast av de svenska utlandskorrespondenternas arbete. Detta inriktas i stort sett på en återgivning av de största händelserna eller de från svensk synpunkt mest intressanta händelserna i det land där korrespondenten är stationerad. För att få kännedom om dessa händelser kan korrespondenten knappast alls lita till egen bevakning. Han måste förlita sej på den bevakning som sker i värdlandets egna massmedier eller av nyhetsbyråerna.

Tröghet av denna karaktär betingas inte enbart av nyhetsbyråernas arbete, och den berör inte enbart utlandsmaterialet. Tidningar, radio och TV har som produkter en viss struktur med fasta program eller avdelningar i tidningen. Denna struktur i produkten motsvaras av en redaktionssammansättning och redaktionsorganisation som är avpassad efter den nyhetsförmedling som faktiskt äger rum.

¹ Detta förhållande belyses i viss mån i Stig Hadenius, *Nyheter från TT*, Stockholm 1971. — Av hans undersökningar framgår dels att tidningarna endast använder en mindre del av TT:s material, dels att de använda telegrammen tas in i oförändrat skick, dels också att även tidningar som huvudsakligen använder andra källor än TT (andra nyhetsbyråer och egna korrespondenter) snarast förstärker TT:s grundläggande värdering av stoffet. Detta pekar på att TT:s överproduktion av telegram är skenbar, att byrån anpassar sitt utbud efter abonnenternas skiftande behov men att man inte lyckas tillfredsställa de differentierade anspråk som de resursrikaste abonnenterna har.

² Jfr ovan not 1 om Hadenius, *Nyheter från TT*, Stockholm 1971. — Även tidningar med egna korrespondenter ansluter i huvudsak till TT:s värdering.

I redaktionerna ingår i växande utsträckning journalistiska specialister på ämnesområden som tidigare betraktats som »allmänt» stoff.³ Dessa specialister är givetvis en tröghetsfaktor, i den mån man skulle vilja nedtona deras specialgebit till förmån för andra ämnen.

En annan tröghetsfaktor i fråga om det dagsaktuella stoffet är redaktionernas *hierarkiska struktur* i samverkan med den *nyhetsvärderingstradition* som utvecklats. Nyhetsvärderingstraditionen finns mycket bristfälligt skriftligt formulerad.⁴ Den förs vidare till nya journalister av de redaktionella arbetsledarna, och förutsättningen för att bli befordrad till arbetsledare är bland annat att man har ett »gott nyhetssinne». Naturligtvis har traditionen långt ifrån teologisk pregnans, men olika undersökningar tyder på att det föreligger en mycket stark samstämmighet till och med mellan redaktioner i olika länder.⁵

Traditionens makt förstärks av *journalisternas sociala isolering*.⁶

Tendenser att avvika från den förhärskande värderingen av dagshändelserna hämmas av *monopoliseringen* inom massmedierna. I ett läge där en tidning eller ett radioföretag är det enda alternativet för publiken, föreligger, som framför allt amerikanska undersökningar visat, en stark tendens att avstå från den typ av färgning av rapporteringen som blir uppenbar om man avviker från den gängse nyhetsvärderingen.⁷

I vissa fall har detta förhållande formaliserats genom *regler* som även berör nyhetsvärderingen. Sveriges Radios avtal med staten är ett exempel. Där stadgas att företaget skall »orientera om nuets händelser», och i sin prövning av programverksamheten har Radionämnden vid upprepade tillfällen refererat till att vissa händelser bort eller inte bort rapporteras med hänsyn till deras nyhetsvärde.⁸ Det nyhetsvärde som då åberopats är den gängse värdering, som tidigare nämnts.

³ Om specialisterna i svensk press, se bl.a. Journalistkåren i Sverige, Falköping 1970, s. 50, 71.

⁴ Jfr min framställning i Statsvetenskaplig Tidskrift 1970, Att mäta objektivitet, i sht s. 155—157.

⁵ Jfr Lennart Nilssons och min framställning i Statsvetenskaplig Tidskrift 1968, Utländskt nyhetsmaterial i svenska och utländska prestigetidningar i sht s. 99.

⁶ Alex S. Edelstein, Perspectives in Mass Communication, Köpenhamn 1966, s. 42.

⁷ Raymond B. Nixon, The Contents of Non-Competitive Vs Competitive Newspapers, i Journalism Quarterly 1956, s. 299 ff och G. Rarick—B. Hartman, The Effects of Competition on One Daily Newspaper's Content, i Journalism Quarterly 1966, s. 459 ff. — Av undersökningarna visar den första en stark tendens till konformitet, den andra att vissa skillnader förekommer främst under intensiv konkurrens (större andel lokalt innehåll, större andel sensationellt och human interest-innehåll).

⁸ Om NJA-pjäsen säger exempelvis Radionämnden i maj 1970, att den »kan möjligen betraktas som en av de nuets händelser vilka det åligger Sveriges Radio att i lämplig form upplysa om». — Ett Fokus-program om SIDA hade enligt Radionämnden i december 1969 »heller inte sådan dagsaktualitet att Sveriges Radio kan försvara frånvaron av kommentarer från SIDA med att någon ansvarig inte anträffats». (Sveriges Radio hade bland annat hävdats att det rörde sej om en »egen» nyhet, som man ville vara först med.) — Om Berlinprogrammet »Den döende staden» säger Radionämnden i maj 1969: »Vid sändningstillfället, då en akut

Veterligen har man endast inom Finlands Rundradio gjort ett försök att utforma annorlunda nyhetsvärderingskriterier.⁹

Till dessa faktorer på sändarsidan kommer att *publikens förväntningar* på den dagsaktuella rapporteringen sannolikt överensstämmer med — kanske gårdagens — gängse nyhetsvärdering. I synnerhet Sveriges Radio torde förfoga över ett stort material som visar, att publiken direkt efterlyser stoff om händelser som man menar bort rapporteras, av typ Svenska Flaggans dag, förstamajdemonstrationer, bränder.¹⁰

När de faktorer, som begränsar rörelsemöjligheterna i fråga om den dagsaktuella rapporteringen, exemplifieras så utförligt som här skett, kan intrycket lätt bli att bundenheten skulle vara total. Så är naturligtvis inte fallet. Inom den gemensamma nyhetsvärderingstraditionen kan tidningarna exempelvis vara mer eller mindre fullständigt redovisade. De dagstidningar, som står mest fria i förhållande till det dagsaktuella stoffet, är förmodligen tabloiderna, medan quality papers försöker täcka nyhetsströmmen så fullständigt som möjligt (samtidigt som de värderar tabloidernas sensationella stoff lågt).¹¹

Det är emellertid här väsentligen frågan om en frihet för redaktionen som sådan, medan den enskilde medarbetaren måste anpassa sej till den variant av nyhetsvärderingen som traditionellt tillämpas på redaktionen.

Ett liknande förhållande föreligger i fråga om den politiska nyansering i nyhetsurvalet och nyhetsbehandlingen som exempelvis, men långt ifrån enbart, är tydlig under valkampanjer.¹²

På ett liknande sätt påverkas ämnesval och utformning i fråga om allt material av konkurrensituationen. En tidning i hård konkurrens tenderar exempelvis att likna medtävlaren, en tidning som söker sej ur en konkurrenssituation eftersträvar profilering.¹³

berlinkris i samband med presidentvalet kunde vara omedelbart förestående, fanns det särskild anledning räkna med att ett så omfattande program om Berlin skulle syfta till en objektiv teckning av förhållanden i staden och Berlinfrågan — i linje med Sveriges Radios förpliktelse att i lämplig form upplysa om nuets händelser».

⁹ Kaarle Nordenstreng, Policy of News Transmission: Excerpts From a Finnish Exercise in Cooperation between Broadcasting Practitioners and Researchers, Stencil, 1970.

¹⁰ Så även Radionämnden i september 1970: »Med hänsyn till den betydelse Möller haft för vårt lands sociala utveckling under detta århundrade måste inslagen om jordfästningen totalt sett bedömas som anmärkningsvärt knapphändiga.» (Försumnelsen ansågs dock ligga inom gränserna för Sveriges Radios frihet att bedöma utrymmet för olika nyheter.)

¹¹ Tabloiden är definitionsmässigt en komplementtidning med lösnummerförsäljning, som satsar på sådant innehåll som kan anses vara särskilt intresseväckande. Ett quality paper är en redovisningstidning, med ett seriöst nyhetsurval och en fyllig behandling av politiska och ekonomiska nyheter, särskilt utlandsnyheter.

¹² Se exempelvis Jörgen Westerståhl, Valrörelsen 1968 i Sveriges Radio, Stencil, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs Universitet, april 1969.

¹³ Närmare härom bl.a. i Ulrich Nussberger, Die Mechanik der Pressekonzentration, Berlin 1971, s. 38—42.

Möjligheten att avstå från redovisning av vissa typer av nyheter och att i vissa situationer ge en partipolitisk nyans åt behandlingen av stoffet föreligger i tidningarna. Inom ett företag som Sveriges Radio finns som nämnts regler, vilka i princip omöjliggör sådana modifikationer i nyhetsvärderingen.¹⁴

Undersökningar

Två mindre undersökningar har utförts under en period av 30 dagar hösten 1970. Den ena undersökningen utgjordes av en jämförelse mellan TV-programmen TV-nytt, Nu och Rapport.¹⁵ Den andra utgjordes av en jämförelse mellan förstasidorna i Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet.¹⁶ På grund av mediernas skilda publiceringstider var det inte möjligt att infoga dem i en och samma undersökning, och även i presentationen måste de båda undersökningarna delvis hållas isär. Undersökningarna begränsas båda i praktiken till det dags- och tidsaktuella materialet. De tidlösa inslag som förekom på tidningarnas förstasidor är så få att de i sammanhanget har sammanslagits med de tidsaktuella. I de tre TV-programmen förekom inga tidlösa inslag.

Metoder

Undersökningsperioden (7 oktober—5 november 1970) bestämdes ursprungligen i samråd med Nyhetsutredningen vid Sveriges Radio, som behövde visst material för sina ställningstaganden. Från metodiska synpunkter hade det naturligtvis varit mera tillfredsställande om man exempelvis kunnat dra de 30 dagarna slumpmässigt under ett år.¹⁷

Den studerade perioden var möjligen ovanligt händelserik. I varje fall förekom ett antal stora händelser, och i samband med varje sådan stor händelse accentueras sannolikt tendensen till konformitet i nyhetsvärderingen.

De viktigaste av periodens händelser var följande:

Allmänt prisstopp i Sverige
Alexander Solsjenitsyn får Nobelpriset i litteratur
Åtstramningspaket för den svenska ekonomin
Nobelprisen i fysik och medicin (svenska pristagare)
Undantagstillstånd i Kanada

¹⁴ Härom bl.a. i Nyhetsverksamheten inom Sveriges Radio, Stockholm 1971, s. 71: »En redaktion inom företaget kan inte låta nyhetsurvalet eller behandlingen av nyhetsstoffet påverkas av t.ex. en viss politisk värdering. Samtliga redaktioner måste eftersträva opartiskhet i nyhetsvärderingarna.»

¹⁵ Fullständig rapport över denna undersökning i Nyhetsverksamheten inom Sveriges Radio, Stockholm 1971, s. 104—166.

¹⁶ Denna undersökning, som tidigare inte presenterats, utfördes, liksom den nyss nämnda, tillsammans med e. universitetslektor Lennart Nilsson och assistent Lennart Jönsson vid Journalisthögskolan i Stockholm.

¹⁷ Som Stempel visat i en metodstudie är redan ett stickprov om 12 tidningsnummer från ett halvår tillräckligt. — Guido Stempel, *Increasing Reliability in Content Analysis*, i *Journalism Quarterly* vol. 32 (1955), s. 449 f.

Matstrejk i fängelserna
Riksdagens allmänpolitiska debatt
Kongressval i USA

Både TV- och tidningsundersökningen omfattar en kvantifiering av materialet, i sekunder och antal telegram/inslag respektive spaltcentimeter.

I fråga om TV-materialet omfattar mätningen den totala tiden för varje programpunkt (eller del av programpunkt), dvs. även den tid som åtgår för påannonsering och avannonsering. Däremot inkluderas inte den tid som i Rapport inledningsvis användes för att allmänt redogöra för programmets innehåll (den är alltså varken inräknad i den totala programtiden eller fördelad på de omnämnda programpunkterna).

Tidningsmaterialet är på sedvanligt sätt mätt i spaltcentimeter, alltså brödtext, ingress, rubrik och bilder sammantagna. Det ljusrum, som finns mellan artiklarna, har fördelats med hjälp av förekommande eller tänkta markeringar med linjer. Hela förstasidans ytan ingår alltså i mätningen, med undantag för tidningens huvud.¹⁸

Materialet i båda undersökningarna har indelats i *regionskategorier* efter ett tidigare provat schema.¹⁹ Klassificeringen har inte gjorts efter formella kriterier utan efter programpunktens eller artikelns vinkel eller skönjbara avsikt. Publiciteten kring Nobelpristagarna har exempelvis normalt förts till regionskategorin »Sverige».

Samma princip har gällt för klassificeringen i *innehållskategorier*. Det visade sej där nödvändigt att utforma ett nytt schema. Utgångspunkten var Sveriges Radios klassificeringsschema för programstatistiken, vilket i sin tur bygger på bibliotekens klassifikationssystem. Efter vissa provkodningar kompletterades detta schema med kategorier som bedömdes som särskilt frekventa i nyhetsmaterialet, och vissa sammanslagningar av de ursprungliga kategorierna gjordes i övertygelsen att de sammanslagna kategorierna var mycket sparsamt förekommande i nyhetsmaterial. Det slutliga kategorischemat visade sej täcka materialet så väl, att ingen »övrig» kategori behövde användas för TV-undersökningen och praktiskt taget inte heller för tidningsundersökningen.

Både innehålls- och regionsindelningen kan mot denna bakgrund förväntas ha ett visst intresse för framtida undersökningar, och därför har metodiken presenterats med stor utförlighet i annat sammanhang.²⁰

Regions- och innehållsklassificeringarna gjordes av två kodare var för sej och fastställdes slutligen vid en gemensam diskussion med en tredje bedömare. En så omständlig procedur är sannolikt inte nödvändig vid framtida användning av klassificeringen. Den motiverades i detta sammanhang dels av att det avgörande kriteriet (vinkeln eller den skönjbara avsikten) inte är av formell natur, dels av ambitionen att grundligt pröva hållbarheten i själva klassificeringsschemat.

¹⁸ Närmare om den tillämpade mättekniken i Furhoff—Nilsson, Utländskt nyhetsmaterial i svenska och utländska prestigetidningar, i Statsvetenskaplig Tidskrift nr 2 1968, s. 100 ff.

¹⁹ Furhoff—Nilsson, op. cit.

²⁰ Nyhetsverksamheten inom Sveriges Radio, Stockholm 1971, s. 108 ff.

Allmänt bör dock uppmärksammas att undersökningar av både bild och ljud i TV-program är så krävande, att man för en riktig uppfattning och kodning torde behöva minst två kvalificerade personer. Hittills har TV-undersökningar som regel baserats på utskrifter. Så snart ambitionen är att täcka helheten, alltså även bilden och nyanseringarna i det talade ordet, blir kodningsarbetet betungande, även om man undersöker till synes enkla förhållanden. Saken kan också uttryckas så, att studium av TV-program med hjälp av endast utskrifter sannolikt kan ge ett alltför otillfredsställande resultat.

Materialet har indelats i tre kategorier, som möjliggör en jämförelse mellan olika redaktioners behandling av det dags- respektive tidsaktuella materialet: dubbleringar, dubbelbevakning och övrigt material.

I fråga om TV-undersökningen innebär *dubbleringar*, att klassificeringsenheten förekommer identiskt eller nästan identiskt lika i en annan sändning samma kväll. Vid undersökningen av tidningarnas förstasidor innebär en dubblering att alla fakta av någon betydelse i klassificeringsenheten förekommer på den andra förstasidan och att någon skillnad i vinkel inte kan skönjas.

Dubbelbevakning innebär i fråga om TV-undersökningen, att en och samma händelse uppmärksammats av två eller flera redaktioner samma kväll, och i fråga om tidningsundersökningen, att en och samma händelse uppmärksammats av båda tidningarna samma dag på ett så olikartat sätt att det inte är fråga om dubblering (olikheter i vinkling, olikheter i faktaurval).

Övrigt material är i fråga om TV-programmen Nu och Rapport samt tidningarna i praktiken deras tidsaktuella material. Även i TV-nytt förekommer en del tidsaktuellt material, men detta har så blygsam omfattning att det inte speciellt uppmärksammats i undersökning.

I TV-undersökningen har det dubbelbevakade materialet indelats i tre underkategorier: olika vinklar, nya fakta och samma innehåll.

Alla dessa klassificeringar har grundats på det kodningsförfarande som tidigare beskrivits. Det har emellertid kompletterats dels med att två av kodarna förde utförliga strukturerade respektive ostrukturerade anteckningar medan programpunkterna spelades upp (som regel ett par gånger), dels med efterhandsdiskussioner med företrädare för Nu och Rapport.²¹ De påpekanden som gjordes vid dessa efterhandsdiskussioner har beaktats vid den slutliga sammanställningen av materialet; de var dock få.

I fråga om TV-nytt gjordes en speciell studie för att undersöka, hur programmet uppfyllde *heltäckningskravet* eller skyldigheten att kontinuerligt redovisa sådana händelser som enligt gängse nyhetsvärderingsnormer anses betydelsefulla och som varit tillgängliga för redaktionen.

Redovisningens fullständighet studerades med utgångspunkt från TT:s utgående telegrammaterial. Med tanke på TT:s uppgifter och ställning är det föga troligt att byrån skulle förbise någon nyhet av allmänt intresse; däri skiljer den sej från dagstidningarna som på grund av en självvald begränsning av bevakningsområdet eller av andra skäl kan underlåta att återge nyheter som andra redaktioner anser väsentliga.

²¹ Redaktionscheferna Jan Borja (TV1) och Oloph Hansson (TV2).

Det vore orimligt att begära, att TV-nytt skulle vidarebefordra allt det material som TT utsänder. I brist på bättre metoder har därför TT-materialet genomgått av två kodare i syfte att katalogisera de nyheter, som kan anses så väsentliga att ett omnämnande i en »heltäckande» redovisning vore motiverat. De listor som sålunda sammanställts har jämförts med innehållet i TV-nytt.

Som synes bygger stora delar av TV-undersökningen på bedömningar av kodarna, bedömningar som i ett par fall har diskuterats med dem som företrädare de studerade programmen. Detta har varit nödvändigt med tanke på de frågor som ställts. Redan i regions- och innehållsklassificeringen har vinklingen kommit in, och det är ännu inte möjligt att finna formella kriterier för att mäta denna.²²

Resultatens säkerhet blir i en sådan situation starkt avhängig av om man finner tillräckligt tydliga kategorier för bedömningen. De erfarenheter som vunnits under undersökningens gång pekar på att de kategorier, som här begagnats, varit användbara för sitt syfte. Under kodningen har det inte funnits onormala tendenser till osäkerhet i bedömningen eller oenighet mellan bedömarna. När resultaten underkastas en ytterligare bedömning av företrädare för de olika programmen, har detta intryck bekräftats.

Programmen och tidningarna

Nyhetsredaktionen inom Sveriges Radio svarade under perioden bland annat för produktionen av fem *TV-nytt* per kväll. I TV1 sändes dessa kl. 18.00—18.02, 19.30—19.50, 22.00—22.05, i TV2 kl. 19.00—19.10 samt omkring kl. 21.00—21.05. Programmen hade till uttalad ambition att fylla det breda informationskravet, att vara »heltäckande». Nyhetsvärderingen skulle resultera i ett program efter vilket tittaren hade fått en åtminstone rimlig orientering om vad som var nytt och angeläget. Dessa krav gällde i princip lika för TV-nytt i TV1 och TV2.²³

Programmet *Nu* producerades av en projektgrupp, sammansatt ur TV1:s personal. Programmet sändes måndag—torsdag och disponerade varje kväll 20 minuter. I varje program uppmärksammades normalt endast en händelse. Ambitionen var att ge fylligare kommentarer, fördjupade analyser och informativa reportage kring de väsentligaste av dagens nyheter. Den löpande redovisningen av det väsentliga nyhetsmaterialet ansågs fylld genom TV-nytt:s sändningar i kanalen.²⁴

Redaktionen för TV2:s *Rapport* producerade måndag—lördag 19.10—19.30 ett program omedelbart efter TV-nytt. Målet för programmet var att ge kommentarer

²² Den räkning av »perspektiv» som tillämpas av bl.a. Westerstahl och Hadenius har ansetts alltför grov för att ge ett säkert mått på vinklingen, inte minst därför att den utgår enbart från utskriften. — Se exempelvis Jörgen Westerstahl, LKAB-konflikten i radio/TV och dagspress, Stencil, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs Universitet, januari 1971, s. 7 ff.

²³ Sveriges Radio inför 1970-talet, Stockholm 1969, s. 79 f.

²⁴ Sveriges Radio inför 1970-talet, Stockholm 1969, s. 60.

tarer, analyser och reportage i syfte att nå den spridning i nyhetsurval och annat som bedömdes som önskvärdt ur opinionsbildningens synpunkt. I varje program uppmärksammades normalt 4—5 händelser.²⁵

För samtliga program gällde utöver den interna policy de allmänna reglerna för Sveriges Radio om opartiskhet, saklighet, balans, respekt för privatlivets helgd etc.²⁶

Med den terminologi som här tidigare använts kan TV-nytt betraktas som ett i princip helt dagsaktuellt program och Nu som ett i princip tidsaktuellt. Rapport intar i sin målsättning en mellanställning, med tydliga ambitioner på såväl det dagsaktuella som det tidsaktuella området.

Med tanke på att tidningarna och TV-programmen har skilda publiceringstider kan de inte jämföras direkt. Månadens nyhetsstoff är dock totalt detsamma. Även om enskilda dagar inte kan ställas mot varandra är därför en jämförelse av totalinnehållet under de 30 dagarna meningsfull.

För tidningarna uppmärksammas förstasidorna, för TV de mera utpräglade nyhetsprogrammen. Det hade naturligtvis varit ännu mera tillfredsställande att kunna jämföra TV:s hela utbud med tidningarnas totala innehåll. Då detta inte varit möjligt inom de resurser som stått till buds torde en jämförelse mellan de aktuella TV-programmen och förstasidorna i tidningarna kunna försvaras.

TV-nyttts heltäckning och nyhetsvärdering

Med den metodik som tidigare nämnts utvaldes 133 nyheter, som ansågs så viktiga, att TV-nytt borde omnämna dem i sina sändningar. Av dessa omnämndes 109. De återstående 24 utelämnades i en eller båda kanalerna. I ett fall nämndes en nyhet endast i TV2, medan 11 nyheter endast nämndes i TV1. Återstående 12 nyheter rapporterades inte i någondera kanalen.

Att nyhetsredovisningen i TV1 var utförligare än i TV2 kan i och för sig förklaras av att TV-nytt disponerade över betydligt längre tid i TV1 varje kväll. Detta kan dock endast vara en del av förklaringen, eftersom TV-nytt i båda kanalerna rapporterade ett stort antal nyheter som säkerligen enligt alla kriterier hade lägre dignitet än de nyheter man försummade att nämnda i TV2.

Eftersom TV-nytt varje kväll disponerade över 35 minuter i TV1 och 15 minuter i TV2 kunde man, vid en konsekvent nyhetsvärdering, vänta sig dels att samtliga händelser som uppmärksammades i TV2 också uppmärksammades i TV1,

dels att viktiga händelser uppmärksammades utförligare i TV1 än i TV2, dels också att TV-nytt i TV1 uppmärksammade flera händelser än i TV2.

Det har redan framgått, att samtliga händelser, som uppmärksammades i TV2, inte förekom i TV1. 375 händelser uppmärksammades enbart i TV1 och 108 händelser enbart i TV2. Det betyder att närmare 15 procent av de händelser som beretts utrymme i TV2:s knappare sändningstid varit unika för kanalen.

²⁵ Sveriges Radio inför 1970-talet, Stockholm 1969, s. 73.

²⁶ Återgivna i Sveriges Radios avtal med staten 30/6 1967, §§ 6, 7 och 8.

Denna inkonsekvens i nyhetsvärderingen visas också av att TV-nytt i 14 fall presenterat en nyhet utförligare i TV2 än i TV1.

Dessa inkonsekvenser i nyhetsvärderingen hindrar emellertid inte, att TV-nytt som nyss framgått uppmärksammat betydligt flera händelser i TV1 än i TV2.

Jämförelser mellan TV-programmen och tidningarna

Totalt

Det totala innehållet i TV-nytt och Rapport redovisas i tabellerna 1 och 2 i procent av antalet telegram/inslag. För Nu redovisas konsekvent i denna undersökning innehållet (på grund av det ringa antalet inslag och deras skiftande längd) i procent av programtiden, och i fråga om Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet redovisas innehållet i procent av antalet spaltcentimeter.

TV-nytt har den bredaste ämnesmässiga täckningen. Trots de inkonsekvenser i värderingen av enskilda händelser som påpekats i ett tidigare avsnitt är fördel-

Tabell 1. Innehåll i TV-programmen och förstasidorna efter innehållskategorier (procent)

	TV-nytt		Nu	Rapport	DN	SvD
	TV1	TV2				
Olyckor	8	8	—	1	15	8
Brott	9	10	—	6	9	5
Human interest	2	2	—	1	13	4
Religion	0	0	—	—	0	1
Utbildning	1	1	—	4	2	4
Vetenskap	1	1	5	4	2	4
Kultur	2	1	26	6	5	5
Teknik, näringsväsen	5	6	11	6	5	7
Idrott	18	9	—	—	12	7
Krigsväsen	1	1	—	1	2	1
Medicin	2	3	21	9	1	5
Riksdag, regering	11	11	9	24	8	14
Annan politisk aktivitet	6	6	6	7	3	3
Strejker	2	4	—	1	0	0
Nedläggningar	1	1	—	—	1	—
Arbetarskydd	0	0	—	—	—	—
Avtalsfrågor	3	3	—	3	1	2
Socialpolitik	1	1	6	2	1	1
Förvaltning	3	4	1	2	5	8
Samhällsekonomi	5	6	—	7	6	4
Miljöfrågor	2	3	—	1	3	2
Utrikespolitik	12	12	15	11	2	7
Krig	2	3	—	1	3	7
Övrigt	—	—	—	—	—	0
Summa procent	100	100	100	100	100	100

ningen mellan olika innehållskategorier mycket jämn mellan kanalerna. Övervikten för kategorin »Idrott» i TV1 förklaras av att TV-nytt kl. 22 vissa dagar förlängts för att förmedla sådana idrottsnyheter, som andra dagar uppmärksammas i separata program (Sportspegeln, Sportextra).

Svenska Dagbladet ligger mycket nära TV-nytt i bredd och allmän värdering av materialet. Den överrepresentation för »Kultur», som förekommer för både Svenska Dagbladet och Dagens Nyheter, förklaras av den publicitet som ägnas nöjeslivet i Stockholm och som alltså är lokalt präglad.

Tabell 2. *Innehållet i TV-programmen och förstasidorna efter regionskategorier (procent)*

	TV-nytt		Nu	Rapport	DN	SvD
	TV1	TV2				
Sverige	60	60	64	62	83	71
Övriga Norden	2	3	5	2	1	1
Västeuropa	9	10	—	4	2	5
Östeuropa	4	4	—	—	1	2
Nordamerika	8	7	10	18	8	10
Latinamerika	2	3	6	3	1	1
Afrika	1	1	—	2	0	0
Arabvärlden/Israel	7	6	6	2	2	8
Asien	4	4	—	4	1	0
FN	1	1	—	—	1	1
EEC/EFTA	1	0	6	1	0	0
Övrigt	1	1	3	2	0	1
Summa procent	100	100	100	100	100	100

I fråga om innehållskategorierna avviker Dagens Nyheter starkt, främst genom att inte mindre än 37 procent av utrymmet ägnats kategorierna »Olyckor, Brott och Human interest». Idrottsmaterialet är också framträdande jämfört med Svenska Dagbladet, 12 procent mot 7 procent. En orientering mot ett mera kvällstidningsmässigt urval av stoff framträder alltså klart i materialet.

Rapports profilering framträder tydligast i fråga om kategorin »Riksdag och regering», som upptar en fjärdedel av programmets innehåll. Även i övrigt är tendensen tydlig: prioritering av seriöst stoff men samtidigt en ambition att täcka så mycket som möjligt.

Starkast profilerat är Nu, som uppenbarligen inte haft några redovisande ambitioner. Denna månad prioriterades »Kultur, Medicin och utrikespolitik» — de båda första kategorierna i anslutning till Nobelpriset.

Skillnaderna mellan programmen och tidningarna framträder inte lika tydligt i fördelningen av materialet på *regionskategorier*. Sverige prioriteras högt av samtliga, men TV-nytt har med sina 40 procent utlandsnyheter och den förhållandevis goda spridningen en särställning i fråga om utlandsredovisningen. Svenska Dagbladet ligger ganska nära, medan Dagens Nyheter endast rymmer 17 procent

Tabell 3. *Det dagsaktuella innehållet i TV-nytt och på tidningarnas förstasidor fördelat efter innehållskategorier (procent)*

	TV-nytt		DN	SvD
	TV1	TV2		
Olyckor	8	8	14	11
Brott	9	10	11	8
Human interest	2	2	—	—
Religion	0	0	—	—
Utbildning	1	1	—	—
Vetenskap	1	1	5	7
Kultur	2	1	4	4
Teknik, näringsväsen	5	6	1	2
Idrott	18	9	21	15
Krigsväsen	1	1	6	0
Medicin	2	3	0	7
Riksdag, regering	11	11	15	20
Annan politisk aktivitet	6	6	3	6
Strejker	2	4	—	—
Nedläggningar	1	1	—	—
Arbetarskydd	0	0	—	—
Avtalsfrågor	3	3	2	0
Övrigt, arbetsmarknad	3	4	0	1
Socialpolitik	1	1	0	0
Förvaltning	3	4	5	4
Samhällsekonomi	5	6	9	6
Miljöfrågor	2	3	0	1
Utrikespolitik	12	12	4	8
Krig	2	3	0	0
Övrigt	—	—	—	—
Summa procent	100	100	100	100

utlandsnyheter med en stark koncentration till Nordamerika.

Med tanke på de resonemang som fördes inledningsvis är dessa totalsammansättningar endast intressanta för att ge en allmän bild av de studerade programmen och tidningarna. Huvudintresset måste emellertid vara att försöka se, om de skillnader som finns hänför sej huvudsakligen till det dagsaktuella eller till det tidsaktuella materialet.

Dagsaktuellt material

Det dagsaktuella material som finns i Nu och Rapport har i ett tidigare publicerat arbete jämförts med TV-nytt's version av samma händelser (och sammanfattas nedan). Därför begränsas denna jämförelse mellan programmen och tidningarna till en jämförelse mellan TV-nytt, Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet. Detta är nödvändigt också av den anledningen att varken Nu eller Rap-

port ålagts eller ålagt sej någon redovisningsskyldighet motsvarande TV-nytt eller tidningarnas.

Hela TV-nytt material har betraktats som dagsaktuellt. För tidningarna har de båda kategorierna »Dubblingar» och »Dubbelbevakning» tillsammans betraktats som det dagsaktuella materialet.

Tabell 3 ger en bild av den *ämnesmässiga* fördelningen av det dagsaktuella materialet i de fyra »kanalerna». Skillnaderna är nu betydligt mindre än i tabell 1. Dagens Nyheters övervikt för »Olyckor, Brott, Human interest» har sjunkit från 37 till 25 procent, Svenska Dagbladets stigit från 17 till 19. Över huvud taget har skillnaderna ändrat karaktär. Detta kan kanske åskådliggöras av tabell 4, där det lägsta procentuella värdet för varje innehållskategori noterats dels ur tabell 1 (som omfattar allt material i TV-nytt och på förstasidorna), dels ur tabell 3 (som endast omfattar det material som kan betraktas som dagsaktuellt).

Tabell 4. *Lägsta värdet (procent) för allt material och dagsaktuellt material i TV-nytt och på tidningarnas förstasidor efter innehållskategorier*

	Lägsta värdet (TV-nytt, DN, SvD)	
	Allt material	Dagsaktuellt material
Olyckor	8	8
Brott	5	8
Human interest	2	—
Religion	0	—
Utbildning	1	—
Vetenskap	1	1
Kultur	1	1
Teknik, näringsväsen	5	1
Idrott	7	9
Krigsväsen	1	0
Medicin	1	0
Riksdag, regering	8	11
Annan politisk aktivitet	3	3
Strejker	0	—
Nedläggningar	—	—
Arbetarskydd	—	—
Avtalsfrågor	1	0
Övrigt, arbetsmarknad	1	0
Socialpolitik	1	0
Förvaltning	3	3
Samhällsekonomi	4	5
Miljöfrågor	2	0
Utrikespolitik	2	4
Krig	2	0
Övrigt	—	—
Summa procent	59	54

Summan för de lägsta procentvärdena uppgår för allt material till 59 procent, för det dagsaktuella materialet till 54 procent. Det intressanta är emellertid, att endast 18 kategorier över huvud taget är representerade i summan för det dagsaktuella materialet och att de fyra kategorierna »Olyckor, Brott, Idrott, Riksdag och regering» tillsammans svarar för inte mindre än 36 procent. I fråga om allt material (tabell 1) är 22 kategorier representerade, och de fyra nyssnämnda svarar endast för 27 procent.

Tendenserna är desamma i fråga om *regionskategorierna*. Andelen för »Sverige» sjunker för Dagens Nyheter från 83 till 76, medan andelen för »Nordamerika» stiger från 8 till 17 procent.

Sammanställningarna pekar alltså på att det dagsaktuella materialet koncentreras till en kärna av nyheter, ett antal händelser som till stor del är gemensam för de studerade »kanalerna» trots deras uppenbara olikheter i fråga om publiceringstid, politisk tendens och allmänna arbetsvillkor.

Inte oväntat är intresset i fråga om dessa genomgående dagsaktuella nyheter förlagt till Sverige, Europa och Nordamerika. Ämnesmässigt koncentreras de till »Riksdag och regering, Idrott, Olyckor, Brott, Samhällsekonomi, Utrikespolitik, Annan politisk aktivitet, Förvaltning». Övriga 16 innehållskategorier är knappast alls representerade.²⁷

Tidsaktuellt material

Jämförelsen av det tidsaktuella materialet omfattar Dagens Nyheter och Svenska Dagbladets material i kategorin »övrigt» och hela materialet i Nu och Rapport.

Programmen och tidningarna har haft en egen profil i fråga om *innehållskategorierna*. Nu har satsat på »Kultur, Medicin, Utrikespolitik», Rapport har satsat hårt på »Riksdag och regering» men även på »Utrikespolitik, Medicin». Dagens Nyheter drag av kvällstidning torde kunna härledas främst ur dess tidsaktuella material: inte mindre än 40 procent av detta material tillhör kategorierna »Olyckor, Brott, Human interest». Svenska Dagbladets innehållsprofil är mera utslätad, med tonvikt dock på »Förvaltning, Krig, Teknik och näringsväsen».

Även i fråga om *regionskategorierna* framträder tydliga skillnader. Grovt uttryckt prioriterar Nu och Rapport under denna period Nordamerika, Svenska Dagbladet prioriterar Arabvärlden/Israel och Dagens Nyheter prioriterar Sverige i så stor utsträckning att den tidsaktuella utlandsbevakningen totalt endast omfattar 12 procent av det tidsaktuella utrymmet eller 7 procent av det totala utrymmet på förstasidorna.

Jämförelse mellan TV-programmen

Dagsaktuella inslag

Under de 30 undersökta dagarna förekom i Nu och Rapport sammanlagt 54 inslag om händelser som samma kväll togs upp av TV-nytt. Dessa inslag i Nu och

²⁷ Liknande iakttagelser hos Hadenius, Nyheter från TT, Stockholm 1971, s. 258 f.

Rapport har jämförts med TV-nytt:s sändning kl. 19.30, eftersom denna tidsmässigt ligger närmast kanalernas program och är TV-nytt:s längsta sändning.

Granskningen visar i första hand, att dubbelbevakningen haft måttlig omfattning för Nu (6 inslag av 28), betydande omfattning för Rapport (48 inslag av 97). Den visar också, att dubbelbevakningen som regel inneburit antingen att nya fakta tillförts (2 fall för Nu och 21 för Rapport) eller att en annorlunda, men faktamässigt likvärdig, version givits (3 fall för Nu och 14 för Rapport). Endast undantagsvis (1 fall för Nu och 6 för Rapport) har materialet givits en från TV-nytt avvikande tolkning.²⁸

Tidsaktuella inslag

Återstående inslag i kanalernas program, 49 för Rapport och 22 för Nu eller sammanlagt 71, saknar motsvarighet i TV-nytt:s sändningar samma kväll och har betraktats som tidsaktuella.

I 22 fall (4 för Nu och 18 för Rapport) gäller inslagen händelser eller skeenden, som tidigare rapporterats av TV-nytt. Det bör påpekas, att ytterligare inslag kanske rätteligen borde ha förts till denna kategori, nämligen om nyheten eller skeendet uppmärksammats av TV-nytt strax före den studerade perioden.

I 3 fall har Rapport och 2 fall Nu varit först med en nyhet som senare uppmärksammats av TV-nytt.

Nu:s 16 och Rapports 28 »övriga nyheter» utgöres av från dagskrönikan mera fristående inslag.

Slutsatser

Dessa undersökningar kan endast belysa en bråkdel av de problem, som togs upp inledningsvis, och därtill kommer att undersökningsperioden inte varit idealisk från metodisk synpunkt. Likväl kan det vara fruktbart att formulera vissa preliminära slutsatser.

1. Den dagsaktuella rapportering som ger i TV-nytt, Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet är starkt koncentrerad till vissa ämnesområden och regioner, som är gemensamma för de tre redaktionerna.
2. Den dagsaktuella rapportering som ombesörjs av två särskilda produktionsgrupper i TV-nytt överensstämmer nästan helt i fråga om ämnes- och regionsstrukturen. I fråga om enskilda nyheter kan dock en viss inkonsekvens i behandlingen konstateras. Inte mindre än 75 % av de nyheter som bedömts ingå i heltäckningskravet återgavs dock i båda kanalerna.
3. Den dagsaktuella rapportering som sker i Nu och Rapport avviker i fråga om vinklingen endast undantagsvis från TV-nytt. Däremot är det vanligt att den tillför nya fakta inom ramen för samma grundläggande bedömning av händelsen.
4. Den tidsaktuella rapporteringen i Nu, Rapport, Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet visar betydande skillnader i fråga om ämnes- och regionsstrukturen. Dessa skillnader betingas antingen av att man ägnar särskild uppmärksamhet åt

²⁸ Utförlig presentation av dessa undersökningar i Nyhetsverksamheten inom Sveriges Radio, Stockholm 1971, s. 104—166.

händelser som redan får stort utrymme i den dagsaktuella bevakningen (genom bakgrund och analys) eller av att man behandlar aktuella pågående skeenden som kommit i skymundan i den dagsaktuella rapporteringen.

Diskussion

De återgivna slutsatserna kan synas begränsade och självklara, men frågan är om de inte i själva verket skulle kunna utgöra grunden för en omorientering av diskussionen och forskningen om nyhetsförmedlingen, nämligen om syftet är att kartlägga de mekanismer, som påverkar massmediernas bild av skeendet och därmed möjligheterna att förändra denna bild.

För att säkert avgöra om så är fallet fordras undersökningar, som omfattar ett bredare register av massmedier och längre sammanhängande perioder, liksom undersökningar som inkluderar det tidlösa materialet. Från en annan angreppspunkt fordras studier över hur publiken skapar sin bild av verkligheten och massmediernas roll i denna process. Från ytterligare en synpunkt, och denna är minst lika viktig som de övriga, fordras systematiska studier kring massmediernas institutionella villkor.

Det föreliggande materialet kan under alla förhållanden utgöra grunden för två hypoteser om hur man kan förändra den dagsaktuella rapporteringen och en hypotes om hur man *inte* kan göra det.

Den första hypotesen skulle vara, att man kan föra in nya områden i den dagsaktuella bevakningen genom att publicera tidlöst och tidsaktuellt material om nya områden. Ett exempel på detta från senare tid är miljöfrågan, introducerad i publikens mevetande först genom böcker och aktiviteter utanför massmedierna, därefter uppmärksammas genom tidlöst material i massmedierna och nu accepterad som en viktig aspekt av den dagsaktuella nyhetsförmedlingen.

Den andra hypotesen skulle vara, att man kan föra in nya områden i den dagsaktuella bevakningen genom att publicera tidsaktuella inslag som ger nya dimensioner åt händelser som redan ges stor dagsaktuell publicitet. Här finns ett exempel i LKAB-konflikten, som sannolikt har kunnat användas som instrument eller referenspunkt för att föra in fackliga problem, jämlikhetsproblem och arbetsplatsens problem i massmedievärlden.²⁹

Den tredje, negativa, hypotesen skulle vara att det torde vara praktiskt taget omöjligt att förändra massmediernas bild av skeendet genom en *isolerad* förändring av den dagsaktuella rapporteringen. Här stöter man på alla de tröghetsfaktorer — inom massmedierna, hos publiken, i regelsystem och påtryckningsgrupper — som antyddes inledningsvis. Att Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet i viss mån avviker från TV-nytt även i den dagsaktuella bevakningen är i detta sammanhang en ringa tröst. Tröghetsfaktorerna är sannolikt mycket starka för alla dessa tre medier. Att medierna ändå ser olika ut beror sannolikt på att den institutionella ramen, publiken och regelsystemet ser olika ut för de tre redaktionerna.

Lars Furhoff

²⁹ Närmare om LKAB-konflikten i TV i min artikel »LKAB-strejken — ett försök att vara efterklok», i Sveriges Radios årsbok 1970, s. 16—22.

Berlinfrågan

I. *Inledning*

Få internationella frågor har under efterkrigstiden visat sig vara så svårlösta som Berlinfrågan. Denna måste naturligtvis ses som en del av den större Tysklandsfrågan, som ju under nu mera än 25 år varit den axel kring vilken stormaktsmotsättningarna i Europa tenderat att röra sig. Genom den nya västtyska östpolitik, som inleddes av koalitionsregeringen Kiesinger—Brandt och sedan fortsatts och fått en avsevärt mera dynamisk karaktär under koalitionsministären Brandt—Scheel, synes ett *modus vivendi* i Tysklandsfrågan inte längre fullt lika avlägset. Genom icke-våldsavtalen mellan Västtyskland och Sovjet och mellan Västtyskland och Polen under 1970 har vissa grundläggande problem undanröjts, i det att Oder-Neisse-gränsen godtagits av Bonn och därmed gränsproblemen undanröjts. Samtidigt som kontakterna mellan Västtyskland och dess östliga grannländer — också med Tjeckoslovakien har förhandlingar inletts — uppmjukats har också direkta kontakter tagits under 1970 mellan regeringscheferna i de båda tyska staterna, liksom förhandlingar inletts mellan de båda staterna på tjänstemannanivå rörande vissa gemensamma angelägenheter.

Emellertid har det hela tiden från västtysk sida förutsatts att för att fördraget med Sovjet — liksom indirekt också det med Polen — skall ratificeras av förbundsdagen, måste en reglering i delar av Berlinfrågan komma till stånd. Berlinfrågan är sålunda en integrerande del av hela Tysklandsproblematiken, men också en fråga som i sig själv är bemängd med fristående komplikationer.

Efter att ha pågått sedan den 26 mars 1970 avslutades den 3 september i år förhandlingar mellan andra världskrigets fyra segrarmakter med en principöverenskommelse om vissa aspekter av frågekomplexet. Till dessa förhandlingars resultat skall vi återkomma nedan.

Berlinfrågans komplexitet medför att en noggrann historisk bakgrund är av nöden, innan man kan gå in på de frågeställningar som varit aktuella vid de pågående förhandlingarna i ämnet. Denna tecknas delvis i anslutning till J. E. Smith, »The Defence of Berlin» (1963).

II. *Ockupationen börjar*

När krigslyckan vänt och de allierade efter Stalingrad och el Alamein började fundera på hur man skulle förfara med det Tyskland som man föresatt sig att besegra, kom man tidigt — bl.a. vid Teheranmötet — in på linjen, att Tyskland måste tvingas till en villkorslös kapitulation och till att landet skulle ockuperas av de tre segrarmakterna; länge lämnades Frankrike utanför i detta sammanhang. Modaliteterna för hur ockupationen skulle ske och de olika ockupationszonerna behandlades bl.a. av ett organ som 1943 upprättades i London, European Advisory Commission (EAC), som ett kontaktorgan mellan de allierade. Inom denna kommissions ram blev det också klart sensommaren 1944, att också huvudstaden Berlin skulle delas i tre ockupationszoner, ehuru Berlin skulle komma att ligga långt inne i den sovjetryska ockupationszonen.

I det s.k. Londonprotokollet av den 12 september 1944 stadgades det, att Tyskland inom de gränser som gällde före den 31 december 1937 — alltså före Münchenöverenskommelsen och annekteringen av Österrike (Anschluss) — skulle indelas i tre ockupationszoner »och ett särskilt Berlinområde, som skall stå under gemensam ockupation av de tre allierade staterna». I protokollet stadgades också vilka gränser som skulle gälla för de tre ockupationszonerna samt för hur Berlin skulle delas upp. Med Berlinområdet förstods i protokollet vad som enligt en tysk lag av den 27 april 1920 kallades för Storberlin. Stadens nordöstra del skulle ockuperas av ryssarna, dess nordvästra och södra del av de båda övriga allierade — först senare (i en ändring av London-protokollet av den 14 november 1944) bestämdes det att Storbritannien skulle ockupera den nordvästra sektorn av Berlin, USA den södra.

När de allierade stats- och regeringscheferna möttes i Jalta på Krim i januari—februari 1945 hade man sålunda att godkänna det arbete, som väsentligen utförts inom den europeiska rådgivande kommissionens ram. En viktig ändring beslöts emellertid såtillvida som Sovjet gick med på de västallierades krav att Frankrike skulle tillåtas ockupera en zon i Tyskland, liksom en sektor i Berlinområdet, dock på villkor att denna zon fick avstyckas från de västallierades. Så skedde och en fransk ockupationszon bildades av områden från såväl de amerikanska som brittiska zonerna i själva Tyskland. Britterna fick i Berlin på de Gaulles enträgna hävdanden av de franska intressena avstå delar till en fransk ockupationszon.

Rättsläget var således det, att det dels förelåg en överenskommelse mellan de tre allierade (till vilken senare Frankrike anslöts) av den 12 september 1944 om hur Tyskland skulle ockuperas jämte två ändringar i detta protokoll av den 14 november 1944 och 25 juli 1945, dels en överenskommelse av den 14 november 1944, vari uppgifterna närmare fastlades för den allierade kommandantur som enligt protokollet den 12 september 1944 skulle styra staden. Den högsta makten i Tyskland skulle utövas av de tre allierade överbefälhavarna i det allierade kontrollrådet, ett kontaktorgan för gemensamma angelägenheter. I Berlinområdet skulle en kommandantur arbeta under kontrollrådet, konstruerad på samma sätt under detta. Kommandanturen blev alltså Berlins högsta styrelse: den hade att tillse att staden fungerade och utdela direktiv till lokala myndigheter. Berlin skulle i och för sig administreras som en enhet med en borgmästare, stadsfullmäktige etc.

När de tyska förbanden den 8 maj kapitulerade utan villkor, stod de olika allierade styrkorna inte så placerade i Tyskland, att de utan vidare svarade mot ockupationszonerna. Visserligen hade de amerikanska styrkorna inte överskridit floden Elbe — vilket Churchill dock yrkat på — men det fanns likafullt betydande amerikanska förband i såväl Sachsen som Thüringen och Mecklenburg, vilka skulle ingå i den sovjetiska ockupationszonen. De allierade överenskom vid ett möte med ryssarna den 29 juni att per den 1 juli evakuera de områden av Sovjetzonen som de hade besatta vid ockupationen. Samtidigt tog man inom det allierade kontrollrådet upp frågan om de allierades besättning av sina zoner i Berlinområdet. Det överenskoms till slut, att de skulle överlämnas av ryssarna den 4 juli till amerikanska och engelsmän.

I samband med de västallierades planerade övertagande av de i september 1944 beslutade ockupationszonerna i Berlin uppkom ju teoretiskt för första gången

frågan om tillfartsvägarna till Berlin för dessa trupper. Man kan — inte utan rätt — något undra över varför de västallierade inte tidigare tagit upp denna sak; problemet med två (senare tre) ockupationssektorer inne i den sovjetryska ockupationszonen borde ju föranlett diskussioner med ryssarna.

Så skedde endast vid ett tillfälle före krigsslutet (i Jalta på militär nivå), men då visade sig ryssarna tveksamma att diskutera saken, varpå man lät frågan falla, uppenbarligen förlitande sig på att detta problem skulle regleras på rent militär, teknisk nivå. De västallierade krävde, när de först tog upp saken med Sovjetmilitären, två landsvägskorridorer, motorvägarna Berlin—Magdeburg—Hannover och Berlin—Halle—Frankfurt, tre utvalda järnvägslinjer, obehindrad flygtrafik till samtliga tre flygfält i Berlin, Staaken, Tempelhof och Gatow; dessutom krävde man att all allierad trafik skulle befrias från gräns- och tullkontroll. När denna fråga första gången togs upp i det allierade kontrollrådet, fattade man endast beslut om evakuering av de västallierade trupperna i Sovjetzonen, medan förhandlingarna om tillträdet till Berlin blev mera komplicerade. Från rysk sida hävdade den berömde marskalken Zhukov att Sovjet — och detta är viktigt för att förstå Sovjets framtida agerande — betraktade tillträdet till Berlin som ett privilegium som Sovjet beviljade de västallierade, inte som någon dessas rätt. Zhukov framhöll också, att de västallierades krav på tillträdesmöjligheter var alltför stora och hänvisade bl.a. till det ansträngda transportläget i sin zon. Sovjet erbjöd en landsväg, Berlin—Magdeburg—Hannover (över Helmstedt), en järnvägslinje (också över Helmstedt) och en flygkorridor: luftkorridoren kunde sedan den nått Magdeburg ha två grenar, en mot Hannover i den brittiska zonen och en mot Frankfurt i den amerikanska zonen. Flygfälten Tempelhof och Gatow fick de västallierade givetvis använda, men eftersom Staaken låg i den ryska sektorn fick de inte bruka det. De amerikanska och brittiska generalerna Clay och Weeks avböjde först, men sedan Zhukov sagt att arrangemangen kunde anses som temporära och att frågan sedermera kunde tas upp i det allierade kontrollrådet, accepterade de det ryska förslaget.

Väsentligt är alltså att dessa korridorer accepterades av de västallierade utan att man ansåg sig behöva referera frågan till Washington och London. Visserligen insåg man väl frågans vikt i och för sig, men å andra sidan insåg man inte, att eftersom enighet krävdes i kontrollrådet om ändring, skulle det bli svårt att få en sådan till stånd. Till historien hör också det synnerligen viktiga faktum, att arrangemangen inte formaliserades i något slags protokoll e.d., enligt Clay därför att man inte ville formalisera något som skulle kunna tyda på att man medgav något annat än obehindrat tillträde till Berlin. Eftersom man hade stora truppstyrkor i Tyskland var man inte särskilt orolig för att bli hindrad från tillträde till staden. Clay menade också, att det skulle bli svårare att uppnå en ändring i kontrollrådet, om man haft en skriftlig överenskommelse.

Den 30 november 1945 överenskoms emellertid om ett avtal om flygtrafiken till Berlin. Medan landsvägs- och järnvägstrafiken baserades på en muntlig överenskommelse — ett medgivande, icke en rättighet enligt rysk syn — formaliserades reglerna om flygkorridoren tydligt till följd av att det amerikanska flygvapnet insisterade härpå. De västallierade fick nu tre flygkorridorer till Hamburg, Hannover och Frankfurt, i vilka flygningen fick ske utan restriktioner, endast med

minimal identifikation av säkerhetsskäl. En flygsäkerhetscentral upprättades i februari 1946 i den amerikanska sektorn för att kontrollera tillämpningen av avtalet (f.ö. numera det vid sidan om Spandaufängelset fungerande fyrmaktsorganet i Berlin).

Tidigt i den ockuperade stadens historia etablerades också ett annat prejudikat. De västallierade hade från början utgått från att den omkringliggande landsbygden skulle försörja också deras sektorer. Men ryssarna hänvisade till den allvarliga bristen på livsmedel, och då de västallierade visste att detta ju var korrekt i väsentliga stycken, gick man med på att försörja sina sektorer från sina respektive ockupationszoner. Härmed skapades förutsättningar för den ekonomiska integrationen mellan Västberlin och förbundsrepubliken; de ekonomiska band som väst idag vill få öst att acceptera kan alltså direkt härledas ur dessa sovjetiska framställningar 1945.

III. Berlinblockaden

Svårigheterna med fyrmaktsförvaltningen av Berlin började redan efter något halvår. Ett av Sovjet inspirerat försök att slå samman socialdemokrater (SPD) och kommunister (SED) misslyckades. Däremot lyckades Sovjet att förhindra, att den av de i oktober 1946 valda stadsfullmäktige utsedde borgmästaren Ernst Reuter fick ta över ämbetet; från rysk sida motsatte man sig uppenbarligen att exkommunisten Reuter innehade denna post. De två viceborgmästarna fick fylla ämbetet, då stadsfullmäktige vägrade att ändra sitt beslut.

Det allierade kontrollrådet fick svårigheter att fungera: ryssarna ville inte gå med på att öppna Tysklands gränser för handel och resandetrafik; den i Potsdamavtalet förutsedda gemensamma ekonomiska förvaltningen av landet kunde inte fungera. De västallierade meddelade emellertid, att de amerikanska och brittiska zonerna skulle slås samman till en ekonomisk enhet från den 1 januari 1947.

År 1947 medförde en allmän skärpning av klimatet: fyrmaktsöverläggningarna om ett fredsavtal med Tyskland och Österrike kom ingen vart. Marshallhjälpen såg dagens ljus; det sovjetryska greppet om Östeuropas stater hårdnade.

I början av 1948 började ryska officerare att gå ombord på tåg på väg till Berlin i avsikt att kontrollera passagerarnas identitet. Följden blev att amerikanarnas väpnade vakter på tågen vägrade att släppa de ryska vakterna ombord, varefter de amerikanska tågen fördes till stickspår för att efter förhandlingar åter släppas. Detta var inte i överensstämmelse med de muntliga överenskommelserna mellan Zhukov och Clay.

Samtidigt gick man från sovjetisk sida till skarpa angrepp mot de västallierade i kontrollrådet: ryssarna krävde att den ekonomiska sammanslagningen av de amerikanska och brittiska zonerna från den 1 januari 1947 omedelbart skulle upphävas. Vid ett möte i kontrollrådet i februari 1948 anklagade ryssarna de västallierade för att försöka dra in Tyskland i ett militärt och politiskt västblock. Vid ett sammanträde den 20 mars riktade man likaledes häftiga angrepp mot västmakterna och lämnade rådet, till vilket de förutom ett kort ögonblick följande år aldrig har återvänt.

Härmed hade fyrmaktsförvaltningen av Tyskland också upphävts de facto. Den

31 mars meddelade ryssarna, att från den 1 april alla ombord på militära tåg till Berlin skulle utsättas för identitetskontroll; bagage och frakter skulle också kontrolleras. Om man vägrade, skulle tågen stoppas vid zongränsen. Amerikanarna liksom britten avvisade dessa propåer. Ett testtåg den 1 april fördes av ryssarna in på ett stickspår och körde efter flera dagar tillbaka för egen maskin. Den 9 april meddelade sovjetmyndigheterna att alla tyska godståg på banan Berlin—Helmstedt skulle behöva sovjetiskt godkännande för passage.

Under tiden pågick i Washington en debatt om vad man skulle göra. Medan somliga önskade dra tillbaka anhöriga till de amerikanska förbanden, insisterade militärbefälhavaren general Clay på att man skulle stanna — läget skulle bli kritiskt om man gav efter denna sovjetiska press, menade han. Clay menade att den amerikanska positionen i Europa var hotad, om man inte stod på sig. Under april och maj försörjdes den amerikanska personalen i Berlin via flyg. Under tiden fortsatte Sovjet att införa nya restriktioner rörande prämtrafiken mellan Berlin och väst och tillfälliga stopp för all järnvägstrafik. Den 12 juni stängdes landsvägen Berlin—Helmstedt för reparation, som det uppgavs, av en bro över Elbe. Den 16 juni lämnade kommandanten den interallierade kommandanturen.

Upptäckningen av konflikten fortsatte. Ett besvärande inflationsproblem hade under tiden utvecklats i de västallierade zonerna, vilket de västallierade avsåg att lösa genom en valutareform. Denna kungjordes den 18 juni men förklarades inte gälla Berlin. Sovjet svarade omedelbart med att stänga av all passagerartrafik till Berlin och all fraktrafik från Berlin utom tomma returlådor. Den 23 juni meddelades det att också östzonen skulle få en ny valuta och att denna skulle gälla också i Berlin (hela staden). Västmakterna riposterade samma dag med att kungöra att den nyss beslutade valutareformen för de västallierade ockupationszonerna i själva Tyskland skulle gälla också deras sektorer i Berlin.

Den 24 juni meddelade ryssarna att all trafik till och från Berlin avstängdes. Så hade blockaden börjat. Efter diskussioner med överborgmästaren Reuter och sinsemellan beslöts att man skulle mobilisera en luftflotta för att söka försörja staden. Den 25 juni 1948 började blockaden. Den 28 juni beslöt president Truman att USA skulle stanna i Berlin; ett liknande åtagande utfärdades av utrikesminister Bevin den 30 juni.

Berlinblockaden skulle komma att vara till den 12 maj 1949. Försörjningskapaciteten ökade under denna tid från 500 ton om dygnet i början av luftbron till 13.000 ton om dygnet mot slutet av densamma. Under det blockaden varade gjordes en del försök att få den lyft, genom diplomatiska demarscher i Moskva, genom militära förhandlingar i Berlin men utan resultat.

Under hösten 1948 skedde också en administrativ uppdelning av staden såtillvida som stadsfullmäktige inte ansåg sig kunna arbeta i Östberlin, till följd av övergrepp från demonstranternas sida, utan flyttade till Västberlin. Den 30 november 1948 sammankallades i östsektorn en ny stadsförsamling och valde en ny överborgmästare (f.ö. sonen till Weimarrepublikens förste president Ebert). En hel del av stadsförvaltningen flyttade successivt till västsektorerna, och snart hade man de facto två stadsstyrelser. Redan i april 1948 hade polisen i Östberlin slagits samman med den i Sovjetzonen.

Orsaken till att blockaden lyftes kan väl inte till alla delar klarläggas. Den gängse tolkningen är att sedan ryssarna funnit att de inte lyckades tvinga västmakterna ur Berlin och/eller tvinga dem att avstå från den ekonomiska integrationen av västzonerna, gav Stalin i en intervju i januari 1949 en signal med innebörd att man skulle kunna tänka sig att lyfta blockaden mot att bildandet av en västtysk stat uppsköttes i avvaktan på en fyrmaktskonferens. Var upphävandet av blockaden inte längre bundet till valutareformen? Det fanns snart ut att Stalins uttalande inte varit oavsiktligt. Den 5 maj kunde man efter förhandlingar i New York mellan den amerikanske FN-delegaten Jessup och Sovjets dåvarande — och nuvarande — FN-ambassadör Malik kungöra att blockaden skulle komma att lyftas den 12 maj; alla restriktioner skulle då undanröjas som införts sedan 1 mars 1948 av Sovjet såväl som av västmakterna; också dessa hade stängt av handeln mellan öst- och västzonerna, något som säkerligen kändes av i Sovjetzonen. I praktiken hade blockaden lyfts utan att de västallierade givit något på hand — de såg operationen som en diplomatisk seger.

Det utrikesministermöte, som hölls efteråt i Paris, ledde inte till något resultat annat än att de västallierades rättigheter i Berlin bekräftades däri, att man hänvisade till den ovan nämnda överenskommelsen från 5 maj 1949. Genom att upphäva de införda restriktionerna godtog man ju de västallierades rättigheter i vad avser närvaro och tillträde; så ville man se saken i väst. Formellt hade dock Sovjet alltid hänvisat till »tekniska» skäl för olika åtgärder mot Västberlin, aldrig ifrågasatt de västallierades rättigheter där.

IV. Förbundsrepubliken och DDR upprättas

Redan före Berlinblockaden upprättades till fullo hade såväl västmakterna i sina zoner som Sovjet i sin gjort anstalter för att upprätta vad som sedermera blev Förbundsrepubliken respektive DDR. Ekonomiskt sett slogs ju de amerikanska och brittiska zonerna samman redan 1 januari 1947; den franska zonen anslöts i april 1948. I samband med blockaden skedde på motsvarande sätt en integration mellan Östberlin och Sovjetzonen.

Den 12 maj 1949, samma dag som blockaden lyftes, godkände de västallierade den »Grundgesetz», författning, som upprättats av ett för de tre zonerna gemensamt parlamentariskt råd. Den 21 september 1949 proklamerades officiellt förbundsrepubliken. Man kan säkert anta att beslutet att tillskapa en västallierad stat påskyndades av Berlinblockaden — man fann att samarbetet med ryssarna var ytterst svårt.

I förbundsrepublikens grundlag nämns Berlin explicit som ett av statens »länder». De västallierade förklarade emellertid i ett uttalande i samband med att man godkände grundlagen, att man förstod detta så, att Berlins representanter såväl i förbundsrådet som förbundsdagen inte skulle delta med rösträtt eller att staden skulle styras av förbundsrepubliken. En begäran av stadsfullmäktige att få denna begränsning upphävd avslogs av ockupationsmakterna. Berlins formella ställning är densamma idag: tekniskt sett är staden ett »land» i förbundsrepubliken, men den allierade reservationen av den 13 maj 1949 uppställer viktiga begränsningar i detta

avseende. Lagar som också skall avse Västberlin måste godkännas av stadsfullmäktige — ofta en formalitet men rättsligt av viss betydelse.

Sovjets svar på upprättandet av Västtyskland var snabbt. Redan den 7 oktober 1949 proklamerades DDR med Berlin som huvudstad. Det kan vara värt att anmärka att representanterna för Östberlin i DDR:s folkammare liksom de i väst saknar full rösträtt; den anges vara »rådgivande».

De närmaste åren medförde inga väsentliga förskjutningar i Berlinfrågan. Den civila såväl som någon enstaka gång militära trafiken på Berlin stördes ibland för kortare tider som något slags påminnelse om läget. Såväl Östberlinrevolten den 17 juni 1953 som Ungernrevolten skapade också vissa svårigheter för lugnet i den delade staden.

I en numera viktig skriftväxling den 20 september 1955 medgav Sovjet DDR full suveränitet och rättighet att utöva kontrollen av all trafik mellan Berlin och förbundsrepubliken. Kontrollen av allierad personal skulle dock alltfört tills ett lämpligt arrangemang träffats skötas av Sovjetunionen. De västallierade replikerade omedelbart, att de skulle hålla Sovjet ansvarigt för trafiken även i fortsättningen. Förbundsrepubliken var den enda stat som kunde uppträda på det tyska folkets vägnar. DDR erkändes inte.

V. 1958 års Berlinkris

Den första Sputnikens uppskjutande i rymden hösten 1957 kom att bli inledningen till en ny avkylning av de öst-västliga relationerna. Året 1958 förekom åtskilliga smärre incidenter på tillfartsvägarna till Berlin. De västallierade protesterade energiskt mot stoppade bilar, mot nya dokument; ryssarna hänvisade till de östtyska myndigheterna men gav efter några dagar efter. Detta mönster har upprepats många gånger under Berlinfrågans existens. Det nya elementet efter skriftväxlingen Sovjet—DDR den 20 september 1955 mellan vice utrikesministern Zorin och utrikesministern Boltz var att östtyskarna själva började höra av sig. Ulbricht be-tecknade de västallierades närvaro i staden som olaglig: Berlin låg i den sovjetryska ockupationszonen och var inte en femte zon. Detta återspeglade den sovjetiska argumentationen i så måtto som att man där ju hävdade, att de västallierades tillträde till Berlin inte var en rättighet, utan ett av Sovjet beviljat privilegium.

I flera sammanhang dokumenterades under loppet av 1958 att ryssarna förberedde ett nytt försök att lösa Berlinfrågan genom att försöka få iväg de västallierade. Det kom i en sovjetisk note den 27 november 1958. I denna note hävdade Chrustjev bl.a. att de västallierade hade förbrukat sina rättigheter att stanna i Berlin, då de begått brott mot Potsdamavtalen, vilket i sin tur medfört att de av de västallierade framdragna rättsgrunderna för närvaron i Berlin — 1944 års Londonprotokoll med ändringar — var ogiltiga. Rätteligen tillhörde Västberlin DDR, men då man inte kunde räkna med att västmakterna skulle vara med på detta, förklarade sig Chrustjev villig att diskutera Västberlins omvandling till en fri stad. Sovjetunionen krävde att en lösning av frågan skulle vara nådd inom sex månader. I annat fall fick man vidta egna åtgärder och komma överens med DDR, dvs. sluta ett fredsfördrag med denna stat ensam, vilket ju skulle få allvarliga följder för tillträdesfrågan.

De västallierade avvisade Sovjets förslag i en note den 30 december 1958 och hävdade den allierade rättsgrundsatsen, att rättigheterna att vara i Berlin grundade sig på ockupationsrättigheterna och att Västberlin i själva verket var ett quid pro quo för de områden som amerikanerna erövrat men 1945 överlämnat till den sovjetiska ockupationsmakten (Sachsen, Thüringen m.m.), vilka områden redan före krigsslutet överlämnats till Sovjet att ockupera efter en kapitulation. De protokoll som gällde för Berlins ockupation var alltså i kraft, och tanken på en fri stad avvisades helt, då man på västhåll, med erfarenheter från det förgångna, befarade att detta skulle bli inledningen till en strypning av Berlin och ev. bana väg för ett inlemmande i DDR.

Det blev relativt snart klart att Sovjets sexmånadersfrist inte var menad som absolut. Västmakterna gick med på en utrikesministerkonferens i Tysklandsfrågan. Denna hölls i Genève sommaren 1959. Dessa förhandlingar ledde inte till något resultat, trots att såväl Sovjet som inte minst västmakterna gjorde en del eftergifter. Berlinfrågan kopplades här samman med en lösning av hela Tysklandsproblemet, vilket ytterligare försvårade saken. Sovjetunionens avsikter var uppenbarligen att minska de allierade kontingenterna i Berlin till »symboliska» enheter, stoppa »subversiv» verksamhet i Västberlin, medan de västallierade kunde gå med på ett tak för den västallierade kontingenten med möjlighet att om förhållandena så tillät ytterligare reducera den (detta drog man dock tillbaka), accept av östtysk kontroll mot fritt tillträde och förbud mot all propagandaverksamhet i *hela* Berlin.

Den 5 augusti ajournerades förhandlingarna. Allt blev vid det gamla, och man uppfattade det i väst som om en andra sovjetisk offensiv i syfte att driva ut de västallierade ur Berlin hade misslyckats.

Utrikesministerkonferensen i Genève försommaren 1959 markerade inledningen till ett relativt kortvarigt töväder i öst-västförhållandena. I september kom Chrustjev på besök till USA, varvid han även formellt upphävde sitt ultimatum från november 1958. Det skulle emellertid visa sig att tövädret blev ganska kortvarigt. Toppmötet i Paris våren 1960 frös inne till följd av den s.k. U 2-incidenten, och situationen i Berlin undergick små men klart märkbara försämringar. Chrustjev återupptog vid åtskilliga tillfällen tankegången från sitt ultimatum från november 1958 och förklarade att det nu var dags att sluta fredsavtal med Tyskland och reglera denna fråga en gång för alla. Om inte de västallierade ville delta i sådana förhandlingar, skulle Sovjet ensamt bli tvunget sluta fred med DDR, varvid ju Berlinfrågan skulle elimineras. Ty eftersom Berlin låg inom DDR:s territorium fick då de västallierade med denna stat att göra. Västberlin måste förvandlas till en fri stad; arrangemangen för denna stads fortsatta existens fick träffas med DDR:s regering.

Västmakterna ändrade knappast sin inställning; tvärtom kan den sägas ha skärpts något i och med de Gaulles återkomst till makten och Kennedys tillträde som president. Toppmötet i Wien i maj 1961 medförde ett skarpt meningsutbyte mellan Chrustjev och Kennedy även i denna fråga utan att några nya element egentligen kom fram: Sovjet krävde fredsavtal, västmakterna återförening först och försvarade sina rättigheter i Berlin; man lät förstå att försök att rubba närvaron i Berlin kunde bli casus belli.

Regimen Ulbricht vidtog under åren 1959—1961 — ibland öppet understödd av Sovjet — åtskilliga åtgärder för att markera sina anspråk. Genom ett kraftigt språk lyckades man sommaren 1960 tvinga västtyska förbundsdagen att inhibera ett planerat sammanträde i Berlin. DDR ansåg nu att sådana sammanträden — som ägt rum sedan 1954 då man inledde seden att ha ett symboliskt inledningsmöte med förbundsdagen i Berlin — var ett angrepp mot DDR:s suveränitet och skulle innebära en fara för den temporära ockupationsstatus, som Västberlin åtnjöt. I september 1960 skulle de västtyska flyktingorganisationerna mötas i Berlin; då meddelades det från Pankow att inga västtyskar som skulle delta i detta möte skulle få passera DDR:s territorium. På västhåll ansågs detta stå i strid med 1949 års överenskommelse om lyftandet av Berlinblockaden; somliga hade dock såväl i Västtyskland som bland de västallierade ansett mötet oklokt. Samtidigt meddelade den östtyska regeringen, att alla västtyskar som ville in i Östberlin måste ha ett särskilt pass utfärdat av de östtyska myndigheterna. Med dessa åtgärder hade östtyskarna, trots allierade västtyska och västberlinska protester, hävdad vad de uppfattade som sin rätt att kontrollera trafiken till och från Västberlin. I september stoppade man pråmar på väg till Berlin från Hamburg, tvingade fram en omlastning under förevändning att de var för tungt lastade, återinförde resepassen för västtyska besökare till Östberlin, vilka endast införts temporärt tidigare i samband med flyktingkongressen. Vidare meddelades att västtyska pass utställda för västberlinare i fortsättningen inte skulle anses giltiga för passage genom DDR. De formella banden mellan västtyskar och västberlinare skulle inte godkännas. Några dagar senare kungjordes att allierade diplomater i Bonn måste likaledes ha särskilt tillstånd för att passera in i Östberlin. DDR-myndigheterna lät meddela att tillträde till Östberlin skulle ges alla västallierade diplomater som identifierade sig.

Genom dessa och andra liknande åtgärder — som dock ej berörde den allierade militära personalen — sökte DDR att hävda sin suveränitet gentemot de länder, som inte vill erkänna staten. Man sökte då etablera, att de statliga formella banden mellan Västtyskland och Västberlin skulle upplösas, och drev tesen om tre politiska enheter i Tyskland: de båda republikerna och Västberlin. Östberlin hade inlemmats i Östtyskland. Att detta kunde ske berodde alltså på att Potsdamavtalet upphört gälla till följd av de västallierades brott mot dessa, varigenom Londonprotokollen nullifierats. Västberlin låg på östtyskt territorium, och närvaron av Västberlin var endast en akt av välvilja från Sovjet, nu också från DDR.

DDR:s försök att hävda vad man uppfattade som sina rättigheter fortsatte under försommaren 1961. Därutöver höll Chrustjev åtskilliga anföranden, vari han gick till attack mot vad han betraktade som västtysk revanschism och upprepade kraven på ett tyskt fredsavtal och en lösning av Berlinfrågan enligt modellen fri stad, som Chrustjev också hade framfört till Kennedy i Wien. Amerikaner och de andra två västallierade — nu också brittena som förut varit litet tveksamma om en hård attityd i frågan — tillbakavisade kraven och sade sig stå fast vid sina åtaganden visavis Västberlin. Den 25 juli särskilt höll Kennedy ett televisionstal som klart markerade åtagandena gentemot Västberlin. USA skulle stanna i Berlin. Han kungjorde samtidigt en upprustning av USA:s försvar.

VI. Berlinmuren reses

Det har indirekt framgått av det föregående att trots alla andra svårigheter som uppstått under årens lopp hade det rått fri rörelsefrihet för alla berlinare (och allierade militärer) i hela staden. Det fanns 1961 60.000 berlinare som bodde i öst och arbetade i väst, och det omvända förhållandet existerade också. Tunnelbanan — under östtysk kontroll — gick i hela staden etc. Emellertid hade det med åren blivit alltmera uppenbart att denna öppenhet utgjorde ett stort problem för DDR. Ty sedan krigsslutet hade ca 2 miljoner människor flytt från DDR till Västtyskland och bland dem de allra flesta tagit vägen via Berlin. Utbildad arbetskraft lämnade DDR. Dessutom utgjorde ju kontakten mellan de båda stadsdelarna ett politiskt mycket besvärande faktum för Ulbrichts regim. Det är tydligt att Ulbricht i vart fall under 1961 hemställde om sovjetiskt stöd för att stänga sektorn/gränsen. Han lär ha erhållit sådant stöd vid ett Warszawapaktsmöte, som avslutades den 6 augusti 1961 och i vars slutkommuniké man talade om att man måste vidta åtgärder för att normalisera förhållandena i Västberlin genom ett tyskt fredsfördrag och upprättandet av den fria staden Västberlin.

Redan i juni och juli hade Pankow vidtagit flera åtgärder för att slita banden mellan stadens bägge delar. De 60.000 östberlinare som arbetade i väst anmodades söka arbete i öst, förbjöds köpa vissa konsumtionsvaror i väst, ålades att erlagga sin hyra i västmark. Skarpa attacker mot smugling förekom i den östtyska pressen o.d. Flyktingströmmarna ökade oavbrutet under juli: då flydde 30.000 personer från Östberlin, den högsta månadssiffran sedan juni 1953, månaden för det s.k. 17-juniupproret. I slutet av juli kungjordes att ertappade flyktingförsök skulle bestraffas med två års fängelse. Sektorsgränsövervakningen utökades och vaktmanskapet mångdubblades. Västallierade protester i början av augusti liksom tidigare i juni ignorerades. Flyktingströmmen ökade ytterligare. Chrustjev varnade i ett anförande den 7 augusti de västallierade för att ingripa i Berlin. Den 10 augusti övertog marskalk Kunev — gammal krigsveteran — befälet över de ryska förbanden i Östtyskland; samma dag krävde Ulbricht ett slut på »människohandeln», som han uttryckte det.

Den 13 augusti stängdes sektorsgränsen med taggtråd. I den kommuniké som sändes ut framhölls, att stängningen blivit nödvändig för att förhindra sabotage mot DDR:s ekonomi och att de övriga socialiststaterna bett DDR etablera en sådan ordning vid sina gränser, att den subversiva aktiviteten mot socialistlägret skulle kunna upphöra. Stängningen förklarades vara endast ett normalt steg: sådan gränskontroll som infördes introducerades av varje suverän stat. Man nämnde uttryckligen, att de västallierades rättigheter eller trafiken till och från Berlin inte påverkades.

De närmaste dagarna kunde man bevittna påbörjandet av muren, evakuering av hus längs den östberlinska sektorsgränsen, beskjutning av flyktingar, trupperörelser i Östberlin etc. Medan borgmästaren Brandt reagerade mycket häftigt och krävde förstärkning av garnisonen i staden, besök av en högt uppsatt person från Washington, protesterade de västallierade först tre dagar efter stängningen. Först efter en vecka kom vicepresident Johnson och förre militär guvernören i Tyskland general Clay till Berlin, varvid också garnisonen förstärktes (via motorvägen

Helmstedt—Berlin). Men det var klart att motsättningar förelåg mellan stadsregeringen i Berlin under Willy Brandt och de västallierade, möjligen med undantag för general de Gaulle. Stundtals syntes man vara mera bekymrad över möjligheterna till en revolt i Östtyskland än frågan i Berlin. Man konstaterade att man knappast kunde göra mera än protestera så länge inte de s.k. »three essentials» (de tre grundsatserna), dvs. den flera gånger upprepade allierade garantin till Västberlin, nämligen (a) tillträdet till Västberlin, (b) rätten att hålla trupper i den delen av staden och (c) Västberlins ekonomiska och politiska livsduglighet rubbades. En hårdare skola under bl.a. förre amerikanske utrikesministern Dean Acheson hade ingen framgång.

En påtaglig oenighet rådde också under denna tid mellan de västallierade inbördes, mellan USA, Västtyskland och Västberlin. NATO hade bestämt sig för att om sektorsgränsen stängdes skulle detta inte föranleda någon åtgärd; de västallierades problem var tillfartsvägarna till Berlin.

Ett av de steg som DDR:s regering såg sig föranlåten att ta i oktober 1961 orsakade en ytterligare temperaturstegring i förhållandet mellan öst och väst. Man började plötsligt kräva passidentifiering av civilklädd allierad personal, varvid general Clay, som återvänt till Berlin som president Kennedys speciella representant för att lugna stadens innevanare, helt sonika lät amerikanska soldater eskortera den civilklädda personalen in i Östberlin. I ett sådant läge vågade inte Pankow reagera. Amerikanerna ställde också upp stridsvagnar vid sektorsgränsen för att markera sin position, varvid ryssarna gjorde sammalunda, vilka förorsakade hög temperatur i öst/västförhållandet. De drogs dock tillbaka efter några dagar. General Clay hade emellertid bevisat sin tes, nämligen att ryssarna var medansvariga för Östberlin.

Den allvarliga incidenten i oktober 1961 bildade närmast liksom president Kennedys allmänna förhandlingssträvan utgångspunkten för de överläggningar i Berlinfrågan, som vintern 1961/1962 och våren 1962 fördes dels i Moskva mellan USA:s ambassadör Llewelyn Thompson och utrikesminister Gromyko, dels i Washington mellan Sovjetambassadören Dobrynin och utrikesminister Rusk. Det väsentligaste inslaget i dessa förhandlingar var ett amerikanskt förslag om att tillfartsvägarna till Berlin skulle övervakas av en internationell kontrollmyndighet bestående av fem väststater, fem öststater samt tre neutrala. Särskilt Västtyskland och myndigheterna i Västberlin, men även Frankrike motarbetade dessa förslag, då ju skulle involveras DDR i kontrollen, och i praktiken lämna avgörandet till tre neutrala stater (Sverige, Schweiz och Österrike); dessutom skulle kontrollmyndigheterna endast övervaka landsvägen Berlin—Helmstedt, som ju bar den allierade trafiken, men ej Berlin—Hannover och Berlin—Frankfurt på vilka 85 procent av stadens förnödenheter fraktades.

Förhandlingarna i Berlinfrågan våren 1962 ledde inte till något resultat, även om de tidvis blev föremål för optimistiska rapporter i pressen, inte minst eftersom Moskva och Östberlin betecknade det amerikanska förslaget om en internationell kontrollmyndighet som ett framsteg. Hösten 1962 skärptes det internationella läget till sin kanske allvarligaste nivå efter kriget; Kennedy fruktade att Sovjet i något skede av konflikten skulle vidta åtgärder mot Berlin. Så skedde inte.

VII. *Perioden 1963—1970*

Berlinfrågan har nu hållits borta från de allvarligaste krishärdarna i närmare tio år, precis som var fallet 1949—1958. Naturligtvis har tiden under 1960-talet inte varit alldeles lugn: incidenter har förekommit i såväl flygkorridorerna som tillfartsvägarna till lands, vanligen i samband med västtyska manifestationer i Västberlin — vilka ju Sovjet och DDR kontinuerligt vill störa för att inte ge sken av godkännande av relationerna mellan dessa båda enheter. Sedan 1964 håller förbundsdagen inte längre några möten i Västberlin. Andra officiella eller halvofficiella manifestationer förekom fortfarande. Men i övrigt var problemet i stort sett mindre akut. Hotet om ett separat fredsfördrag, varvid ju DDR skulle överta kontrollen över tillfartsvägarna också formellt i alla avseenden, hördes inte längre. Däremot fastslogs i ett avtal mellan DDR och Sovjet 1964, att Västberlin utgjorde en självständig politisk enhet och att DDR följaktligen inte kunde göra anspråk på denna del av Berlin.

Detta avtal kan sägas ha varit en ersättning för det av Sovjet påtalade fredsfördraget med DDR. Genom detta avtal och genom att Västberlin där utsades vara en självständig politisk enhet vidhöll Sovjet visserligen denna sin ståndpunkt, men accepterade de facto också att det inte skulle gå att få västmakterna bort från Berlin och inlemma västra delen av staden med DDR. Avtalet kan därigenom sägas ha varit slutstenen i en rysk reträtt, som börjat med muren: om det nu inte skulle gå att köra ut västmakterna, gällde det att etablera och formalisera ett de facto-läge.

När man i en diskussion kring Berlinfrågan säger, att perioden 1963—1970 var relativt lugn, berör detta förhållandet att några nya stora kriser inte inträffade. Däremot förmärktes vissa rörelser i frågan: kontakterna mellan öst och väst rörande helgpasager o.d. genom muren inleddes och fördes vid ett par tillfällen till lyckligt resultat. Detta var ett försök att avskärma vissa praktiska problem som kunde regleras utan att vardera sidans rättsstatus påverkades.

Koalitionsregeringen Kiesinger—Brandt tillträdde efter förbundsdagsvalen 1966. Det skulle komma att innebära en ny östpolitik, som inte minst bar Willy Brandts signatur. Även om denna västpolitik inte till en början ledde till några snabba resultat, byggdes härmed sakta upp den förhandlingssituation som resulterade i 1970 års icke-våldsavtal mellan Västtyskland och Sovjet och mellan Västtyskland och Sovjet och mellan Västtyskland och Polen och förhandlingssitsen om Berlin.

VIII. *Fyrmaktsförhandlingarna inleds senvintern 1970*

Ursprungligen på initiativ av president Nixon har sedan den 26 mars 1970 ånyo förts förhandlingar om Berlin. Ryssarna svarade i samband med den allmänna förhandlingsrundan Västtyskland/Sovjet på en amerikansk invitation till förhandlingar. Förhandlingarna som förts mellan cheferna för de västallierade militärmissionerna i Västtyskland — identiska med vederbörande ambassadörer i Bonn — och den sovjetryske ambassadören i Östberlin pågick i halvtannat år. Det är viktigt att betona att dessa förhandlingar inte rört en »lösning» av hela Berlin-komplexet

— det vore med de olika rättsuppfattningarna enormt svårt — utan en reglering av vissa praktiska problem (tillfartstrafiken, Västberlins representation utomlands etc.). Målsättningen har alltså varit begränsad.

Dessa förhandlingar har varit föremål för ett betydande intresse världen över, inte bara därför att de gäller öst-väst-konfrontationens skärningspunkt, utan också för att deras framgång varit en förutsättning för att den-västtyska östpolitiken skall lyckas och utgöra det bidrag till avspänningen i Europa och världen som alla hoppas på. Från västtysk sida har man nämligen hela tiden gjort klart för alla att därest det tysk-ryska icke-våldsavtalet skall kunna ratificeras av förbundsdagen, det krävs en reglering i Berlinfrågan. Moskva har visserligen tillbakavisat detta krav, liksom att NATO-sidan numera ställt samma krav för sammankallandet av en säkerhetskonferens, men man torde i Moskva inse att det är omöjligt att få igenom fördraget i förbundsdagen, om det inte kombineras med en Berlinöverenskommelse (Bresjnev har antytt att han inser att ett allmänt samband föreligger mellan en Berlinlösning och avspänningen i Europa). Det klargjordes också av de västallierade i notväxlingen före förhandlingarnas inledande att det förelåg ett samband mellan de olika elementen i förhandlingspaketet. Sovjet torde sålunda ha insett att det s.k. »Junktim» (sammankopplingen) är, icke ett juridiskt faktum men väl ett politiskt. I praktiken har man krävt en lösning också före en ratifikation av avtalet med Warszawa — hela östpolitiken betraktas som ett helt och odelbart fördragsverk.

Berlinförhandlingarna har kommit att röra sig kring tre olika problemkomplex, som betecknas med de tyska orden »Zugang», »Zutritt» och »Zuordnung», dvs. tillfartstrafiken till Västberlin, tillträdet till Östberlin och Västtysklands närvaro i Västberlin. Dessa skall här diskuteras. Dock först några rader om Västberlins status.

Det är uppenbart att frågan om Västberlins status borde inleda varje fördrags-text, i synnerhet som här föreligger betydande meningsmotsättningar mellan Sovjet och västmakterna. Västmakterna anser, att hela staden Berlin alltjämt lyder under de s.k. Londonprotokollen av 1944 och 1945. Enligt detta sätt att se har ryssarna alltjämt det yttersta ansvaret för Östberlin på samma sätt som västmakterna har det för Västberlin. De västallierade demonstrerar titt som tätt denna sin uppfattning genom att fara in i Östberlin, vilket så länge det är fråga om västallierad militär personal DDR inte kan eller vill hindra. Dessa inspektionsturer har främst rent symbolisk karaktär, och det kan ju sägas att östsidan därmed egentligen ger västmakterna en del på hand.

De västallierade kan alltså inte godta det sovjetisk/östtyska rättsanspråket att Östberlin numera är inlemmat i DDR som dess huvudstad, vilken ensidiga åtgärd rättsligt enligt rysk syn möjliggjorts därigenom att västmakterna brutit mot Potsdamavtalen och därmed försatt Londonprotokollen ur spel. Dessutom har ryssarna menat att överenskommelserna rörande Berlin i alla händelser inte var avsedda att bestå någon längre tid. Från rysk och östtysk sida anser man, att det numera är endast fråga om Västberlin där de västallierade har temporära ockupationsrättigheter, vilka i sin tur endast kan utnyttja ett av Sovjet utsträckt privilegium 1945 rörande tillfartstrafiken. Detta gäller strikt sett tillfarten, men i praktiken synes man på ryskt håll härmed också avse närvaron. Däremot hävdar man inte numera

att de västallierades närvaro är illegal, dock alltså att Västberlin ligger på östtyskt område.

Ända sedan 1958 har man i Moskva och Östberlin envist hävdad att Tyskland, det gamla Tyskland, består av tre enheter: Förbundsrepubliken, DDR och Västtyskland. Detta kan man omöjligt acceptera från västhåll, som närmare skall utvecklas nedan under begreppet »Zuordnung».

IX. Överenskommelsens innebörd

Det ovan nämnda problemkomplexet »Zugang» avser trafiken till och från Berlin. Denna sker alltså via landsvägen Helmstedt—Berlin i vad avser allierad trafik, Hannover—Berlin och Frankfurt—Berlin i andra hänseenden; den sker per järnväg, också via Helmstedt; den sker via tre luftkorridorer som trafikeras, förutom av västallierade militära plan av civila flygbolag från USA, England och Frankrike; den sker slutligen också via pråmar på kanaler i norra Tyskland. Som framgått har störningar av alla slag ägt rum under årens lopp, dock under senare år i mindre omfattning. De lastbilskolonner som stoppas, har dock kommit loss med tiden, de avbrott som skett har inte varat så länge. Någon verklig skada har inte vållats staden sedan 1948/1949. Men som också framgått ovan har tillfarten helt vilat på muntliga överenskommelser — om man bortser från flygtrafiken — och den allmänna formulering som ingick i den överenskommelse, varmed Berlinblockaden hävdes. Det har sålunda förelegat ett intresse att få tillfartsfrågan reglerad, eftersom ju Västberlin är beroende av denna tillfarts trafik. Under förhandlingarna i Berlin stötte man inte i sak på några större svårigheter. Detta berodde väl främst på att så gott som alla insåg, att Västberlin hade ett behov av att få denna fråga reglerad, antingen det nu skulle ske genom en kombination av skriftliga ramöverenskommelser och praxis eller genom detaljerade överenskommelser. Det berodde emellertid också på att trafiken för Östtyskland är synnerligen inkomstbringande och knappast till större bekymmer än annan liknande transittrafik, som andra stater godtar (dock att denna transittrafik har en något speciell karaktär).

Problemen har uppstått när det gäller frågan av avtalsslutande parter. Som nämnts ovan har ju Sovjet i skriftväxlingen Zorin/Boltz av den 20 september 1955 överlåtit kontrollen över DDR:s gränser till DDR:s regering och samtidigt meddelat DDR behörigheten att »med vederbörande myndigheter i Förbundsrepubliken reglera alla frågor som sammanhänger med järnvägs-, bil- och fartygstransittrafiken från Förbundsrepubliken eller Västberlin och som berör dess medborgare eller invånare liksom även utländska stater och dess medborgare...». De västallierade liksom Västberlins myndigheter och Västtyskland har emellertid krävt, att Sovjet i samråd med de västallierade måste garantera denna trafik. Det kan ju Sovjet svårligen göra annat än genom att inkräkta på DDR:s av Sovjet givna suveränitet. Det anses att Sovjet haft svårigheter med Pankow på denna punkt, även om man kanske inte får överdriva dessas betydelse. Det måste ju vara i alla östtyska politikernas intresse att här hävda landets suveränitet. Sovjet förklarade sig därför på denna punkt villigt att sluta en överenskommelse med de västallierade men ville, att direkta kontakter mellan parterna, dvs. Västberlins myndigheter, Bonn och Pankow, skulle reglera alla detaljer. På västsidan menade man, att

man dels måste gå långt i detalj i den överordnade överenskommelsen, dels måste ge parterna i uppdrag att förhandla om detta.

Av olika skäl har Västberlins myndigheter (liksom Västtyskland) velat, att förhandlingarna med DDR skall minimeras. En tillfartsöverenskommelse kan brytas hur som helst och när som helst, men det är ändå något svårare om Sovjet har en garantroll här. Dessutom skulle en alltför omfattande förhandling på då relativt hög nivå säkerligen involvera erkännandefrågan.

Förhandlingsresultatet innebär nu, att trafiken mellan Västberlin och Västtyskland skall få fortgå »obehindrad» och att den skall »underlättas» så att den kan äga rum på »enklast och snabbast möjliga sätt». Inspektion av varor skall begränsas till plombering och följedokument, i fall av sådana fordon som inte kan plomberas till dokumenten. Plomberingarna skall endast kunna brytas om det kan misstänkas att varorna är avsedda för leverans under vägen Västberlin och Västtyskland eller vice versa. Personer som reser med buss eller tåg skall endast behöva underkastas identitetskontroll. Enahanda gäller om personer som reser med individuella färdmedel. Trafiken skall kunna ske utan erläggandet av individuella tullar eller transitavgifter; dessa skall erläggas årsvis till DDR. I vad avser transittrafiken finns slutligen en kautschukbestämmelse som talar om att passagerarnas fordon och bagage inte skall behöva underkastas kontroll »detention» eller avvisning, utom i fall av »missbruk» av transiträtten »för ändamål icke direkt avhängiga av resa till och från Berlins västra sektorer och mot allmänt tillämpliga regler för den offentliga ordningen». Man får anta att man på östtyskt håll insisterat på att en sådan bestämmelse skulle ingå för att kunna hindra för DDR obehagliga personer, »revanschister» och andra, från att utnyttja transiträtten.

Närmare bestämmelse om transittrafiken skall enligt överenskommelsen bestämmas av de kompetenta tyska myndigheterna.

Det andra problemet i Berlinförhandlingarna har varit »Zutritt». Det rör frågan om västberlinarnas tillträde till Östberlin. Alltsedan muren restes, har dessa senare inte haft möjlighet att besöka Östberlin annat än i särskilt ömmande fall och vid några specifika tillfällen i mitten på 1960-talet, då avtal sluits mellan myndigheterna i väst och Pankow: det har rört några helger men med långa mellanrum. Från östtysk sida har man använt denna fråga som hävstång i försöken att få DDR erkänt, och östtyska erbjudanden om förhandlingar om helgbesök har varierat med den allmänna situationen i förhållandet öst/väst.

Det har blivit klart att man på västsidan visserligen är angelägna om att de 100.000—200.000 västberlinare som har släktingar och vänner i öst skall beredas möjlighet att besöka Östberlin. Men samtidigt ansåg man nog inte att detta problem var det allvarligaste i förhandlingarna. För östtyskarna involverade det delvis upphävandet av vad man 1961 lyckades genomföra nämligen den hermetiska avstängningen av Östberlin från väst. Avsikten med muren 1961 var ju inte, som Berlinblockaden, att söka klämma åt Västberlin, utan att få slut på vad man uppfattade som ett fördärvligt inflytande från Västberlin som lockade till flykt av värdefull, utbildad arbetskraft. Risken var väl att Pankow skulle uppfatta ett genomförande av »Zutritt» som ett prejudikat, ägnat att allmänt underlätta kommunikationerna i staden Berlin och därvid också besök från öst till väst. På det hela taget skulle det också bli svårt för DDR att kontrollera de personer, som kom in i Öst-

berlin och det inflytande sådana kontakter kan ha. Otvivelaktigt skulle det leda till ökade flyktmöjligheter och försök med utbytta pass e.d.

»Zutritt»-frågan är mänskligt sett djupt allvarlig för många berlinare men har politiskt trots allt kanske varit det minsta problemet i förhandlingen. Till den hör emellertid också ett annat mindre frågekomplex som rör den västberlinska enklaven Steinstücken, som nu ligger isolerad från resten av Västberlin. Den kan nu av västtyska myndighetspersoner endast nås med helikopter. En reglering av Berlinfrågan måste innehålla en överenskommelse om att säkra tillfarten till Steinstücken genom bl.a. byte av mark; Västberlin har också obebodda enklaver.

I överenskommelsen har man fastställt att kommunikationerna mellan Berlins västsektorer »och de områden som gränsar till dessa sektorer» — formuleringen nödvändig för att undvika konflikten om Östberlins rättsliga ställning — skall förbättras. Det framhålls att de som stadigvarande bor i Berlins västsektorer skall ha möjlighet att resa och besöka såväl Östberlin som Östtyskland av familje-, religiösa eller kommersiella skäl eller som turister, och på villkor som är jämförbara med de som gäller andra personer (västtyskar) som inreser i dessa områden. För att underlätta sådana resor och sådana visiter skall ytterligare övergångar upprättas. — Telegraf-, telefontrafiken skall också förbättras. Också här skall »kompetenta tyska myndigheter» komma överens om detaljerna.

Det problem som uppenbarligen varit det svåraste i hela Berlinförhandlingen rör »Zuordnung» dvs. Västberlins relationer med Västtyskland. Det hänger intimt samman med de olika rättsuppfattningar, som öst och väst har rörande stadens folkrättsliga och politiska status. Utgångsläget var ju det, som tidigare framhållits, att östsidan alltjämt, oavsett om man använt termen en separat politisk enhet eller som den östtyske partichefen Honecker en stad med särskild politisk status (en uppmjukning av östsidans tidigare tes), hävdade att det inte föreligger några som helst statsrättsliga band mellan Västberlin och Västtyskland. Följden är ju, att man omöjligt vill tillåta att förbundsrepublikens myndigheter möts i Berlin — som till 1964 skett med förbundsdagens öppningssammanträde eller med presidentvalen. Men ryssarna gick längre än så: man önskade helt förbjuda möten med förbundsdagens utskott och — vad som är svårare — med partifraktionerna. Ryssarna sades vara beredda godta möten med förbundsdagsutskott, dock inte flera än två eller tre samtidigt. Man godtog också att ministerierna i Bonn har annex i Västberlin o.d. Sovjet har hittills krävt att frågan om den s.k. »Bundespräsenz» skall göras till föremål för överenskommelse mellan de fyra förhandlande staterna. Detta kunde ju väst omöjligt gå med på, eftersom detta skulle innebära, att man erkände Sovjets rättsståndpunkt att det numera endast är Västberlin som är föremål för fyrmaktskontrollen. De västallierade hade tänkt sig att de skulle definiera »Bundespräsenz» i en note till Sovjet, därmed angivande sin exklusiva auktoritet i Västberlin.

Orsaken till den sovjetiska positionen — som givetvis hade starkt stöd i DDR — var självfallet att en formalisering av Västtysklands närvaro i Västberlin ytterligare skulle stärka denna stats position; man skulle få en kapitalismens spjutspets inne i Östtyskland. Det hade man redan, men saken blir mindre allvarlig om man lyckas dra ett kritstreck mellan Förbundsrepubliken och Västberlin.

Västsidas motbud var ju, att det ingalunda finns tre politiska enheter i Tyskland på det sätt som öst menar. Möjligen kan man gå med på det formellt i den

meningen att hela *Berlin* alltjämt utgör ett område under speciell förvaltning. Men västs huvudposition är att östsidan måste, som Bonn gjort i avtalen med Sovjet och Polen, erkänna realiteterna i Berlin. Det förelåg intima relationer mellan Västberlin och Förbundsrepubliken, det var uppenbart för var och en. På västsidan var man med på att förbundsdagen inte skall mötas i Västberlin — det har man f.ö. aldrig varit entusiastisk för — men ansåg, att man inte gärna kunde förbjuda partier och andra icke-statsrättsliga subjekt att mötas där. Svårigheterna syntes koncentrerade kring frågan om möten med förbundsdagsutskott och förbundsdaggrupper. De förra är av »icke-konstitutionell» natur och skulle därför ej förbjudas. Om så skulle ske, förutsatte detta en tyst överenskommelse mellan parterna i förbundsdagen. Svårigheten var här att DDR och Sovjet vill förhindra olika ur deras synvinkel otrevliga organisationer att mötas i Berlin, men att västlig uppfattning om mötesfrihet omöjliggör sådana beslut.

Västsidan ville få Sovjet att gå med på att Västberlin utomlands skall få företrädas konsulärt av Bonnregeringen, att ekonomiska och kulturella avtal får slutas å Västberlins vägnar av Förbundsrepubliken, att Västberlins befolkning får resa på västtyska resedokument. En svårighet var dock, att man inte enats om i alla stycken hur Västberlin skulle företrädas i tredje land. Sovjet hade velat lägga detta i händerna på tredje land självt; de västallierade ville ha klara principer här. Sovjet ville å sin sida upprätta ett generalkonsulat i Västberlin, vilket västmakterna av förståeliga skäl haft svårt att godta — därmed skulle man ju delvis kunna synas acceptera östsidans tes om Västberlin som den tredje enheten i Tyskland. Däremot var det enligt rysk uppfattning omöjligt att tänka sig, att Bonn också i politiska sammanhang skulle företräda Västberlin. Hela den västliga förhandlingspositionen gick ut på att visa att det mellan Västberlin och Västtyskland föreligger *speciella* band av annat slag än staden har med andra stater (band som i och för sig också visas av de årliga subventionerna till Västberlin på ca 3 miljarder DM per år — utan vilka Västberlin icke kan fungera).

I Berlinöverenskommelsen sägs det nu, att de tre västmakterna »deklarerar», att banden (»the ties») mellan Berlins västsektorer och förbundsrepubliken Tyskland skall upprätthållas och utvecklas, under beaktande av att dessa sektorer inte heller fortsättningsvis utgör en konstituerande del av förbundsrepubliken Tyskland och inte skall styras därifrån». I den note från de tre västmakterna till Sovjetunionen, som ingår i paketet, sägs det vidare, att de bestämmelser i den västtyska grundlagen som motsäger vad här anges, har suspenderats och även fortsättningsvis inte kommer att vara i kraft». I noten sägs det också att förbundsrepubliken, förbundsregeringen, förbundsförsamlingen — som väljer president — förbundsrådet och förbundsdagen, inklusive kommittéer och fraktioner (partigrupper, vilka uppenbarligen har en mera »officiös» ställning i Västtyskland) likaväl som andra statliga organ icke får utöva statliga funktioner eller officiella handlingar som motsäger överenskommelsens bestämmelser. Förbundsrepubliken får representeras i Västberlin av ett förbindelseorgan, vilket är en kollektiv benämning för alla de organ som redan finns där — ministeriernas avdelningskontor o.d.

Sovjetunionen förklarar sig i en annan note till västmakterna inte ha några invändningar mot att förbundsrepubliken konsulärt företräder västberlinarna i tredje land, att internationella avtal som Västtyskland ingår är tillämpliga på

Västberlin om detta direkt utsägs, att förbundsrepubliken representerar Västberlin i internationella organisationer etc. Sovjetunionen tar också ad notam att de västallierade godtar, att Sovjet får upprätta ett generalkonsulat i Västberlin. Västmakterna säger för sin del att detta generalkonsulat får besättas med ett visst antal personer och utföra endast strikt konsulära funktioner; motsvarande gäller övriga sovjetiska institutioner i Västberlin.

Västberlinare skall fortsättningsvis få använda västtyska pass, vari det dock skall anges att passen utfärdats med stöd av fyrmaktsöverenskommelsen den 3 september 1971. Tydliggen behöver detta inte gälla vid inresa till annat land än Sovjet — och, får man förmoda, övriga Warszawapaktsländer — då bestämmelserna är specifikt tillämpbara på sagda stat.

Västmakterna har slutligen tillställt förbundskanslern ett brev, vari vissa tolkningar av överenskommelserna i »Zuordnung»-komplexet anges. Detta brev har delgetts Sovjetunionen, som tagit detta ad notam. I de västallierades brev sägs att enstaka kommittéer i förbundsdagen får ha sammanträde i Västberlin, liksom fraktionerna, dock inte flera på samma gång. Gällande procedurer för tillämpligheten av västtysk lagstiftning på Västberlin förblir oförändrade.

X. Berlinöverenskommelsen och avspänningen i Europa

Det är omöjligt att komma förbi att den nu träffade överenskommelsen är ett viktigt steg mot ökad avspänning i Europa. Berlinfrågan har ju under mer än 25 år tett sig nära nog olöslig och utgjort en ständig källa till konflikter och risker för konflikter mellan stormakterna; nu var det ett »test case» för ryssarnas avsikter i Europa. Det lönar sig föga att ge sig in på spekulationer om varför Sovjetunionen gått med på att göra åtskilliga eftergifter i denna fråga just vid detta tillfälle. I detta sammanhang kan det vara tillräckligt att konstatera, att Sovjet uppenbarligen önskat en västtysk ratificering av icke-våldsavtalet mellan de båda staterna (liksom avtalet med Polen, varigenom ju Oder-Neisselinjen fastlägges som gräns mellan Polen och DDR); det är väl också troligt att man i Moskva sett en möjlighet att i ett relativt spänt läge visavis Kina eliminera vissa latenta politiska problem i Europa. Sovjets målsättning i vad avser Europa har under hela efterkrigstiden främst varit att etablera status quo, till att börja med med undantag för Västberlin som man nog önskade se införlivat med DDR.

Sovjetunionen har också insett, att det knappast skulle gå att få någon accept av status quo i Europa, om inte en Berlinregering ingick, och att denna reglering i sin tur inte skulle nås, om inte man godtog västmakternas anspråk på rättigheter, i alla fall i stadens västsektorer, liksom stadens krav på bibehållna band med Västtyskland. Efter en ratifikation av de nämnda avtalen och undertecknandet av en slutlig Berlinöverenskommelse vill ju Sovjetunionen slutligen fastställa status quo i Europa. Härvid skulle man på ömse håll ha erkänt de s.k. realiteterna, Tysklands delning och Västberlins samhörighet med Västtyskland.

Det är obestridligt att eftersom regleringen av vissa delar av Berlinfrågan innebär ett fastläggande av status quo, detta innebär att överenskommelsen framför allt gått ut över DDR, som ju nu bl.a. får acceptera att Sovjetunionen tar på sig en garantroll för trafiken till och från staden och frånhänder DDR den exklusiva

suveränitet över kontrollen av sina gränser, som Moskva gav DDR 1955. De som väntat, att de påföljande förhandlingarna mellan Bonn och Pankow, respektive mellan Västberlins senat och DDR, skulle bli lätta har mycket riktigt visat sig ha fel: DDR avser att utnyttja förhandlingarna för att söka driva sina suveränitetsanspråk. I överenskommelsen talas hela tiden om att de »kompetenta tyska myndigheterna» skall komma fram till en reglering av detaljerna. Detta har man i Bonn tolkat så att Bonn skulle stå för förhandlingarna om transittrafiken, Västberlins senat om tillträdet till Östberlin. I Östberlin däremot menar man att DDR skall förhandla med Bonn endast i vad avser transittrafiken för västtyska medborgare, i övrigt med Västberlin. Man har stött på vissa svårigheter då Bonnregeringen hänvisat till den tyska översättning av överenskommelsen som finns — endast de engelska, franska och ryska texterna är officiella — och där det talas om utvecklandet av Västberlins »ties» med förbundsrepubliken. I den tyska text som de båda tyska staterna kommit överens om inofficiellt användes ordet »Bindungen», medan östtyskarna nu anser att »ties» i alla fall skall tolkas som »Verbindungen». Detta ords betydelse är uppenbar: vid användande av det senare tyska ordet antyder man relationer mellan separata enheter, vilket är just vad DDR vill. I så fall skulle det ju också enligt östtyskarnas mening framgå, att deras förhandlingsuppläggning vore den rimliga — och vice versa.

Förhandlingarna gick därför omedelbart i stå. Frågan löstes då man i de inom tyska förhandlingarna Bonn—Östberlin började förhandla om ett transportavtal, varvid östtyskarna syntes godta att västtyskarna förhandlade för västberlinarna. Det torde likafullt vara klokt att räkna med att det inom tyska förhandlingarna, på båda planen, kommer att ta lång tid. Berlinöverenskommelsen som är uppbyggd i tre led — fyrmaktsöverenskommelsen om ramarna, överenskommelsen om detaljerna efter inom tyska förhandlingar samt slutlig fyrmaktsunderskrift — kommer inte att bli giltig förrän de inom tyska förhandlingarna klarats av, och de fyra segrarmakterna från andra världskriget skrivit på.

Berlinöverenskommelsen ingår naturligtvis som ett led i regeringen Brandt—Scheels allmänna östpolitik. Avsikten nu är att en slutlig underskrift av de fyra segrarmakterna från andra världskriget skall följas av en ratifikationsprocedur för de två avtalen med Sovjet och Polen, som bör vara klar våren—försommaren 1972. I sådant fall skulle de båda tyska staterna kunna ansöka om medlemskap i FN hösten 1972, och förberedelserna för den europeiska säkerhetskonferensen också ges en skjuts. En förutsättning för FN-medlemskap är emellertid också att de båda tyska staterna kommer fram till något slags reglering av sitt inbördes förhållande och förbindelser. Enligt den västtyska modellen bör detta ske utan att man direkt kommer fram till något vanligt erkännande, utan en särskild ordning. Östtyskarna vill ha ett normalt folkrättsligt erkännande. Detta blir en svår nöt att knäcka.

Om inte tidtabellen håller, kommer man farligt nära 1973 års förbundsval i Västtyskland och måste sannolikt uppskjuta fullföljandet av hela paketet till efter detta val.

Det har flera gånger betonats att den reglering av Berlinfrågan, som man nu kommit fram till, endast är partiell. Även om Sovjet numera godtagit västmakternas ansvar i Västberlin, sitt eget ansvar för trafiken till och från staden och existensen av band mellan Västberlin och Västtyskland med speciell karaktär,

har ju stadens rättsliga status inte blivit föremål för någon reglering. På västmakthåll ansåg man den uppnådda regleringen som ett realistiskt mål.

När en slutlig reglering av Berlin skall kunna uppnås vet naturligtvis ingen: maximikraven från Sovjet och Östtyskland att Västberlin är en särskild politisk enhet — låt vara med särskilda förbindelser med Västtyskland — låter sig inte lätt förena med Bonns maximikrav att Västberlin formellt och reellt blir en del av förbundsrepubliken; det är f.ö. ganska oklart om man på västmakthåll är intresserad av detta, ty som den geografiska situationen är, skulle väl förbundsrepubliken även i ett sådant läge vilja ha kvar fyrmaktsgarantierna för stadens livskraft — och detta kan väl dessa senare endast ta på sig om de också har ett betydande formellt såväl som reellt inflytande i staden. Det finns säkert anledning att räkna med att liksom det sovjetisk-västtyska icke-våldsavtalet får tjänstgöra som substitut för ett fredsfördrag mellan de båda staterna, får den nu överenskomna Berlinregleringen i varje fall för avsevärd tid fungera som interimslösning i denna sak.

Stockholm i oktober 1971.

Mats Bergquist

Post scriptum

Efter intensiva förhandlingar kunde den 11 december tre överenskommelser mellan »de kompetenta tyska myndigheterna» paraferas. De första avtalen avser transittrafiken mellan Västberlin och Västtyskland och har ingåtts mellan de båda staterna; det andra avser västberlinarnas rätt att besöka Östberlin; det tredje avser visst markutbyte mellan Väst- och Östberlin; dessa senare avtal har ingåtts mellan Västberlins senat och de östtyska myndigheterna. De största stötestenarna vid förhandlingarna synes ha varit dels, i vad avser transittrafiken, den rätt som östtyskarna fått sig erkänd i fyrmaktsöverenskommelsen att beivra missbruk av transiträttigheterna, dels frekvensen av de västberlinska besöken i Östberlin. Östtyskarna syntes först vilja hävda att de skulle ha rätt att stoppa all trafik till och från Västberlin av personer som begått brott mot östtysk lag, vilket skulle inkludera dem som flytt från landet på illegal väg. Här har man dock fått ge med sig; alla personer med västtyska pass får nu passera och missbruksklausulen får en snävare tolkning. Dock lyckades det inte att driva igenom att västberlinarna skulle få samma besöksrättigheter i Östberlin och Östtyskland som västtyskar. De får nu rätt att besöka staden sammanlagt 30 dagar per år.

Avsikten var att Berlinöverenskommelsen efter det de inomtyska förhandlingarna på olika nivåer avslutats i detta ärende skulle undertecknas mer eller mindre med en gång. Sovjet har emellertid infört vad som med en hänsyftning på det västtyska »Junktim»-kravet kallas ett omvänt »Junktim». Detta innebär att ryssarna inte vill skriva på Berlinöverenskommelsen förrän de sovjet-västtyska och polsk-västtyska fördragen ratificerats. Sålunda har Bonn krävt att Berlinöverenskommelsen skulle vara undertecknad innan ratifikationsproceduren avslutades medan Moskva krävt det motsatta. Vid utrikesminister Scheels besök i Moskva i november antyddes en kompromiss av innebörd att det skulle träda i kraft samtidigt. Hur detta kommer att lösas i detalj är i skrivande stund inte klart.

LITTERATURGRANSKNINGAR

LEIF BJÖRKMAN: *Sverige inför Operation Barbarossa. Svensk neutralitetspolitik 1940—41*. Allmänna förlaget, Stockholm 1971.

Ett av huvudproblemen för svensk utrikespolitik under första halvåret 1941 var att tyskarna ville utnyttja svenskt territorium eller svenskt territorialvatten för att transportera trupp. Förbanden skulle dels till Finland från Norge och Tyskland (för det kommande anfallet mot Sovjet), dels till Norge från Tyskland (för att stärka försvaret mot engelska raider, möjligen också — efter vad svenskarna tidvis trodde — för att starta en invasion mot England från norska baser). Det är detta läge för svensk utrikespolitik som Leif Björkmans avhandling handlar om.

Men det läget var inte unikt. Det var i själva verket en variant av ett problem, som löper genom svensk utrikespolitik under hela den hundra-femtioåriga freden. Sverige har alltid legat tvärs över förbindelselinjerna i nästan alla tänkbara riktningar i Nordeuropa. Detta är det vidare sammanhang, i vilket 1941 års läge hör hemma. Detta är också ett perspektiv på svensk utrikespolitik, som kan förtjäna att utvecklas litet närmare, innan detaljerna i 1941 års situation tas upp. Hur har Sveriges läge bestämts av hur stormakternas förbindelselinjer korsats i Nordeuropa? Vilka huvudmönster kan man urskilja vid ett svep över de sista hundra-femtio åren?

Grundläggande har alltid varit relationerna mellan västmakterna och Ryssland. När dessa makter samlats i koalition mot Tyskland, har Sverige flyttats bort från de centrala frontlinjerna. Visserligen har Sverige då i gengäld blivit den naturliga transportleden för västmakternas materiella stöd till ryssarna. Men under första världskriget blev detta en styrka snarare än ett problem. Transporttillstånden kunde användas för att pressa fram lättnader i den engelska blockaden, tyskarna var alltför trängda för att kunna försöka skära av leden, och när engelsmännen bestämde sig för att etablera egen kontroll över en route till Ryssland, satsade de på det södra alternativet via Dardanellerna i stället för det norra via Öresund. Även under andra världskriget blev Sveriges transportledsläge mindre problematiskt än man kunde ha befarat. Tyskarna installerade sig i Norge i god tid före tillkomsten av det engelsk-ryska vapenbrödrskapet, och de gjorde det med en sådan styrka, att Churchill aldrig kunde genomdriva någon aktion mot Nordkalotten. I stället förlades transportrouten till sjöss, på Norra ishavet mot Murmansk.

När västmakterna och Ryssland å andra sidan stått i konflikt med varandra har

Sverige varit ett begärligt språngbräde för att komma åt motståndaren. Så var fallet under Krimkriget, fast engelsmännen satte in huvudstöten via Svarta havet i stället för Östersjön. Så skulle också ha blivit fallet om 1877 och 1885 års engelsk-ryska kriser mynnat ut i krig, det visar den dragkamp om nyttjanderätten till de svenska östersjöhamnarna som engelsmännen och ryssarna då inledde. Så har ju slutligen också antagits bli fallet sedan 1940-talets slut vid ett storkrig mellan väst och öst, låt vara att Tysklands enrollering i konflikten medfört en huvudfront i Centraleuropa som inte fanns vid 1800-talets motsvarande engelsk-ryska mot-sättning.

Ser man läget från tysk synpunkt har någon form av svenskt stöd behövts för båda de två stora mål som tyskarna kunnat använda den nordiska regionen till: för att via Norge bryta de engelska blockadlinjerna eller för att via Finland angripa Ryssland på ett sårbart avsnitt. Under första världskriget var det bara det finländska målet som aktualiserades. Det skedde först som skrivbordsplaner med de svenska och finländska aktivisterna 1915, sedan som realiteter under våren och sommaren 1918 när inbördeskriget i Finland öppnat vägen för tyskarna. Under andra världskriget aktualiserades däremot båda målen: det norska — som primärt förts fram för att trygga de svenska järnmalmleveranserna — i april 1940, och det finländska i juni 1941. Därmed var förutsättningarna givna för den press som Sverige upplevde första halvåret 1941 genom de tyska kraven på transiteringar inom triangeln Tyskland, Norge och Finland.

Hur den svenska utrikesledningen — från Karl Johan till Undén — har manövrerat i denna typ av situationer kunde vara ett givande ämne för en systematisk studie. Kanske kunde den utsträckas till motsvarande situationer för ett par andra småstater (exempelvis Belgien och Schweiz) med i viss mån liknande placering på stormakternas förbindelselinjer.¹ Leif Björkmans avhandling håller sig till Sverige under en bestämd period, men den ger mycket stoff till den som vill fundera över återkommande mönster i Sveriges utrikespolitiska läge.

Björkmans bok har några slående förtjänster. Det finns en energi och vitalitet i hans grepp om många enskilda moment som är tilltalande. Han ställer frågor till sitt material, och han resonerar med en uppslagsrikedom som kan föra för högt upp i det blå men som lika ofta är stimulerande. Han ser med distans men utan ogillande på de agerande personerna; hans bok är överraskande fri från efterklokt moraliserande. Man bör också hålla i minnet, att det är en besvärlig period han behandlar, ett ovisshetens och de många möjligheternas skede, där de agerandes kalkyler är ovanligt svåra att fixera.

Björkman behandlar tiden från årsskiftet 1940—41 till och med midsommaren 1941, med ett tillägg om avvisandet av det förnyade tyska transiteringskravet i slutet av juli 1941. Vad är det då som han velat undersöka? Den frågan besvarar Björkman dunkelt på tre väsentliga punkter i bokens inledning.

¹ När jag i denna snabbskiss talat om »förbindelselinjer», har det varit som en samlingsbeteckning för två olika sätt att utnyttja ett neutralt territorium med geografiskt nyckelläge: dels som led för stödtransporter till bundsförvanter eller till egna basområden, dels som led för genommarsch mot anfallsmål.

»Sverige inför Operation Barbarossa» antyder en begränsning till en huvudlinje, men det sägs också att det »gäلت att klargöra Sveriges neutralitetspolitik».² Denna vidare uppgift kan förklara att Björkman gjort en del utvikningar till ämnen som saknar närmare samband med den antydda huvudlinjen (exempelvis hur den svenska militärledningen planerat att möta ett anfall från tyskarna i Norge). Men utvikningarna har inte gett boken en bredd som kunde försvara den vidare syftesangivelsen (förhållandet till England är t.ex. inte alls behandlat).

Det sägs att »blicken skärpts», då det gäller regeringen, utrikesdepartementet och försvarsstaben. De betecknas först som »tre grupper eller kollektiv». Men sedan tilläggs att de tre instanserna »stundom får representeras av Per Albin Hansson, Christian Günther och O. G. Thörnell». Ett par rader senare heter det att intresset »koncentrerats till de handlande personer vilkas inflytande på utrikespolitikens utformning både konstitutionellt och praktiskt var av helt avgörande betydelse» (till dem räknar Björkman utöver de tre nämnda även Gustaf V). Antagligen är det riktigt att i ett händelseförlopp av den art som Björkman behandlar låta enskilda aktörer få huvudintresset. Men av den annonserade inriktningen på »kollektiv» återstår nu bara några illa underbyggda uttalanden om olika instansers »inställning» på grundval av enskilda tjänstemäns agerande.³ Inte heller markeras det att riksdagen, med riksdagsgrupper och förtroenderåd, alldeles lämnats åt sidan; under själva midsommarkrisen, då en sådan lakun skulle blivit absurd, har åtminstone en riksdagsgrupp, socialdemokraternas, observerats.⁴

För det tredje, slutligen, sägs det vara meningen att urskilja »vad man visste inom dessa tre kollektiv, vad man ville och vad man gjorde». Samtidigt används två gånger en annan formulering: det har gällt att ge en helhetsbild av »attityder, metoder och mål» hos handlande personer och grupper. De två formlerna är ju inte liktydiga — informationsläget är med bara i den första, och vederbörandes »attityder» bara i den andra — och Björkman talar inte om vilken man skall hålla sig till. Sedan man läst boken, vågar man påstå, att »attityder» i en någorlunda precis mening — grundläggande dispositioner att handla på det ena eller andra sättet — inte alls klarläggs och att informationsläget inte belysts så konsekvent som antytts i den första formuleringen. Ej heller har den utlovade begränsningen till de svenska beslutsfattarna iakttagits. När Björkman behandlar tyska förhållanden, håller han sig inte till hur dessa tedde sig för de agerande i Stockholm, utan söker

² Den ambitionen markeras också i bokens undertitel, »Svensk neutralitetspolitik 1940—41». Den titeln är f.ö. missvisande på ett annat sätt, eftersom det bara är några bakgrundsnotiser som går tillbaka till 1940.

³ Märkligast är resonemanget om hur »UD» agerade under midsommarkrisens inledningsskede. Vittgående slutsatser dras av formuleringarna i en promemoria med kommentarer till den tyska framställningen, utan att Björkman försöker ta reda på vilka som skrivit den och i vad mån dessa kan sägas tala på departementsledningens vägnar. En av författarna, UD:s dåvarande t.f. folkrättssakkunnige Torsten Gihl, har klarlagt saken i SvD den 4 juli 1971.

⁴ Däremot säger Björkman ifrån att pressens »direkta inverkan på utformningen av den svenska neutralitetspolitiken» inte undersökts. Han kunde ha tillagt att diskussionen i pressen överhuvud icke berörs med ett ord, vilket bidrar till det artificiellt avskärmade intryck som avhandlingen ger.

klarlägga dem i dagens perspektiv och med dagens källmaterial.⁵ Detta hade naturligtvis varit motiverat, om Björkman avsett att konfrontera vad Sprout skulle kalla de svenska beslutsfattarnas psykologiska och operationella omgivning, i syfte att exempelvis försöka förklara varför den svenska politiken lyckades eller misslyckades. Men någon sådan avsikt antyds inte.

Björkmans avhandling är alltså vag i sin målsättning och inkonsekvent i sin faktaredovisning. Det avspeglas också i hans sammanfattning, som blivit ett kronologiskt koncentrat av den kronologiska skildringen, inte en summerande diskussion av de problem som antytts i inledningen.

Om boken ändå har intresse från statsvetenskaplig synpunkt så är det av samma skäl som många andra historiska arbeten. De fakta den redovisar illustrerar en rad generella frågeställningar av stor vikt. Även där författaren inte haft dessa frågeställningar klart fixerade för sig och alltså inte heller kan fungera som adekvat dataleverantör, så ger hans text ändå ovärderliga anvisningar för den som vill gå vidare. Det gäller Björkmans bok mer än de flesta. Jag nämnde nyss att den ger mycket stoff för reflexioner över generella drag i svensk utrikespolitik. Det har sin giltighet nästan vilken sida man än intresserar sig för. Ett exempel är utrikespolitiskt beslutsfattande, ehuru det är en sak som Björkman inte alls haft ambitionen att belysa. Det skede Björkman behandlar är helt enkelt så laddat, så illustrativt åt många håll, och de nya informationer som han kan förmedla är så talrika. Men förutsättningen för att hans bok skall vara användbar för de antydda generella ändamålen är naturligtvis att den som historisk rekonstruktion är solid — eller åtminstone så pass solid som man kan begära av en första framställning om ett färskt skede.⁶

⁵ På ett ställe (s. 225) förklarar Björkman t.o.m. att det är *mindre* väsentligt om ett antal uttalanden som fällt av Günther, Söderblom och Kumlin och som refereras i den tyska rapporteringen blivit korrekt återgivna eller ej, och *mer* väsentligt hur man i Berlin uppfattade dessa och andra rapporter om Sveriges hållning.

⁶ Här tangeras en fråga som sällan berörs i statsvetenskaplig metoddiskussion men som kan behöva aktualiseras. Vilken betydelse bör tillmätas källunderbyggnaden — innefattande dels källinsamling, dels källbehandling eller källkritik — vid statsvetenskapliga undersökningar, jämfört med vad som är fallet inom historievetenskapen?

Att källunderbyggnaden i praktiken tillmäts väsentligt mindre betydelse hos statsvetarna är väl uppenbart, men det förefaller mig inte alldeles klart hur detta skall principiellt motiveras. Naturligtvis kan det hävdas att undersökningar som bara har till ambition att rekonstruera ett händelseförlopp mister varje värde om källunderbyggnaden är undermålig, medan undersökningar som söker blottlägga generella drag, kanske genom undersökningar av en rad händelseförlopp av samma typ, kan nå »sanna» resultat även om källunderbyggnaden kan visas vara så undermålig att just de undersökta förloppen inte kan godtas som belägg för generaliseringarna. Å andra sidan kan det hävdas att om bristerna i källunderbyggnad i det senare fallet lett till att generaliseringar kommit att framstå som bestyrkta utan att vara det, så är detta någonting som leder vilse på ett vidare och viktigare plan än om ett enskilt förlopp blivit felaktigt framställt.

Givetvis kan man i praktiken inte begära lika grundlig källunderbyggnad i undersökningar som omfattar ett stort antal förlopp. Men detta faktum undanröjer inte de principiella invändningarna och kan f.ö. inte heller anföras när det gäller sådana

Björkmans avhandling bygger på ett rikt otryckt material, samlat dels av honom själv, dels av andra medarbetare inom det forskningsprojekt där Björkman arbetat (»Sverige under andra världskriget»). Försvarstabens arkiv har tydligen varit av störst värde. Det har givit inblick i den militära planläggningen, i de svensk-finländska militära kontakterna — särskilt i militärattachés i Helsingfors verksamhet — samt i den svenska utrikespolitiken över huvud taget. En mängd UD-dokument, som rör relationerna till Finland och till Sovjetunionen och som undantogs när UD gav Björkman tillgång till sina handlingar, har nämligen återfunnits i försvarstabens, som ju rutinmässigt delges mycket stora delar av UD:s material. Björkman har också kunnat använda dagboksanteckningar av fem statsråd — Per Albin Hansson, Gösta Bagge, Axel Gjöres, K. G. Westman och Andersson i Rasjön — samt, vad gäller utrikesnämnden, Ivar Anderssons anteckningar.

Vad gäller bedömningen av detta material ger Björkman inte någon redovisning för sin granskning av varje källa, så att läsaren konkret får veta varför den helt eller delvis befunnits användbar eller oanvändbar. I stället ger han sig in på en diskussion och en vägning av källornas vittnesbörd bara på de punkter som han funnit problematiska. Sina skäl till detta förfaringssätt utvecklar Björkman i ett par snåriga resonemang i inledningen, ur vilka en tänkvärd synpunkt dock kan utläsas. Det kan vara en rimlig och naturlig ordning, att den som gör en första uppröring av fältet och som griper över ett stort förlopp med ymnigt källmaterial, låter det mesta av sina överväganden om källorna förbli implicita. Senare forskning får utveckla de detaljerade resonemang som är möjliga, när man koncentrerar sig till någon enskild punkt.

En sådan arbetsfördelning — som historikerna allmänt tycks tillämpa i praktiken, ehuru det sällan medges i teorien — förutsätter förstås att den som är först ute verkligen gör en sovring och en bedömning, låt vara att bara brottstycken redovisas. Om Björkman lyckats med detta är svårt att bedöma för den som inte gått igenom källmaterialet. Själv hyser han emellertid inga tvivel. Han flaggar med en källkritisk inriktning på ett sätt som rimmar illa med vad som återfinns i hans framställning. Där finns ett antal yvigt presenterade »källkritiska analyser», som visar sig vara ordinära rimlighetsdiskussioner, oftast förnuftiga i sak, ibland riktigt bra. Men man märker aldrig den förening av oförvillad blick och radikal kombinationsförmåga, som kan blotta nya sammanhang och göra källkritiska analyser till stimulerande läsning. Det bör dock sägas att om man saknar det inslaget behöver det ju inte bero på oförmåga hos författaren, utan på att förlopp och källäge inte alltid ger spelrum för sådana uppvisningar.⁷

statsvetenskapliga undersökningar som på grundval av bara ett förlopp söker nå fram till generaliseringar. Återstår då det lika otillfredsställande argumentet att statsvetenskapliga undersökningar i regel behandlar förlopp som ligger närmare i tiden än historikernas och som därför ger sämre möjligheter att tillfredsställa kraven på källunderbyggnad. (En helt annan sak är naturligtvis att en mängd statsvetenskapliga undersökningar inte alls berörs av den typ av källunderbyggnadsproblem, som här diskuterats och som ju bara uppstår när man arbetar med någon form av förloppsrekonstruktioner.)

⁷ Att utrymmet är snävt för omvälvande nytolkningar i modern historia beror också,

För den som inte tagit del av Björkmans källmaterial är det som sagt svårt att bedöma hur noga han granskat sina källor. Men man får knappast intrycket, att framtida revideringar av Björkmans framställning kommer att grundas på att någon eller några av hans källor skjuts i sank.⁸ Mer sannolikt är att de kommer att grundas på ett antal egenheter i hans källbehandling, närmare bestämt fyra egenheter,⁹ som man inte kan undgå att märka redan vid en yttlig granskning. Den första är att hans fixering vid en tes stundom lett honom till konstruktioner som ter sig osannolika redan på grundval av de uppgifter som han presenterar för läsaren. Den andra är att samma enögdhet ibland lett honom ett steg längre: inte bara till att se bort från uppgifter som talar i annan riktning, utan också till att undanhålla läsaren varje kännedom om dessa uppgifter. Den tredje är hans tendens att skärpa sina slutsatser utan att någonting nytt tillkommit. Den fjärde egenheten, slutligen, är vanligt slarv. Jag kan här bara ge ett eller ett par exempel på hur var och en av dessa egenheter tagit sig uttryck.

Ett exempel på den första egenheten är Björkmans diskussion av motiven för Günthers handlande i maj 1941. Det var då Günther talade om för tyske ministern i Stockholm att tyske militärattachén i Helsingfors, Rössing, röjt de tyska anfälls-föberedelserna i Finland för sin svenske kollega von Stedingk. Björkman driver tesen — tydligen i anknytning till vad von Stedingk sagt honom, ehuru han inte

tror jag, på en annan omständighet som sällan berörs i historikernas egen metoddebatt men som fick en belysande illustration under Björkmans disputation. Fakultetsopponenten lanserade en djärv och elegant omtolkning av midsommarkrisen 1941. Per Albin Hansson såg, menade han, till en början med jämnmod på perspektivet att kungen skulle abdikera och efterträdas av kronprinsen, vars politiska hållning låg väsentligt närmare hans egen. Först kronprinsens oväntade uppslutning kring kungens hållning vid utrikesnämndens möte drev över Per Albin till eftergiftslinjen. Tolkningen är inte svårare att förlika med källmaterialet än många av de omvärderingar av förlopp på några seklers avstånd som brukar föras fram med stor emfas. Men skillnaden ligger i att vår kännedom om hur nyligen verksamma politiker var funtade sätter gränser för vad vi kan tro dem kapabla till. Kring Sten Sture eller Axel Oxenstierna är det fritt fram, men om Per Albin tror vi oss veta tillräckligt mycket för att tveka att förknippa honom med sådana kalkyler i ett kritiskt utrikespolitiskt läge. Mycket riktigt var det endast med största försiktighet och som ett uppslag att pröva, som den berörda omtolkningen fördes fram.

⁸ Ett undantag kan vara det material som härrör från militärattachén i Helsingfors, Gösta von Stedingk. Björkman diskuterar inte dess källvärde. Det synes emellertid vara notoriskt att von Stedingk varken hörde till arméns skarpa ste huvuden eller över huvud ägde sinne för mer komplicerade politiska sammanhang. Ej heller frågar Björkman sig varför försvarsstaben i början av juni 1941 ersatte von Stedingk med hans företrädare i tjänsten (s. 289).

⁹ Jag bortser här från sådana omprövningar av källor och förlopp som nytillkommet källmaterial i en framtid kommer att ge uppslag till men som ju inte kan läggas Björkman till last. Jag skall också utgå från att Björkmans källinsamling tillfredsställer rimliga krav, även om det kan förvåna att han inte varit i kontakt med dåvarande pressattachén på beskickningen i Helsingfors, ambassadör Gunnar Granberg, vars dagboksanteckningar förefaller väsentliga för förståelsen särskilt av beskickningens ställning.

antyder detta ursprung till idén¹⁰ — att Günther avsiktligt blottställt Rössing i syfte att stoppa vidare läckage av informationer om det tysk-finska samarbetet. Motivet skulle vara fruktan för att svenska regeringen annars skulle fatta förhandsbeslut om att inte bevilja transiteringar till Finland i händelse av ett tysk-ryskt krig med finländskt deltagande. Men den tesen är för besynnerlig. Förhandsbeslut om handlandet i hypotetiska situationer var alldeles främmande för samlingsregeringens praxis, och farhågor för en så osannolik eventualitet kan inte gärna ha kommit Günther att ta sådana risker för egen del — hans indiskretion till tyskarna kunde ju mycket lätt ha kommit till regeringskollegernas kännedom.¹¹ Det hade f.ö. varit ett högt spel utan säker vinst, eftersom motsvarande informationer mycket väl kunde läcka fram till Stockholm på andra vägar (vilket de också gjorde litet senare, och då utan att regeringen alls reagerade på det sätt som Björkman utgår från).¹²

Den andra egenheten i Björkmans källbehandling — förtigandet av uppgifter som inte passar in i mönstret — kommer till uttryck i hans skildring av den svenska hållningen under den s.k. marskrisen 1941, då svenskarna gjorde ett betydande beredskapspådrag i samband med tyska krav på ökade transiteringar till Norge. Björkman för långa resonemang om motiven till Günthers och regeringens hållning utan att alls nämna att Günther — enligt K. G. Westmans dagbok för den 10 mars — så nyligen som den 11 februari 1941 hade förklarat för engelske ministern i Stockholm, att några ytterligare medgivanden inte skulle lämnas tyskarna. Den utfästelsen bör rimligen ha spelat en roll för svenskarnas agerande vid den kris som kort efteråt följde, i synnerhet som den fördes på tal av Günther vid den första avgörande beredningen under transiteringskrisen. Günther meddelade då dessutom att engelske ministern den 6 mars erinrat om det löfte han fått.¹³ Lika konstigt går Björkman tillväga på en annan punkt. Han driver tesen (s. 128) att

¹⁰ Se von Stedingks intervjuuttalande i SvD 3 juni 1971.

¹¹ I synnerhet som von Stedingks chef, minister K. I. Westman, som kunde iaktta hur illa Rössing råkade ut genom Günthers lösmynthet, hade sin broder K. G. Westman i regeringen.

¹² Ett annat exempel på samma egenhet i källbehandlingen är Björkmans fixering vid tanken att Günther skulle ha önskat in i det sista bevara bilden av Finland som neutral stat av ett särskilt skäl: därmed skulle man minska motståndet inom svenska regeringen mot tyska trupptransiteringar till Finland. Detta skulle ha varit ett viktigt argument, verksam ännu den 22—24 juni eftersom Finland inte förklarade sig i krigstillstånd med Sovjetunionen förrän den 25 juni (s. 462). Konstruktionen saknar varje stöd i källmaterialet och är dessutom självmotsägande: att bevilja tyska trupptransiteringar till Finland innebar ju just att man hjälpte till att underminera Finlands neutralitet.

¹³ På samma sätt är det svårt att förstå varför Björkman underlåter att nämna en annan viktig passus i Westmans anteckning om vad man vid samma beredning beslutat sig för: »Däremot skulle man icke nu uppsäga transiteringsavtalet» (dvs. det grundläggande avtalet om permittenttrafiken från juli 1940). Formuleringen stärker det intryck av en offensiv svensk taktik i krisens inledningsskede som Günther och Söderblom också — enligt Björkmans referat (s. 98, 100) — följde vid ett par samtal med tyskarna men som Björkman tonar ned.

»några mer oroväckande funderingar» om en stundande tysk-rysk konflikt inte kan ha kommit Per Albin Hansson till del förrän den 15 mars 1941 (dvs. efter det viktiga beredskapsbeslutet den 14 mars), då ryktena »ger ett nedslag i Per Albin Hanssons egna anteckningar». Bortsett från att konklusionen bygger på ett diskutabelt *e silentio*-resonemang förtiger Björkman att Per Albin Hansson redan flera dagar tidigare delgivit en rapport från Berlinbeskickningen av den 7 mars 1941, i vilken en tysk aktion mot Sovjetunionen betecknades som det »gängse temat» i samtalen med kollegerna på Finlands beskickning i Berlin (jfr s. 155). Det i sin tur förklarar en annan sak som också rycker undan stödet för Björkmans tes. Vad Hansson säger i sin anteckning den 15 mars är i själva verket att han fått nya antydningar om en förestående konflikt mellan Tyskland och Sovjet.

Exempel på den tredje egenheten — slutsatsér som skärps av bara farten — är lätta att finna. Björkman skriver (s. 41) att det finländska regeringsskiftet i januari 1941 »kan» ha lett till en viss tveksamhet i den svenska regeringens kontakter med Helsingfors, eftersom man inte säkert visste om den nya regeringen skulle ändra Finlands kurs. Detta är inte någon sannolik tanke, bland annat därför att personförändringarna i stort sett inskränkte sig till dem som framtvings av att statsminister Ryti valts till president efter Kallios död — ett val som om något markerar en kontinuitet. Ändå dröjer det bara ett par sidor innan Björkman låter det som nyss »kan» ha lett till svensk tveksamhet bli något som alldeles bestämt gjort det, och han påstår dessutom — utan skymten av belägg — att svenska regeringen själv hänvisat till regeringsombildningen i Finland som motiv för sin hållning.¹⁴ Ett annat exempel gäller Per Albin Hanssons återgivande av kungens hållning vid midsommarkrisen 1941. Med stöd av vad K. G. Westman antecknat om Hanssons redogörelse inför regeringen kan Björkman göra troligt, att det var Günther som försåg Per Albin med en kärv formulering av Gustaf V:s hållning, som kungen skall ha använt vid ett första samtal i enrum med Günther, kärvare än den formulering som kungen använde när statsministern strax efteråt var med (s. 358 f). Stödet i källmaterialet för denna tolkning tycks inskränka sig till tre ord i Westmans anteckningar, och Björkman betonar också att det är en »starkt hypotetisk» tolkning som han lägger fram. Det hindrar honom inte från att i sammanfattningen (s. 463) släppa alla reservationer och tala om Per Albins »klara övertolkning» av kungens uttalande.

Den fjärde egenheten i Björkmans källbehandling — slarvfelen — hör ju till de saker som man brukar överlåta åt opponenter att söka belägga. Ett huvudlöst felreferat av en artikel som jag själv skrivit¹⁵ kom mig emellertid att kontrollera Björkmans citat på närmast föregående sidor, i hans översikt (s. 337—341) över det publicerade källmaterialet till abdikationsfrågan. Det visade sig att flertalet av de direkta citaten innehöll fel, ibland utan betydelse i sak, men ibland med

¹⁴ »Under hänvisning till Tysklands negativa reaktion på ett närmare svensk-finskt samarbete samt till den finska regeringsombildningen blev regeringens hållning till Finland avvaktande» (s. 44).

¹⁵ Vad jag en gång (Hist. tidskr. 1965 s. 115) skrivit om hur Rasjön utnyttjat sina dagboksanteckningar för sina memoarer presenteras av Björkman som en utsaga om hur Boheman utnyttjat UD-material för sina memoarer (s. 343).

förvanskad innebörd som följd.¹⁶ Inte ens när Björkman skall återge det centrala vittnesmålet från Günther om kungens uttalande och låter sitt citat föregås av en presentation som utlovar exakticitet (»preciserat återgav han kungens yttrande med följande ord») kan han korrekt återge vad som sagts.¹⁷

Ett andra stickprov, på avsnittet om Thörnells föredragning för regeringen den 21 april 1941, visar ett för framställningen i sak märkligare slarv. Vid föredragningen skall Wigforss ha frågat Thörnell hur läget skulle vara »i det fall Sverige gick med Sovjet mot Tyskland» vid ett tysk-ryskt krig. Björkman skriver (s. 185 f): »Till detta svarade Thörnell att det var 'absurt' att Sverige skulle kasta sig i ett krig mot Tyskland för den händelse de tyska kraven på Sverige gällde bistånd, eller någon form av transitering, med syfte att hjälpa Finland.» Som källa anger Björkman en dagböksanteckning för samma dag av Stig H:son Ericson som också var med vid föredragningen. Men den anteckningen — sådan den publicerats av Ericson själv — ger en annan version av Thörnells svar.¹⁸ Det visar sig att det referat som Björkman lägger i Ericsons mun i själva verket är Bagges, nedtecknat först tolv dagar efter beredningen.¹⁹ Men det är inte bara när det gäller Thörnells svar som Björkman trasslar till källorna, utan också när det gäller den fråga som Thörnell svarade på. Björkman har inte observerat att källorna här ger olika versioner. Enligt Westmans dagbok skall nämligen Thörnells yttrande ha avsett läget »om Ryssland anföll Finland och om Tyskland då ville gå i krig för att hjälpa Finland» — alltså ett helt annat scenario än det som kom att förverkligas den 22 juni. Denna uppgift har Björkman antingen underkänt — ovisst på vilken grund — eller, mera sannolikt, bläddrat förbi; över huvud har han försummat att söka göra

¹⁶ Sålunda uppges att Sköld på hösten 1955 meddelat att han (här börjar Björkman sitt direktcit) »var övertygad om att Gustaf V verkligen hade fällt det yttrande som Per Albin Hansson hade refererat». Vad Sköld sade (DN den 4 november 1955) var i själva verket att han »är övertygad om att Gustaf V verkligen fällde ett yttrande av den innebörd som Per Albin Hansson senare refererade».

¹⁷ Enligt Björkman skall Günther ha lagt dessa ord i kungens mun: »Om vi skulle avslå den tyska framställningen vill jag inte vara med.» I själva verket löd den relevanta satsen i Günthers uttalande: »Vi måste nog ge efter, menade kungen, och sade att han i annat fall 'inte ville vara med'.»

De slarvfel av mindre vikt som man observerar vid en enkel genomläsning sträcker sig över ett vitt spektrum: boktitlar återges fel (s. 165), diplomater befordras ett pinnhål (s. 100, 136), termer som »förhandling» används i helt olika bemärkelser på samma sida (s. 13), interpellationsdebatter blir remissdebatter (s. 337), och samma direktcitat återges i olika skepnad på olika ställen i boken (se citatet ur P. A. Hanssons dagbok 15.3.1941 på s. 121 resp. s. 489).

¹⁸ Ericson, *Knopar på logglinan*, Sthlm 1966, s. 156 f.: »ÖB svarade förargad att ett sådant läge vore barockt och att den militära ledningen inte gör upp planer för en sådan utveckling.»

¹⁹ Mot den bakgrunden är det med en viss klenroghet som man tar del av Björkmans avslutande deklARATION (s. 189): »Det har varit nödvändigt att sammanställa bilden av vad som skedde i beredningen den 21 april ur skilda källor, alla av dagboks-karaktär. Men det gäller inte en kompilation: på avgörande punkter har en källkritisk värdering skett.»

klart vad Thörnell sagt ut inför regeringen av de skiftande resonemang som han utvecklats i interna promemorior under veckorna före sin föredragning.

Egenheterna i Björkmans källbehandling har jag här illustrerat med ett fåtal exempel, sådana som fallit i ögonen vid en inte särskilt grundlig granskning. Om de skulle visa sig representativa för boken i dess helhet blir ju konklusionen att den är oanvändbar, för historiska likaväl som statsvetenskapliga syften, utan en förnyad kontroll mot källmaterialet. Dess värde skulle då begränsas till de många fascinerande uppslagsändar som den tillhandahåller.

Krister Wahlbäck

THOMAS G. HART: *The Dynamics of Revolution. A Cybernetic Theory of Modern Revolution with a Study of Ideological Change and Organizational Dynamics in the Chinese Revolution.* Stockholm Studies in Politics 1. Stockholm 1971.

Tom Harts avhandling för doktorsexamen består av två delar. I den första delen diskuterar sig författaren fram till en »teori» för hur dynamiken upprätthålles i sådana händelseförlopp, som enligt en särskild definition kallas sociala revolutioner.¹ I den andra delen används denna teorikonstruktion för ett studium av händelserna i Kina under åren 1955—68, då landet alltså genomgår en social revolution, vilken kan sägas kulminera 1966—68 i den s.k. kulturrevolutionen.

Tom Harts teori — han kallar den omväxlande teori och modell — är som framgår av underrubriken på avhandlingen cybernetisk. Samhället betraktas alltså som ett system — ett öppet system som påverkar och påverkas av sin omgivning. För systemet väsentliga funktioner utövas av olika »component structures», dvs. olika sociala och politiska institutioner. Av en fotnot (s. 9) framgår, att det sociala system som undersökningen gäller närmast motsvarar vad som normalt brukar kallas stat eller nation. Sociala system strävar normalt efter ett tillstånd av *steady state*. »The point is simply that structures do not alter themselves or undergo fundamental or irreversible change unless they are forced to do so by their incapacity to resist disturbances (*stress*) that threaten to push system functions beyond manageable limits» (s. 9). När systemet utsätts för impulser från omgivningen, kan dess strukturer normalt handha dessa störningar utan att själva för-

¹ Med social revolution menas »... the kind of social change that has the effect of altering the distribution of roles individuals and institutions fulfill that is to say, on a society-wide basis persons, groups and institutions will experience an essential shift in roles. In traditional terms this means that groups previously enjoying power will find themselves deprived of influence, institutions will find themselves deprived of previous functions while new institutions spring up to perform wholly new ones etc.» (s. 32). Förändringarna måste gälla hela samhället och takten i förändringarna måste av dem som är berörda upplevas som »extremely rapid». Innebörden av begrepp som »essential shift» och »extremely rapid» framgår inte, varför det är litet svårt att avgränsa revolutionära situationer från andra. Det blir i någon mån beroende på subjektiv uppfattning om vad som är »essential» resp. »rapid», och definitionen kan därför ge olika resultat beroende på vem som försöker tillämpa den.

ändras. Om dessa impulser innebär krav som inte i normal ordning kan bearbetas inom systemet, kan detta i första hand öka sin kapacitet t.ex. genom nya och effektivare arbetsrutiner («learning») eller i sista hand genom att förändra uppsättningen av strukturer. Om inte heller detta är tillräckligt kommer systemet att gå under.

Så långt i är systemuppfattningen »konventionell». På en viktig punkt blir emellertid författaren polemisk mot den stora gruppen av systemanalytiker bland samhällsvetarna. Det är när han kommer över till samhället som ett målsökande system. Samhället sägs kunna betraktas som sökande efter vissa mål. För ett icke-revolutionärt samhälle sägs upprätthållandet av *steady state* vara ett mål, medan vissa samhällen t.o.m. synes söka förändringar: »...individual systems on the same level and faced with similar stimulus (two human beings or two human societies) will typically respond to stress in quite different ways, one accomodating and even seeming to welcome change the other resisting with all its resources. A is radical, B is reactionary. Beginning in 1867, Japan nearly came to outdo the west in adopting her ways, while China at least until 1911, persistantly resisted at great cost to herself» (s. 18).

Detta resonemang, som till en början framstår som förbryllande, synes förutsätta att systemet, dvs. staten, har en själ, utgör ett eget väsen skilt från delarna, dvs. medborgarnas. Detta intryck förstärks av att avsnittet där detta resonemang förs inleds med en polemik mot tanken, att endast människor och speciellt människor i egenskap av individuella aktörer kan uppvisa målmedvetet beteende. Emellertid framgår det längre fram i boken, att samhällets mål kan förändras, och den enda rimliga tolkningen blir att samhällets mål formuleras av den grupp individer, som för tillfället utövar den politiska makten, dvs. det är inte längre samhället som har ett eget mål utan det är vissa medborgare just som individuella aktörer, som utformar målsättningar för samhällets tillstånd. På litet längre sikt kommer då de mål som samhället under en tidsrymd har »strävat mot» att växla på ett slumpartat sätt och samhället som system är inte längre målsökande. Just Kina är ju ett bra exempel på detta. Landet var som författaren själv säger osedvanligt motståndskraftigt mot förändringar till 1911 men utgör i avhandlingen 50 år senare ett exempel på ett snabbt föränderligt samhälle. Eftersom författarens sätt att skriva gärna blir litet svepande och oklart, dröjer det länge innan man blir helt säker, men av allt att döma ansluter han sig i resonemangen längre fram i boken till den här framförda tolkningen. Detta centrala avsnitt i den teoretiska föreställningsramen bidrar dock till att göra läsaren osäker.

Författaren konstaterar vidare att för ett samhälle som är revolutionärt, dvs. är inställt på att förändras, gäller det att vid störningar reagera på ett sådant sätt, att förutsättningarna för framtida förändringar inte minskar. »Optimal change for such a system will have at least two special characteristics: (1) the new structure must facilitate further change, ideally it should be an instrument of further change. (2) It must itself exhibit, if possible, a delicate balance between sufficient stability to permit it to survive in a highly stressful environment and yet not become a hyper-stable institution that may come to prevent further development of the society towards ultimate goals, ...»

Med den definition av stress som författaren presenterat, dvs. störningar som

hotar att »push system functions beyond manageable limits», måste med graden av stabilitet enligt citatet ovan rimligen menas en institutions förmåga att möta störningar utan att själv förändras eller gå under. Samtidigt sägs en hög grad av stabilitet motverka den vidare utvecklingen mot »ultimate goals». »Ultimate goals» är inte på detta ställe (s. 22) ännu definierat, men eftersom institutioners förmåga att överleva enligt stressdefinitionen rimligen måste vara beroende av deras förmåga just att medverka i en ständig anpassning till nya krav på samhället, synes resonemanget förutsätta, att förändringar av institutionerna i sig är det ultimativa målet. Var ligger annars motsättningen som kräver en »delicate balance»?

Längre fram i avhandlingen definieras dock »ultimate goals» som ett framtida önskvärt samhällstillstånd »utopia», och tolkningen ovan blir omöjlig. Detta känns besvärligt efter genomläsningen av teoridelen av avhandlingen, eftersom författaren i en fotnot säger att detta är »our first encounter with this problem, which I have dubbed the 'revolutionary dilemma'. We will be dealing with it in one form or another throughout this dissertation» (not 17, s. 22).

När författaren på sidorna 56—78 sammanfattar sina resonemang om ideologins roll i den revolutionära processen och på s. 65 ff gör en jämförelse mellan centrala begrepp i den cybernetiska »modellen» och Marxismen—Leninismen—Mao Tse-Tungs tänkande som den kinesiska ideologin kallas omdefinieras emellertid stressbegreppet på ett sätt som ger det en helt annan innebörd än i teoridelen av avhandlingen. »Changes (i ideologin) relative to 'stress' refer to questions concerning the existence of antagonistic contradiction and continued class struggle during the socialist stage of development, leading eventually to attempts to restore capitalism» (s. 78). Med stress menas nu just förhållanden, som motverkar uppnåendet av »utopia». Stressbegreppet har inte kvar något av sin karaktär av »demand overflow». Av resonemanget på dessa sidor framgår också, att en hyperstabil struktur inte är en som enligt vår tidigare tolkning i ovanligt hög grad befinner sig i stabilitet, dvs. som har hög kapacitet att möta störningar. Det är i stället en institution, t.ex. det revolutionära partiet, vars medlemmar har börjat betrakta institutionen som ett mål i sig och som därför är beredda att kompromissa med utopia i den utsträckning en vidare strävan mot detta avlägsna mål synes kräva att institutionen omskapas eller slopas. Det revolutionära dilemmat skapas alltså därför av att alla politiska institutioner, även de revolutionära, har en tendens att vilja bevara sig själva och slå vakt om sin maktposition. Detta i sin tur innebär ett hot mot revolutionens framåtskridande. Den nya byråkrati som måste skapas för att administrera utvecklingen blir i ett visst stadium ett hinder, eftersom den inte är beredd att förändra eller avskaffa sig själv. Tolkat på detta sätt — vilket alltså inte är möjligt att göra förrän efter läsningen av hela teoriavsnittet av avhandlingen — blir »det revolutionära dilemmat» ett intressant antagande av en hög generalitetsnivå som det bör vara naturligt att utsätta för empirisk prövning.

Vilka möjligheter finns då för de revolutionära ledarna att handskas med problemet? Vi kan här konstatera att avhandlingen inte alls tar upp frågan om hur revolutionen uppstår, hur maktövertagande sker osv., utan problemet är koncentrerat just till den centrala frågan hur en revolutionär regim kan hålla den revolutionära utvecklingen igång sedan den väl är etablerad. Det viktigaste verktyg som

man därvid har är den revolutionära ideologin. Den sociala revolutionen har tre mål: (1) Att leda till ett önskvärt framtida samhällstillstånd »utopia» («the *ultimate goal*»), (2) att ersätta den existerande sociala strukturen med en ny för att på detta sätt »remove the hindrances to progress towards the ultimate goal» («the *implemental goal*»), (3) »The *tactical* social revolutionary goal or problem is to provide momentum and to counteract forces leading to a new stability. Instability has to be some how institutionalized if transformation of society is to become firmly established as a continuing process» (s. 37). Den revolutionära ideologin måste i anslutning till de tre målen *describe* the utopia, *prescribe* the implements and *provide* the dynamics (s. 37).

Ideologin definieras som den högsta nivån i en slags besluts-värde-skala, där enskilda beslut — »decisions» — utgör den lägsta nivån; därefter kommer *rules* dvs. lagar och »policy goals». Den tredje nivån kallas *values* och utgörs i politiska system av »constitutions, general policies». Den fjärde nivån slutligen är *meta-values*, dvs. »belief system, ideologies» (s. 23). I definitionen görs skillnaden mellan de olika nivåerna endast beroende av hur lätta beslut är att ändra och hur lång tid de anses gälla. Ideologin är alltså den stabilaste nivån och tjänar till ledning för de beslut, som fattas på lägre nivåer. Emellertid förutsättes det när ideologins funktion i den revolutionära processen diskuteras av allt att döma även andra kriterier för indelningen i olika nivåer. »To say that ideology is the basis for lesser—lower level, shorter-duration-policies means of course that it is the latter which normally will be altered if evaluation of the results of their application indicates prescribed goals are not being attained (feed-back). These lower level decisions—and a descending ladder of levels characterized by increasing *specificity of goals, narrowness of scope* and shorter time-span is envisaged—all operate in substantially the same manner» (s. 52, min kursivering). Det för avhandlingen centrala begreppet ideologi blir alltså aldrig på ett ställe otvetydigt definierat, något som naturligtvis bidrar till svårigheter för läsaren, att bedöma relevansen av den applikation av teorin/modellen, som presenteras i del II.

Ideologin förutsättes alltså i allmänhet styra beslutsfattandet på lägre nivåer. I »modellens» cybernetiska natur ligger emellertid, som framskymtat i citatet ovan, att ideologin även påverkas av de fortlöpande beslut, som fattas av lägre dignitet och som gäller policies m.m. Utvärderingen av resultatet av dessa beslut kan leda till att ideologin ändras. Ett mål kan börja betraktas som ouppnåeligt eller kanske som uppnått. I båda fallen sker en revision av ideologin. Att studera förändringar i de ideologiska ståndpunkterna, »ideological trend analysis», kan därför »... be expected to reveal trends of revaluation, re-emphasis and alteration of previous ideological precepts, and analysis of these trends reveals in turn 'decisions' which in effect have been made as to the progress of the revolutionary process. *Ideological trend analysis* becomes the key to understanding the progressive development of the ultimate system of values which directs the purposeful alteration of revolutionary society and, ultimately, the key to understanding revolutionary dynamics» (s. 46).

I anslutning till detta program går författaren i del II över till ett studium av de ideologiska dokument som publicerats i Kina under perioden 1955—68. I ett

första kapitel »översätts» de cybernetiska begreppen till Marxism-Leninism-Mao Tse-Tungs-tänkande-termer. Vi har redan sett hur stressbegreppet då ges en helt annan innebörd än i teoridelen. Såvitt jag kan förstå sker motsvarande konvertering av det andra centrala cybernetiska begreppet »control». I första delen används begreppet närmast i betydelsen resultatkontroll. »It is of course the operation of feed-back as a control mechanism in communication that is referred to as cybernetics» (s. 12). Vid studiet av förändringar i den kinesiska ideologin däremot har kontrollbegreppet snarast fått en styrningsinnebörd. »Changes relative to 'control' finally, refer to doctrine on the use of ideological indoctrination and the elements of the population to be indoctrinated» (s. 78). Den dogmatisering som skett i Kina genom den stora vikt som lagts vid Mao Tse-Tungs tänkande blir alltså ett led i styrningen av den revolutionära processen. I avslutningskapitlet är författaren medveten om problemet att fånga in denna företeelse i teorin/modellen, och ideologin tillföres därför en fjärde funktion, som inte presenterats tidigare, nämligen »the function of value-inculcation» (s. 189). Det sägs t.o.m. att den institutionella instabilitet, som är nödvändig för att inte partiet, förvaltningen osv. skall byråkratiseras och bli ett hinder för den fortsatta utvecklingen, måste balanseras med hjälp av denna ideologiska styrning. »... to study the questions of ideological control *vs* institutional stability—is based on an implicit hypothesis, which we believe has been borne out in part II, that this particular problem is the most crucial one that has to be solved in the revolutionary process» (s. 188).

Framställningen i del II är uppdelad i två tidsperioder. Under den första (1955—1965) görs flera försök att vitalisera den revolutionära processen, t.ex. det stora språnget och bildandet av folkkommunerna. Dessa misslyckas emellertid av olika skäl, och en mer pragmatisk politik måste accepteras. Mao Tse-Tung, som varit pådrivande för utvecklingen mot de mindre lyckade experimenten, förefaller enligt tillgängliga källor att i någon utsträckning isoleras inom partiet. Han lämnar också posten som Kinas president. Viss opposition framföres internt från olika grupper, även om enigheten utåt på kinesiskt vis hela tiden markeras. Företrädarna för en mer pragmatisk politik synes ha det avgörande inflytandet inom partiapparaten. Kina är på väg in i det revolutionära dilemmat. Enda möjligheten att bevara en snabb utveckling mot utopia synes i enlighet med modellen vara att ordentligt skaka om partiet. Att finna beslutsformer där partiet balanseras eller t.o.m. ledes av massorna, vilka alltså genom ideologisk indoktrinering måste göras säkert revolutionära.

Denna omskakning inleddes vid årsskiftet 1965—66 med ett angrepp i en Shanghai-tidning på medlemmen i partikommittén i Peking, historikern Wo Han, fortsatte med utrensningen av betydande delar av partiledningen och kulminerade med att Maos efterträdare som president, vice ordföranden i partiet Liu Shao-chi utslöts ur detta. Parallellt med förändringarna i partitoppen skedde en fullständig omorganisation av det kinesiska beslutssystemet under de tumultartade former, som vi känner under beteckningen kulturrevolutionen.

Framför allt under själva kulturrevolutionen kommer från Maos penna ett antal ideologiska dokument, där i första hand masslinjen, dvs. behovet att finna nya beslutsformer där partiet inte längre har en dominerande roll samt nödvändigheten att rensa ut de element i partiet som »gick den kapitalistiska vägen» betona-

des. Dessa signaler följdes förmodligen delvis p.g.a. den stora prestige som den revolutionära ledaren under en mansålder, Mao, åtnjöt bland massorna med en betydande entusiasm, och de s.k. röda gardena utpekade villigt ett stort antal »kapitalister» på olika nivåer i partiapparaten. De ideologiska dokumenten under denna tid följer väl det mönster som författaren har skisserat i sitt teoriavsnitt. Hela denna för folkhushållet så kostsamma och våldsamma omvälvning antas alltså vara iscensatt och genomförd p.g.a. Maos önskan att finna ett beslutssystem, som inte skulle byråkratiseras och bli ett hinder på vägen mot det fulländade socialistiska samhället i Kina.

Författaren är medveten (s. 50) om den svårigheten, att vid diskussioner om policyfrågor olika aktörer kan tänkas motivera vitt skilda ståndpunkter i termer av den accepterade ideologin utan att ideologin som sådan har utgjort incitamentet till valet av ståndpunkt. I avhandlingen studeras dock endast rent ideologiska debatter, och debatter på policynivån behandlas endast när dessa i efterhand givits ideologisk status. Då frågar man sig, om inte även rent ideologiska förändringar kan — som författaren skriver någonstans — betraktas som »lip-service» och om inte det egentliga skälet för en ideologisk förändring är något helt annat, t.ex. förändrade maktrelationer i partitoppen. Detta problem »löses» i avhandlingen genom ett postulat, vars realism blir helt avgörande för teorin/modellens realism. »If there is any point in undertaking the kind of study we are engaged in, we have to start with the assumption that the position of ideologue is sought *primarily* because the seeker wishes to exercise control over the revolutionary process and believes the best way to do so is to make decisions about the kind of questions we have been discussing . . . but for the purpose of this model it must be assumed that an ideologue exercises the prerogatives of his position primarily for the purpose of directing and controlling a process of change and not for purposes that are self-regarding» (s. 47). Tyvärr diskuteras inte realismen i detta postulat närmare, något som varit speciellt önskvärt med hänsyn till de många olika tolkningarna av just kulturrevolutionen i Kina bl.a. av maktkampskaraktär som producerats i västerlandet särskilt i början av händelseförloppet. Rescensentens bristande sakkunskap på området omöjliggör en bedömning av alternativa synsätt på händelseförloppet just i Kina, men en skeptiskt inställd läsare är ju naturligt motvillig att acceptera motiv i ideologiska uttalanden som äkta, när de framförs under förhållanden när hela fraktioner i partitoppen avlägsnas efter interna stridigheter.

Ett skäl till att detta postulat inte diskuteras närmare kan vara, att författaren inte bestämt sig riktigt för i vilken utsträckning han vill »förklara» ideologiska förändringar eller påvisa effekter av ideologiska förändringar i första hand på organisationen av beslutssystemet. På s. 53 i slutet på del I sägs att »the process (dvs. samspelet mellan ideologi och beslut på lägre nivåer) is not to be understood as an explanation of what 'causes' specific changes. Ours is not a model of causality.» På s. 97 sägs däremot: »In this section we shall seek to determine in which of these directions the ideology of the CCP developed, and what experiences and perceptions of the leaders can 'explain' these changes.» Man kan vinna stöd både för tanken, att det är fråga om att just förklara förändringarna utifrån ett yttre skeende och vice versa respektive att »modellen» närmast användes för att syste-

matisera en deskription av den ideologiska utvecklingen i Kina. Själv anslöt sig författaren vid disputationen närmast till den variant av målsättningen som finns på s. 79: »It is our belief that the changes which took place during this period become coherent and explicable when viewed in the light of the conceptual framework (termen används alltså synonymt med teori och modell) developed in Part I of this study . . . This is not to make a claim for having discovered evidence of causal relationships in the change trends of Chinese Communist ideology, but it is our hope that this theoretical schematization represents an advance beyond purely descriptive studies.»

En liknande oklarhet, som måste anses ännu mer besvärande, är att författaren inte reder ut vilken generalitetsgrad han gör anspråk på för sin modell. Han frågar sig på s. 39 om modellen går att applicera på andra än marxistiska revolutioner och säger: »I will not attempt at this point to affirm or deny that the model under construction can only be applied to Marxian regimes, but whether it can or cannot have wider application is a consequence of the way in which it is being constructed.» Eftersom det är författaren som konstruerar modellen, är det dock honom det åligger att klara ut detta problem. Det förefaller också av fortsättningen som om han ändock med viss tvekan tror, att modellen kan appliceras på andra revolutioner även om de marxistiska idag är de enda, som motsvarar definitionen på sociala revolutioner. I en annan tid, med andra historiska krafter, kan det tänkas att »the categorical definitions used in constructing a suitable model for studying change could conceivably differ from those just presented. Accordingly, the model would come to correspond to quite another reality than that of the model introduced in the next chapter» (s. 40). Man frågar sig då om inte detta är en annan modell.

Jag har i denna recension försökt att påvisa några oklarheter i användningen av centrala begrepp och i angivandet av målsättningen för undersökningen. Speciellt allvarligt har jag funnit det vara att inte få klart besked om vilka företeelser de teoretiska resonemangen vare sig man nu kallar dem »modell», »theory» eller »conceptual framework», gäller. Avhandlingens oklarhet i dessa avseenden skapar svårigheter vid bedömningen av det rimliga i de teoretiska resonemangen och av modellen/teorins användbarhet som ledning vid empirisk forskning. Att teorin »stämmer» på kulturrevolutionen i Kina betyder i detta fall mindre, eftersom så centrala begrepp som »stress» och »control» används på andra sätt vid applikationen än vid konstruktionen av teorin.

De negativa synpunkterna på Tom Harts avhandling har kommit att dominera i denna recension. Jag tror att det lätt blir så, när fakultetsopponenten skriver recensionen som en biprodukt av en programmatiskt kritisk läsning. Det vore emellertid olyckligt om detta finge helt bortskymma det positiva i författarens insats. Avhandlingen representerar ett försök att integrera empirisk forskning med systematiskt teoretiserande på ett sätt, som vi ännu inte är vana vid men som rimligen måste bli vanligare i framtiden. Det centrala problemet i undersökningen — det revolutionära dilemmat — kan ju ses som ett specialfall av en allmän social tröghetslag, och resonemangen kring detta tror jag är ägnat att föra inte bara

studiet av revolutionära utan även andra förändringsprocesser vidare. Att man kan ha utbyte av läsningen utan att vara specialist på Kina eller revolutioner är opponenter/recensenten ett gott exempel på.

Bengt Owe Birgersson

JERVAS, G.: *Strategiskt agerande över tiden. Ett försök till formulering av en pre-teori med utgångspunkt från den amerikanska politiken under Kennedy-Johnson-perioden. Avhandling för doktorsexamen, framlagd den 27 maj 1971 vid Umeå universitet. Stencil.*

I. *Introduktion*

I »Modernt strategiskt tänkande» (Strategisk Bulletin 1969: 4) anmärker Raymond Aron att det stora intresse som den strategiska debatten i början av 1960-talet väckte efter hand dog ut, inte som han säger så mycket beroende på att det saknades intresserade debattörer, utan på att de just hade uttömt sitt ämne. Enligt Aron skulle det inte finnas så mycket mera att säga om kärnvapenstrategier; man hade insett att kärnvapnen i en viss mening hade neutraliserats — man kunde inte använda kärnvapnen för att hota en annan stat till underkastelse. Strategerna hade enligt Aron sin största tid under Kennedy, sedan kom Vietnam — och, får man tillägga nu, Mellersta Östern — och strategernas stora tid var slut. Vietnam blev en gravskrift för dem.

Man kan säkert ha olika meningar om Arons tes, men något ligger det i den. De stora böckerna i genren är från tiden kring 1960: Schelling, Boulding, Brodie, Rappoport etc. Det är förvisso sant att Vietnam-kriget tenderat att rikta intresset mot gerillakriget och dess problem i stället och att frånvaron av direkt världshotande supermaktskonflikter sedan 1962 års Kubakris har medverkat till att minska intresset för kärnvapenstrategi och strategi i vid mening. Likafullt är det angeläget och av betydande vikt, att intresset för dessa frågor hålls vid liv. Det är ju utan tvekan så, att man kanske bland statsvetarna sett med någon skepsis på de strategiska forskarna, om man nu får kalla dem så. Därför är det desto roligare, att den första doktorsavhandlingen inom svensk statskunskap, som behandlar dessa särskilda frågor nu föreligger, nämligen Gunnar Jervas »Strategiskt agerande över tiden». Här vill jag med en gång säga att jag för min del läst avhandlingen med betydande intresse — de anmärkningar som jag i min egenskap av fakultetsopponent och recensent riktat mot den får inte skymma det faktum, att Jervas avhandling är ett mycket lärorikt stycke svensk statskunskap, som jag kan rekommendera särskilt för dem som inom vårt ämne sysslar med internationell politik eller utrikespolitik.

II. *Avhandlingens innehåll*

En summarisk redogörelse för avhandlingen skulle kunna vara följande. I en första sektion A diskuterar Jervas sin metod och dess relation till vissa centrala statsvetenskapliga begrepp. I sektion B lämnar han en deskriptiv redogörelse för

den strategiska diskussionen efter andra världskriget med tyngdpunkten på den graderade vedergällningens doktrin, dvs. den doktrin som nu antas gälla. I sektion C slutligen tar respondenten upp sin strategiska pre-teori, först vad författaren kallar dess föreställningsram, därefter sin pre-teori om den strategiska processen. De sista femtio sidorna kan väl sägas vara avhandlingens innehållsliga tyngdpunkt, eftersom Jervas här delvis i anslutning till ett vanligt interaktionsschema lämnar sin uppfattning om hur processen fungerar. Härvid betonar han särskilt processens dynamiska karaktär; den innehåller ingen homeostas, för att begagna systemteoris begrepp. Aktörerna (staterna) i den strategiska processen antas agera med utgångspunkt från sin kapabilitet och dess samband med vad Jervas kallar aktörernas handlingsrum (= utrymme). Aktörerna har vidare vissa mål de söker uppnå, med satisfiering snarare än med optimering. Handlingsprogrammet (som består av doktrin, strategi, taktik) är det medel varmed aktören söker satisfiera sitt mål; i det ingår också att söka stöd för målet(en) hos andra aktörer. Jervas inför slutligen också begreppet adaptivitet — som här betyder att såväl strategin som den strategiska målsättningen tenderar att förändras över tiden; därav processens — dock relativt långsamma — dynamik.

III. *Formalia*

När det gäller formalia, kan jag fatta mig kort. Jag har inte ägnat mig åt att kontrollera Jervas referenser i varje särskilt fall, utan utgått från att de varit korrekta. Framställningen är såvitt jag kan se påfallande fri från fel, och min enda anmärkning gäller författarens språk. Jervas kanske är medveten om att han ganska lätt hemfaller åt att docera och ibland vara litet snusförnuftig. Det framkommer ju särskilt genom användandet av pluralis majestatisformen. Det är visserligen alldeles riktigt att den materia som Jervas tar upp är svår, ja, för en lekman mycket svår, men jag tycker kanske ändå att det är mera våld än nöden kräver att vara så pedagogiskt orienterad. Det gör framställningen aningen tung ibland.

IV. *Pre-teori som begrepp*

Inledningsvis (s. 1 f.) diskuterar Jervas den urgamla och centrala frågan om varians i det politiska skeendet. Han säger att det här finns tre uppfattningar, en som betonar det unika i varje politisk sekvens, en som betonar upprepadet och tror på möjligheten av formulerandet av politiska lagar samt slutligen en som står litet mitt emellan och till vilken författaren ansluter sig. Jag har alltid trott att man enklast kunde beskriva bara två skolor, låt vara att dessa två skolor innehåller ett rätt brett spektrum av åsikter. Jag menar att Jervas inställning är en smula för försiktig; det är alldeles klart att han i princip lutar åt skola nummer ett — annars skulle han rimligen inte ha gett sig in på det synnerligen ambitiösa projekt som hans avhandling ju utgör. Ty vad är det för mening med att skriva om pre-teorier om man inte tror på en viss invarians? Numera tror jag inte att det finns någon statsvetare av vikt som håller på absoluta invarianser; vad vi kan nå fram till är approximationer.

Jervas introducerar på s. 4 sitt begrepp »pre-teori». Jag kan inte säga att jag har

alldeles klart för mig vad det innebär i denna avhandling. Författaren säger helt riktigt, att även om anspråken på teoribegreppet kan variera, är de dock helt allmänt alltför svåra för att kunna uppfyllas i detta sammanhang och möta de krav som definitionerna på s. 2 ställer. Han säger därefter på s. 4, att man således måste tänka sig en mindre avancerad teorityp: »varje genomtänkt begreppsbildning, bestämning av relevanta variabler och faktorer och dessas relaterande till varandra, klassifikation etc. kan ses som ett bidrag till den sistnämnda teoritypen». Jag utgår från att detta utgör en vid indirekt definition av begreppet »pre-teori». Men stämmer denna definition med Rosenaus? I sin uppsats »Pre-theories and theories of foreign policy» (i Farrell's *Approaches to the study of international and comparative politics*) definierar Rosenau »pre-theory» som följer: »By pre-theory is meant both an early step toward explanation of specific empirical events and a general orientation toward all events, a point of view or philosophy about the way the world is.» Det måste medges att denna Rosenaus definition är vag; Jervas definition måste väl luta mera åt Rosenaus andra alternativ? Jag tycker f.ö., att det är ägnat att förvåna att Jervas inte alls refererat till Rosenau, som ju i alla fall hittat på begreppet och som fått så mycket beröm för den uppsats varifran han lanserat det. Om nu Jervas menar, att den ovan nämnda definitionen innebär en pre-teori, vad är då skillnaden mellan en sådan och ett analyschema, en analysram, »conceptual framework», modell o.a. benämningar vi statsvetare brukar för att undvika det lite förskräckande ordet »teori»? Också de skapas ju för att bidra till en teori i en avlägsen framtid? Det är en fråga man ställer sig. Alldeles klart blev väl inte detta vid disputationen — närmast torde skillnaden vara en graderingsfråga, en subjektiv bedömning.

V. *Den historiska bakgrunden*

Härefter skall jag gå vidare till sektion B, kallad perioden, som alltså berör väsentligen den strategiska doktrinen under 1960-talet. Det framgår klart här att när det till att börja med gäller beskrivningen av den amerikanska politiken under det kalla kriget har Jervas inte undgått inflytande från de s.k. revisionistiska amerikanska historikerna. Det är uppenbart att den tidigare gängse historieskrivningen med USA som det vita lammet och Sovjet som det svarta fåret inrymmer en stark förenkling, men det är lika uppenbart att den motsatta föreställningen är felaktig och förenklad. Jervas beskriver här bl.a. den s.k. »policy of containment», vars ledande upphovsman var diplomaten och historikern George Kennan. Eftersom jag själv ägnat en del tid i annat sammanhang åt Kennans skrifter, kan jag säga att om Jervas menar att Kennan skulle ha inlagt något offensivt element i denna »policy of containment» så har han fel. (Ja, det var naturligtvis offensivt i den meningen att »containment» skulle komma att medföra att motgångarna för Sovjet skulle åtföljas av en intern disintegration i ett längre tidsperspektiv; men det är ju inte en gängse definition av termen »offensiv»?) I så fall skulle ju Kennan ha varit svårt inkonsekvent då han kom med sina förslag om »disengagement» i Europa i boken »Russia, the Atom and the West» (1957) som Jervas citerar på s. 12 — Kennan var i själva verket konsekvent. Andra kan ha gjort det, fast jag betvivlar att det som Horowitz tycks göra gällande och som respondenten citerar

på s. 9 skulle förelegat någon allmän insikt om USA:s överlägsenhet. Det kan förtjäna att anmärkas att Horowitz särskilt citerar dåvarande försvarsminister Forrestal som knappast kan anses vara något i alla stycken lämpligt sanningsvittne, av orsaker som är väl kända. Jag skulle för mitt vidkommande vilja säga, att man i USA förvisso var medveten om att man ännu hade monopol i vad avsåg kärnvapen, men att man likafullt — och här är ju Marshallplanen (om vilken f.ö. Kennan har intressanta saker att berätta i sina minnen) ett intressant vittnesbörd — fruktade en rysk militär och/eller politisk infiltration i Västeuropa. Det var väl så att man — trots att atomvapen använts mot Japan — uppfattade tröskeln för ett förnyat användande av atomvapen som hög; Sovjetunionen var ju en allierad eller f.d. allierad. På nästa sida, s. 10, skriver Jervas att ryssarna fruktade att USA skulle söka driva dem tillbaka från deras nya »imperium» — citat hos Jervas — ett uttalande som också kastar ett visst ljus över de revisionistiska historikernas något överdrivna nit — man kan knappast fränsäga Sovjetunionen allt offensivt sinnelag under det kalla kriget.

Den skildring författaren lämnar vidare p. s. 11 om hur »policy of containment» misslyckades och därför ersattes av Dulles »massive retaliation» tycker jag i konsekvens med vad jag sade ovan blir förenklad: eftersom man inte lyckades uppnå målet med »containment» skulle man försöka med »massive retaliation» — dvs. för att få ut ryssarna ur Västeuropa. Men medan den senare doktrinen utan tvivel hade ett offensivt element, fast också detta har överdrivits och försvann helt efter Ungernrevolten, var enligt min mening »containment» i alla väsentliga avseenden en *defensiv* doktrin, som ju också framgår av ordet; i alla händelser var detta politikens upphovsmäns avsikt. Forrestal försvann ju snart ur bilden.

Dulles »massive retaliation» tillkom väl snarast i samband med en politisk konfrontation. Dulles och hans anhängare menade ju att »containment» var så defensiv att den inte kunnat hindra Koreakriget; det gällde att binda ihop »containment» med det demokratiska partiet för att ha ett fint argument i valkampanjen 1952. På ett visst sätt anser jag också, att Jervas alltför hårt kopplar ihop »massive retaliation» med offensiven. Klart är ju att denna doktrin också måste ses mot bakgrunden av att Sovjet nu hade kärnvapen (från 1953 också vätebomber) — det gällde att ställa upp en trovärdig avskräckningsfilosofi.

På s. 19 vill jag vända mig emot en något förenklad historieskrivning av John Kennedys politik, som »styrkeorienterad». Det må vara att han under 1961—62 kunde ge ett sådant intryck, men det han kommer att bli ihågkommen för är ju den omsvängning som skedde i och med Kubakrisen och som kläddes i ord i det berömda Georgetown-talet och i den posthuma CBS-intervjun från 1963.

Jag har inga väsentliga invändningar mot den följande framställningen av de strategiska förändringarna, men vill igen inskjuta, att jag tycker Jervas på s. 28 är litet orättvis mot John Kennedy när han säger att Kennedys återfall i »massive retaliation»-strategin — ty ett sådant var det ju — vid tiden för Cuba-krisen inte var ägnat att vidmakthålla »tysta överenskommelser» mellan stormakterna i strategiskt hänseende. Må så vara, men Kennedy upplevde det ju för sin del som ett oerhört brott mot spelreglerna att Sovjet beslutat installera robotar på Cuba!

På s. 34 talar författaren om att den världspolitiska situationen tidigare utmärktes av bipolaritet, men nu uppenbarligen av något annat. Vad då? Jag skulle väl

säga att vi alltfört har ett bipolärt system; skillnaden är väl den att medan systemet fram till säg 1962 var »tight» är det nu »loose» — för att begagna Morton Kaplans termer.

VI. *Pre-teorin*

Ett par detaljmärkningar avseende sektion C dvs. själva »pre-teorin»: på s. 65 och 66 diskuterar författaren doktrinen användning, men glömmer nästan den enligt min mening synnerligen viktiga funktionen, att den strategiska doktrinen också är ett budgetprogram, dvs. av betydelse för fastställandet av offentliga resurser för försvaret. Jag tycker kanske inte heller att skillnaden mellan doktrin och strategi är riktigt klar: men det kanske den inte skall vara — bägge består nu av allmänna principer? Strategin är nu definierad endast i relation till doktrin respektive taktik på s. 66.

På s. 71 tycker jag inte att författaren är rättvis mot den s.k. geopolitiska skolan när han frågar om det verkligen förelåg ett kausalsamband mellan naturförhållanden, aktionsmönster och internationell ställning eller om denna deterministiska tolkning skall tillskrivas skolans motståndare. Men geopolitikerna menade väl rimligen att ett kausalsamband förelåg mellan *territoriet* — storlek, naturtillgångar, befolkning etc. — och de nämnda förhållandena. Vad naturförhållandena har här att göra förstår jag inte. Kanske detta bara är litet oklart uttryckt?

VII. *Aktörsbegreppet och pre-teorins användningsområde*

Med det sagda är jag inne på vad som kommer att bli de väsentligaste frågorna, nämligen dels frågan om aktörsbegreppet i Jervas pre-teori, dels frågan om denna pre-teoris användningsområde och -möjligheter. I viss mån hänger dessa saker samman. Jag vill med en gång säga att jag upplever det som något av en svaghet i avhandlingen, att den saknar en samlad inledande redogörelse för aktörsbegreppet i pre-teorin. Jag vill ingalunda påstå att författaren har hoppat över aktörerna. Det framgår av åtskilliga ställen att aktörerna motsvaras av »stater» och författaren avvisar väsentligen reifikation av statsaktörerna på ett självfallet alldeles riktigt sätt (s. 88 och 90); han säger där att det under vissa omständigheter möjligen kan vara motiverat och radar upp några kriterier för detta. Huruvida Jervas stat är en form av reifikation eller någon form av rolltänkande framgår dock inte klart förrän man har läst mer än halva avhandlingen — det är en svaghet. På s. 90 förklaras det vara rolltänkande, och denna utgångspunkt delar jag. Några sidor före sitt allmänna avvisande av reifikation av statsbegreppet synes författaren själv ägna sig åt nästan Morgenthauseka tyskerier. Ett exempel finns på s. 86 där det talas om statsbildningar som är inriktade på förändringar och som brukar uppträda mycket aktivt. Ett annat exempel på s. 84 där det sägs — och här är det ju ännu tydligare — att olika stater kan ha olika *egenskaper* och *behov*. Detta kan väl inte rimligen sägas vara annat än reifikation, tror man innan man kommit till s. 90.

Nu säger Jervas, att hans pre-teori utan att dock vara av systemteoretisk natur är »systemorienterad». Det är ju en av systemteorins svagheter att den lägger en så stor vikt vid systemet att aktörerna tenderar att komma bort. Man borde alltså

kunna dra den slutsatsen av författarens avhandling, att han som »systemorienterad» statsvetare inte har så stort intresse för aktörsaspekten och att — vilket ju är ännu viktigare — den säkerhetspolitiska processen som han redovisar den i sin pre-teori är mekanisk eller i vart fall mekanistisk (jfr s. 106). Detta kunde då vara ett skäl till att aktörsaspekten tonats ned i pre-teorin — och ett godtagbart skäl kanske ur gängse systemteoretiserande synvinklar, fast inte ur min egen. Men så är det inte heller. Ty författaren ägnar ofta tid och kraft åt att i förbigående tala om aktörerna, om att man måste förutsätta ett visst mått av rationellt beteende hos aktörerna; detta återkommer på så många ställen att jag inte behöver citera något här. Så egentligen är inte den säkerhetspolitiska processen någon mekanistisk eller rent av mekanisk process, utan beroende på rationella kalkyler — i alla fall till vissa delar. Och då måste man enligt min mening kräva, att aktörsbegreppet gås igenom och får den centrala roll det har — utan vilken ingen vettig teori eller pre-teori eller analysmodell etc. kan konstrueras i statsvetenskapen.

Här föreligger alltså något av en oklarhet i författarens avhandling: hur kan han närmare förena sina strävanden efter en systemorienterad pre-teori med en klart rationalitetsinriktad aktionscentrerad modell? Jag kan tänka mig att författaren skulle kunna svara så här: ja, just genom att anta att aktörerna handlar någorlunda rationellt kan man tänka sig ett någorlunda mekaniskt verkande system. Men då blir ju systemet beroende av aktörernas respektive definitioner av begreppet »rationellt» och inte som en systemteori beroende av extern automatik, vilket ju väsentligen minskar aktörernas möjligheter att påverka systemets makrofunktion i vart fall? Jag är medveten om att vad jag nu sagt är en mäkta grov karaktäristik, men jag får ibland intrycket att författaren i någon mån satt sig mellan stolarna aktörsorienterad teori och systemteori. Emellertid visade det sig vid disputationen, att »systemorienteringen» inte var något centralt för författaren — begreppet skulle fattas mycket allmänt.

I vad avser begreppen rationalitet och irrationalitet menar författaren, att man väsentligen måste förutsätta ett mått av rationalitet hos aktörerna, fast man tydligen inte får bortse från att psykologiska variabler också spelar in (s. 93 och 94). Detta senare är väsentligt. På s. 97 säger författaren, »att rationalitet har en särskild mening inom säkerhetspolitiken». Detta kan jag utan vidare hålla med om, fast kanske av litet andra skäl än han: i processen — i vart fall om man ser den som ett väsentligen bipolärt fenomen — agerar förhållandevis få aktörsaggregat, dvs. stater i detta fallet, vilka i sin tur är sammansatta av få enheter. Författaren har själv betonat att t.ex. den s.k. »counterforce-strategy» kräver en stark centralism i beslutsfattandet. Detta medför att problematiken rationalitet—irrationalitet blir ovanligt skarpt profilerad i den strategiska teorin. Aktörerna handlar under betydande press och får kanske fatta beslut under relativ isolering. Hur går det då med rationaliteten, även i författarens definition? Är inte risken för »irrationella» beslut antingen de nu är av »objektivt» irrationell eller »subjektivt» irrationell karaktär ganska stor?

Schelling för i sin »Strategy of Conflict» (1960) ett intressant resonemang om rationalitetsbegreppet och visar bland annat på de risker man löper vid ett alltför kraftigt lutande mot rationalitetsaspekten. I vissa lägen kan det vara lämpligt att handla rationellt, i andra irrationellt t.ex. för att söka vända på fördelar som man

upplever motståndaren ha. Då får ju inte den ene aktörens reaktion bli den att »han reagerar ju inte rationellt — hur skall jag då klara honom?» Schelling säger t.ex. att irrationalitet ju kan innehålla åtskilliga komponenter; ett oredigt och osammanhängande värdesystem, dålig kommunikation; det kan avse slumpartade influenser i beslutsprocessen, i uppnående av beslut, i kommunikationen av beslut, eller i mottagandet eller avsändandet av information; det kan slutligen avse t.o.m. det faktum att ett beslutskollektiv eller aktörsaggregat har olika värdesystem, olika organisationsbakgrund och kommunikationssystem. Som Boulding säger i »Conflict and Defense» (1962), dras gränsen mellan rationell och irrationell så att ett irrationellt beslut grundar sig antingen på en felaktig bild av världen (situationen) eller en oriktig värdeprioritering. Av detta inser man genast, att politiska beslut ju ofta måste utgå från felaktiga premisser och ex definitio vara irrationella.

Jag utgår från att författaren liksom alla strategiska teoretiker — låt vara att han inte utgår explicit från detta utan håller sig till begrepp som »tendensutsaga» etc. — är principiellt inriktad på prediktion, på att hans teoretiska mödor skall kunna bidra till att förutsäga någons strategiska beteende. Detta är ett syfte jag allmänt kan instämma i. Men en pre-teori som trots allt prioriterar rationellt beteende som respondentens gör, kan enligt min mening bli ett litet farligt prediktionsinstrument. Jervas kan emellertid replikera, att han använder sig av ett aktörsbegrepp som är »satisficing» och inte »optimizing» dvs. en aktör som avser att handla rationellt utifrån begränsade förutsättningar (s. 93). Men också detta är ett dubiöst begrepp. Ty då introducerar man andra problem: då har vi inte att göra med ett nollsummespelbetonat inslag, utan med två eller flera aktörer som är »intendedly rational» (Simon) för att »satisfy» sina mål — enligt kanske olika kriterier. Då blir väl prediktionen, möjligheten till tendensutsagor mindre? — Med detta resonemang har jag här bara velat indikera några komplikationer i Jervas pre-teori.

Detta resonemang för vidare till den likaledes viktiga frågan till vad och varför en sådan här pre-teori skall användas. Jag antar att Jervas menat att pre-teorin skulle byggas upp kring de erfarenheter och de slutsatser man skulle kunna dra av eran Kennedy-Johnson. Men som det nu är kan ju inte pre-teorins värde testas — den hänger litet i luften. Det hade säkerligen inte varit så mycket besvär som man skulle kunnat tro om författaren i ett kortare avsnitt prövat det schema han har på s. 98 respektive 101 på någon konkret kris eller definierbar säkerhetspolitisk process under den aktuella eran, t.ex. Kubakrisen 1962. Jag menar inte, att författaren skulle ha behövt gå till källorna, bara gjort en tämligen enkel applikation av vad som är förhållandet mellan teori och empiri. Det är ju möjligt att författaren har gjort detta i sitt stilla sinne, men det är också möjligt att han inte gjort det. Och då svävar vi ändå i en rätt stor okunnighet om pre-teorins användbarhet. I detta sammanhang kan jag anföra en annan anmärkning: förbindelsen mellan sektionerna B och C är möjligen klar hos författaren, men inte alltid hos läsaren. Det är givet att pre-teorin skall utgå från deskriptionen i sektion B. Men referenserna till B är ganska sparsamma i avsnitt C. Därav min önskan att i ett avslutande avsnitt knyta ihop pre-teorin med ett empiriskt förlopp.

VIII. Sammanfattande kommentarer

De anmärkningar jag riktat mot avhandlingen har dels rört en del — viktiga — detaljer i framställningen, dels de viktiga frågorna om aktörsbegreppet, rationalitet och irrationalitet och »pre-teorins» användningsområde. De får inte skymma avhandlingens betydande förtjänster. Även om den inte innehållsligt tillhör det mest lättlästa jag läst på senare tid, tycker jag ändå att Jervas lyckats väl i sitt uppsåt att göra det strategiska tänkandet begripligt. Jag vill framför allt betona vad jag anser vara avhandlingens stora förtjänst, nämligen dess metodologiska ambitionsgrad. Svensk statskunskap har förvisso under de sista sex-sju åren tagit stora kliv metodologiskt sett, men även om man beaktar detta tycker jag att författaren ligger mycket väl framme. Jag tycker det är mycket angeläget och viktigt att svensk statsvetenskap också täcker in detta område på sätt som sker i Jervas avhandling.

Mats Bergquist

KAI KRONVALL (m.fl.): *Partipressen idag*. Studentlitteratur, Lund 1971.

Inom Partiforskningsgruppens ram har Kai Kronvall publicerat en studie över den politiska dagspressen, i vilken han kartlägger varje partis press, dess utveckling och dess aktuella situation. Den kompletteras med en intressant enkät bland chefredaktörerna, som bl.a. berör deras karriär, tidningarnas ideologiska orientering och relationer till det parti som står dem nära och vidare redaktörernas kontakter med politiker. Beklagligt nog har redaktörerna för några av de ur dessa aspekter intressantaste tidningarna inte svarat på enkäten — Göteborgs-Posten, Arbetet, Norrländska Socialdemokraten, Värmlands Folkblad, Nya Wermlands-Tidningen.

Hur definierar då Kronvall begreppet partipress? Han är medveten om att själva titeln på boken — *Partipressen idag* — är provocerande, eftersom det råder en betydande oenighet om vad som skall betraktas som partitidning. Allt fler tidningar reagerar negativt mot detta epitet, även om de vanligen inte har något emot att de förses med partisignatur, när de åberopas. Kronvall vill primärt utgå från tidningens politiska innehåll i sin definition och stannar för följande formulering: en tidning, som kontinuerligt, både på ledande plats och nyhetsplats, åt ett bestämt politiskt parti levererar explicit, omfattande och ur partiets synpunkt adekvat stöd.

Med utgångspunkt från denna definition vill han pröva två hypoteser: 1. de flesta s- och cp-tidningar och en hel del upplagemässigt smärre m- och fp-tidningar svarar i varierande grad mot definitionen; 2. tidningar med »oberoende liberal» och (allmänt) »borgerlig» signatur och upplagemässigt större m- och fp-tidningar, faller utanför definitionens ram. Om dessa hypoteser verifieras, återstår uppgiften att åstadkomma en mer preciserad definition av den senare pressen, den som Münster/Groth/Dagtoglou kallar »partiriktningspressen».

Det förefaller dock som om Kronvall skulle få svårigheter med sin definition av begreppet partipress. Undersökningar har visserligen visat, att många tidningar har en benägenhet för att bereda det egna partiet särskilt stort spaltut-

rymme, inte minst under valrörelser, och i största allmänhet ge det en välvillig behandling. Nu kan man emellertid inte komma ifrån att Publicistklubbens regler, som ju skall vara normgivande för svensk press, uppmanar tidningarna att alltid sträva efter saklighet och opartiskhet i nyhetsförmedlingen. De förutsätter att även oförmånliga nyheter för det egna partiet bereds utrymme. Och eftersom regeringens förhävanden ofta har det största nyhetsvärdet, — dess förslag lotsas som regel genom beslutsprocessen utan ändringar — är det ganska naturligt att även tidningar med någon av oppositionspartiernas signaturer ge företrädarna för socialdemokratin betydligt fler spaltcentimeter än representanterna för det egna partiet. Detta stöd kan bli både adekvat och omfattande. Visserligen kan presentationen av förslagen många gånger ge läsaren en negativ uppfattning av dem. Det skall inte bestridas att ett sådant sätt att presentera materialet kan sättas i system. Men kvar står svårigheterna att inrymma de tidningar som följer PK-reglerna under Kronvalls definition av begreppet partipress. Det är onekligen litet vanskligt att låta brott mot en regel vara ett konstitutivt drag hos detta begrepp.

I sin definition av begreppet partipress tycks Kronvall utgå från att kommunikationerna ensidigt går i riktning från partiet till pressen. Kronvall avviker inte från det gängse mönstret i definitionen av detta begrepp. Partiet är initiativtagaren, som använder sin presspolitik som led i en strategi för att nå sina mål. Pressen blir förmedlare och förkunnare av partiets budskap.

Det är möjligt att det räcker med att studera denna riktning på kommunikationen för att närmare precisera begrepp sådana som partipress och partiinriktningspress, partibunden och partiförbunden press. Men om man vill ingående penetrera relationerna parti—press är det helt otillräckligt att bara betrakta pressen som förmedlare av partiets nyheter och av dess budskap. Bilden måste i så fall kompletteras med en analys av pressen som inspiratör av partiets aktioner och ståndpunkter. Reportage av skilda slag kan t.ex. leda till initiativ i riksdagen. Det vore värdefullt att få närmare belyst i vad mån det är representanter för det parti som står tidningen nära som för frågan vidare. Denna analys bör också omfatta frågan i vad mån kommentarerna på ledarsidan påverkar partiets inställning till aktuella problem? Av Kronvalls enkät framgår att de flesta chefredaktörerna anser sin tidning föra till torgs en egen uppfattning. Dess egen linje har större betydelse för vad som skrivs än den officiella partilinjen. I och för sig är det ju ganska naturligt, att redaktörerna skall hysa den uppfattningen. Men obestriddligen tvingar konkurrensen mellan tidningarna vanligen ledaravdelningarna att omedelbart ta ställning till en politisk tilldragelse, ofta nog på ett så tidigt stadium att partiets ledande män inte fattat någon definitiv ståndpunkt. Dessa gör ofta klokt i att lyssna till vad andra har att säga. Så mycket mindre har partiet officiellt tagit ställning. I en sådan situation bör rimligen pressens möjligheter till påverkan vara tämligen stora.

Visserligen går de flesta tidningar ut i begränsade upplagor. Men man skall inte underskatta betydelsen av den spridning ett inlägg får genom andra tidningars klippspalter och radions tidningskrönikor. Obestriddligen har ledarskrifter potentiella möjligheter till inflytande över partiets ståndpunkt i skilda frågor. Kanske är de störst på det kommunala planet. Det är därför frågan om

chefredaktörernas inställning till kommunala förtroendeuppdrag är högst relevant. Ett engagemang kan leda till att redaktören frivilligt sätter på sig munkavle. Eller också kan tidningen användas för redaktörens kommunalpolitiska syften.

Det beror på de enskilda skribenterna om de vill eller förmår utnyttja sina möjligheter till inflytande. Det beror på vederbörandes förmåga att argumentera och att finna nya aspekter och nya vinklar på de aktuella frågorna. En ledarskribent har i realiteten lika mycket tid att reflektera över samhällsfrågorna som någonsin politikerna. Men skall redaktören kunna skaffa sig ett visst inflytande över partiets ståndpunkter, måste sannolikt han ha förvärvat ett rykte att i stort följa partiets linje. Ofta återkommande fronderingar leder till att hans ord inte kommer att väga särskilt tungt av samma skäl som att andra har svårt att vinna gehör inom ett parti, om de alltför ofta anmäler avvikande mening. Nu förefaller de flesta chefredaktörerna själva inte vara särskilt angelägna att ta till vara dessa möjligheter. Två tredjedelar av dem anser det viktigast att påverka läsarna/väljarna, medan 16 procent jämställer betydelsen av påverkan på politiker och väljare. Men det hindrar inte att om man uttömmande skall kartlägga relationerna parti—press, måste man också granska pressens roll som inspiratör och impulsgivare för partiet.

Kronvall finner att utvecklingen inom den moderata och folkpartipressen — åtminstone ytligt sett — förefaller gå i riktning mot ett mindre intimt samröre, medan tendensen inom den socialdemokratiska pressen snarast går i motsatt riktning. Han hänvisar därvid bl.a. till planerna på en storkoncern för a-pressen med partiet som ägare till 90 procent av aktierna. Andra iakttagelser kan synes peka på ett större inflytande på opinionsbildningen från centralt partihåll i delar av den borgerliga pressen än i den socialdemokratiska. På folkpartiets huvudbyrå finns även en pressbyrå som distribuerar bl.a. kommentarer och nyhetsartiklar till sitt partis press. En undersökning av material från 1967 visar att dessa kommentarer publicerades som ledare av i genomsnitt sex tidningar i april och av nio i juni. Frekvensen av centralt kommentarmaterial tycks vara ännu större i delar av den moderata pressen, låt vara att dess pressbyrå ägs och drivs av Svenska Högerpressens förening. Centertidningarna inför enligt Kronvalls undersökning så gott som allt material, som distribueras från partiets presstjänst.

Inom a-pressen distribueras däremot inte något motsvarande kommenterande material. På centralt håll inom socialdemokratien har man med andra ord inte samma möjligheter till direkt inflytande över kommentarerna som de borgerliga partiernas kanslier eller dem närstående organ har för hela eller någon del av deras partipress. Bilden bör emellertid kompletteras med en vanlig företeelse av annat slag. Det händer relativt ofta, särskilt under sommaren, att de socialdemokratiska tidningarna publicerar varandras ledare. Efter kort tid, ofta endast efter en eller annan dag, återfinner man i en tidning en ledare, införd i en annan socialdemokratisk tidning och skriven av dennas redaktör. Denna metod ger inte möjlighet till samma centrala åsiktsbildning som de skilda presstjänsterna. Men man kan kanske ta företeelsen som ett tecken på enhetligheten hos den socialdemokratiska pressen. Man kan tydligen publicera varandras ledare utan några mera påtagliga bekymmer för den enskilda tidningens egenart.

Kronvall har också frågat chefredaktörerna vem som skött kontakterna med

dem, när de tillsatts. Vid drygt tre fjärdedelar av tillsättningarna har den administrativa eller redaktionella ledningen eller styrelsen tagit direkt kontakt med kandidaten och erbjudit honom tjänsten. Endast i fyra fall har kontakten varit förmedlad. Upplysningen har emellertid ett begränsat värde om det gäller att belysa utomståendes, däribland partiernas, inflytande på tillsättningen. Det är ju på intet sätt märkligt att de direkta kontakterna tagits av personer, knutna till företaget. Men man kan ingalunda ta för givet att chefredaktörerna som regel äger några mera ingående informationer om förspelet. Utan tvivel skulle det vara mycket värdefullt att få närmare kännedom om de inflytanden och överväganden som föregått valet av politiska skribenter, särskilt då chefredaktörerna. Ledamöterna i tidningsstyrelserna, inte de tillsatta chefredaktörerna, skulle kanske kunna lämna besked på den punkten. Av samma skäl är det förbryllande att Kronvall frågar de socialdemokratiska redaktörerna, vilken vikt man skall tillmätta partistyrelsens yttranderätt vid tillsättningen. Rimligen borde det vara de som utnämner, inte den utnämnde, som sitter inne med intressanta informationer på den punkten.

Kronvall hyser förhoppningen att hans studie skall stimulera till en intensivare debatt omkring dessa problem även inom pressen. Det finns all anledning att instämma i den förhoppningen. Det finns bland pressens eget folk ofta ganska diffusa tankar om relationerna parti—press. Kronvalls studie ger utan tvivel ett värdefullt underlag för en sådan debatt.

Olle Gellerman

ROBERT MALMGREN, HALVAR G. F. SUNDBERG, GUSTAF PETRÉN: *Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar*. Elfte upplagan av Robert Malmgrens *Sveriges grundlagar*. Stockholm, P. A. Norstedts och Söners förlag.

Den som utger en svensk grundlagstext med juridiska kommentarer, riskerar att snarare se sitt opus föråldrat än den författningshistoriker, som med en dylik utgåva avser att ge besked om dess genesis. Det är sällan arkivalier framletas och utges av trycket jämförliga med låt oss säga den av Sigfrid Andgren uppspårade »1812 års regeringsform». Våra grundlagsparagrafer däremot ändras immerbadd. Fram till 1809 uppträdde våra regeringsformer med anspråk på att gälla för evig tid, ett anspråk, som på så sätt respekterades, att texten förblev orubbad och de komplement, som ändock undan för undan tarvades, inrymdes i ett additament eller annorlunda etiketterade tillägg. De täta revolutioner, som i Sverige inträffat under de närmast föregående årtiondena, hade däremot berövat 1809 års riksfäder den tro på möjligheterna att på statsrättens område åstadkomma någonting definitivt bestående med påföljd att de i RF § 81 tillkände konung och ständer i förening en obegränsad grundlagstiftningsrätt. Att den edition av vår främsta grundlag, regeringsformen, som Pontus Fahlbeck 1910 tillställde den studerande ungdomen med historiska redovisningar § för § för bestyrkande av hans även av mig accepterade tes att varje § i samma aktstycke är en juridisk omskrivning av en historisk tilldragelse, av mig nu anses vara föråldrad förstår envar, som blott

nödortfligen känner min författningshistoriska produktion. Även historieuppfattningen är underkastad förvandlingens lag, ehuru som jag sagt förändringen ej äger rum så med ens som grundlagsändringar utan så småningom. Ett sammanfattande resultat av mina forsknings- och tankearbete vad vår nuvarande regeringsform beträffar har jag framlagt 1942 i 1809 års RF, dess ursprung och tolkning, vari jag, såsom underrubriken ger vid handen, sökt kombinera ett historiskt betraktelsesätt med ett juridiskt. Den har av ifrågavarande grundlagskommentatorer undan för undan bragts i läsarens erinran genom hänvisningar under en rad §:r och fått den ära, som Malmgren ej ville förutna den, att placeras sida vid sida med Brusewitz skrift Studier över 1809 års författningskris. Överhuvud är det en stor förtjänst hos dem, som nu trätt in på Malmgrens plats som tolkare av våra grundlagar, att de äro så frikostiga med litteraturhänvisningar. Även volymer tillägnade forskare på deras högtidsdagar ha finkammats. Malmgren själv var — åtminstone i förstone — mycket njugg i ty fall.

Om vidden av den grundlagsrevision, som pågått sedan 1809 får man vad regeringsformen vidkommer en klar bild genom den edition av regeringsformen som presenterades allmänheten 1959 med anledning av sagda grundlags 150-årsjubileum. Under varje då gällande § äro däri avtryckta tidigare lydelse den haft. Till belysning av vad en sådan samvetsgrannhet kan leda till må nämnas, att § 23, som i sitt ursprungliga skick på 10 rader ger besked om konungens rätt att utse ämbetsmän, i 1959 års gestaltning tar 6 sidor i anspråk. Rimligen kunna utgivare, som tillika vilja tolka, icke vara så generösa utan måste stanna vid angivande av årtal, när vederbörande § ändrats. Den som överblickar nu föreliggande edition konstaterar, att blott 11 av regeringsformens 114 §§ ha förblivit orubbade under de nu 162 år regeringsformen som helhet varit gällande. Utan att ersättas med nya §:r, såsom skedde när § 84 ersattes med punkt 2 i § 83, ha 5 §§ bragts ur världen. Detta måste anses vara beklagansvärt. Vår regeringsform riskerar att bli en trasa liksom Norges grundlov blev i och med unionens upplösning.

Mera till förfång för regeringsformens integritet är att man utan att ändra några som helst §:r och med mekaniskt iakttagande av deras bestämmelser i sitt handlande besjälats av en annan anda än den, som besjälade riksfäderna. På sedvanerättslig väg har den parlamentariska princip, som satte sin prägel på frihetstidens författning, ånyo vunnit hemorts rätt i Sverige. En dualism har uppstått mellan de två begrepp, vilka jag låtit bli rubrik på en bok av 1925, psykologisk verklighet och juridisk fiktion. Man kan utan hinder av att Englands författning genomgående åberopats såsom mönster tala om en frihetstidens renässans. En sådan förutsågs redan 1904 av Pontus Fahlbeck i hans bok Sveriges författning och den moderna parlamentarismen ss. 188 och 219. Det är huvudsakligen, när det gäller nämnda dualism, som en likhet mellan Sverige och England kommit till stånd. Den engelska parlamentarismen har mer konventionell än juridisk karaktär. Motsättningen mellan maktens sken och maktens verklighet, mellan konungen till namnet och konungen till gagnet, har blivit ett kärt ämne för brittiska kåserier.

I Sverige har man dock långt om länge funnit, att ett dylikt förhållande ej rimmar sig med sanningskravet och inriktat sig på att kodifiera parlamentarismen. Ännu så länge har man dock ej hunnit längre än att 1969 en rad §:r ändrats med parlamentarismen för ögonen. Andra §:r ha i avvaktan på närmare utredning fått

stå orubbade trots det de fortfarande ge uttryck för den 1809 godtagna makt-delningsprincipen. Tvenne skilda byggnadsstilar sätta i innevarande stund sin prägel på Sveriges statsskick. Alla uppfatta dock detta förhållande som ett provisorium. Den grundlagsedition, som här anmäles, har därför i större utsträckning en provisorisk karaktär än de tidigare editioner av Malmgrens verk, som med jämna mellanrum följt på varandra, tills tioalet uppnåts.

Såsom torde framgå av den långrandiga boktiteln utgör Malmgrens grundlags-edition av 1921 ännu efter femtio år grundstommen av den bok, som jag här anmäler. Sällan synes de båda nu fungerande utgivarna, professor Halvar Sundberg och hovrättsrådet Gustaf Petrén, ha frångått hans tolkningar. Det nya de ha att komma med har föranletts av vad jag tillåter mig kalla den parlamentaristiska invasionen. Denna hade Malmgren, då den icke iklätt sig juridisk form, ansett sig kunna nonchalera. Mot nämnda tvenne herrars tillägg har jag intet att invända. Vad jag här vänder mig mot är sådant, som redan finns i den Malmgrenska stommen och som herrar Sundberg och Petrén nu få svara för, eftersom de upprepat det. Ingen må klandra mig för det jag polemiserar emot död man. Jag har alltid funnit den förebråelse befängd, som ligger fördold i Tegnér's ord till Hammaraspik: »mot Schiller stred du oförskräckt, ty han var död alltredan.» Min polemik mot min kollega inom den juridiska fakulteten startade jag långt innan han gick ur tiden, och jag tackar i förordet till min sista bok de tre herrar jurister, som upp-togo den av mig kastade stridshandsken och icke försökte tuga ihjäl mig.

Malmgren var ju till professionen jurist och icke alls humanist. Det är därför begripligt nog om hans grundlagskommentar helt går ut på en tolkning av grund-lagens text. Han har dock icke nekat sig att under regeringsformens ingress ägna något mera än en sida åt »RF:s tillkomst», vilken ju också har stor betydelse för dess rättsliga karaktär. Den är korrekt och gläder mig, därför att han däri ej räcker ens en finger åt Bruswitz, vars framställning av 1809 års författningskris jag tror mig ha visat vara missvisande. Dessförinnan har Malmgren dock omedelbart efter texten under rubriken »RF:s föregångare» räckt författningshistorien en hand, på ett sätt som är helt misslyckat och förargat mig under jämnt ett halv-sekel. Det är, som om jag skrivit min doktorsavhandling av 1915, vars Bok I handlar om (den frihetstida) författningens genesis, förgäves. Malmgren har dock haft att under ämbetsmannaansvar bedöma dennas värde såsom specimen för en professur vid Stockholms högskola, vari även statskunskap ingick som ämne. Jag måste här på grund av sakens stora vikt ägna Malmgrens författningshistoriska exkurs en granskning, som kan synas vara överdimensionerad.

Såsom föregångare till vår nu gällande regeringsform avhyses ett alster, som ingen historiker nänts nämna i sådant sammanhang, nämligen regementsformen för Västergötland av 1540. Den hör ju till Gustaf Vasas tyska absolutistiskt präglade period och hör ej med i ett konstitutionalistiskt sammanhang. Den får emellertid dela öde med 1634 års RF, som ju är en utbyggnad av den regerings-ordning, som Erik Sparre 1594 presenterade för Sigismund i akt och mening att göra ända på de tidigare Vasaregenternas personliga regemente genom att fast-ställa vissa regler för statsmaktens utövning. Huruledes detta var ett steg utöver landslagens konstitutionalism har jag än fylligare än i Frihetstidens författning utvecklat så sent som i en uppsats i Scandia 1970, benämnd Det rättsliga utgångs-

läget för de stora författningsändringarna i Sveriges historia, till vilken jag här för att slippa upprepningar hänvisar läsaren. Om Malmgren blott genombläddrat Emil Hildebrands edition av Sveriges regeringsformer 1634—1809, skulle han funnit, att den första av dem icke enbart är en förvaltningsstadga utan verkligen ger besked om statsskicket, i det att alla de vad vi nu kalla omedelbara statsorganen, konung, riksråd och riksständer, däri få sig sina paragrafer anvisade. Att endast en ständerfunktion nämnes, nämligen den från konungabalkens valnämnd till riksdagen överflyttade rätten att välja konung, när tronledighet inträder, beror därpå, att det ännu var ovisst, huruvida lagstiftning och beskattning skulle utövas landskapsvis eller av en för hela riket gemensam folkrepresentation.

Det är en grov förnärmelse mot den aristokrati, som representeras av Erik Sparre och Axel Oxenstierna, att presentera 1719 års RF såsom den första verkliga föregångaren till 1809 års RF. Det genombrott, som äger rum vid frihetstidens ingång, består däri, att sist nämnda två statsfunktioner definitivt överflyttas till riksens ständer vid riksdagen. Ännu i de båda regeringsformerna te sig dock dess befogenheter rättsligt sett icke såsom statsfunktioner utan såsom immuniteter, inskränkningar i en statsmakt, som i princip tillkommer konungen. Konungabalken är bragt ur världen såsom rättsnorm först genom att den i 1734 års lag lyser med sin frånvaro. Allt som avsåg konungarätten vore redan avhandlat i konungaförsäkran och regeringsform, heter det i den resolution, vari det stora lagverket stadfästes. Mycket av den osäkerhet, som Axel Oxenstierna en gång beklagat vara rådande i fråga om normer för svenskt statsskick, är därmed hävt.

Det är karakteristiskt för den tankeoreda, som rädde i Gustaf III:s hjärna, att han i 1772 års RF § 2 låter konungen styra riket efter konungabalken, landslagen och denna regeringsform. Konungabalken hade ju varit en balk bland andra i landslagen. Ett andra symptom därpå är förklaringen i RF § 39, att alla andra (än de tidigare uppräknade fundamentallagarna) ifrån år 1680 till närvarande tid såsom grundlag ansedda stadgar voro avskaffade. Därav drog Gustaf III vid 1778 års riksdag i sin ordning slutsatsen, att alla grundlagar av tidigare datum voro återupplivade. Den logiskt oförsvarliga konklusionen drog han för att kunna presentera 1617 års »ordning för ständernas sammanträden», som till på köpet avvisats av 1617 års ständer, såsom en för den gustavianska tidens ständer gällande riksdagsordning. Min tes att konung och ständer voro fiender av begynnelsen lider intet avbräck därav, att Gustaf III den 21 augusti 1772 själmant gav sitt folk en regeringsform. Han respekterade aldrig dess bud, och efter 17 år skaffade han den ett komplement eller varför ej, för att använda 1600-talets terminologi, ett additament i den även nu på revolutionär väg tillkomna förenings- och säkerhetsakten. Det förra namnet visar, att Gustaf III icke ville fortsätta på den väg mot modern konstitutionalism, som Sveriges adel sedan 1500-talets slut visat Sveriges folk in på, utan i stället anknyta till den metod, som Vasakungarna använt vid lösningen av stora riksfrågor, nämligen konfederationen. Genom den nya »grundlagen» av 1789 spolierades de flesta av regeringsformens bestämmelser utan att någon omredigering därav kom till stånd. Sveriges statsrätt blev ett kaos värre än det som Axel Oxenstierna beklagat sig över.

En revolution bestående däri att en konung genom en militärkupp berövades sin frihet och att ingen fanns till hands, som med rättsligt fog kunde träda in på hans

plats, kan synas obetydlig och var det otvivelaktigt också mätt med franska mått. Därav att den måst släppa tyglarna, från vilken alla befattningar i sista hand emanerade, drog man emellertid 1809 på representativt håll radikala konsekvenser. L. A. Mannerheim, som sedan blev konstitutionsutskottets ordförande, framhöll för f.d. konungens farbror hertig Karl, som på egen hand övertagit regeringen och planerade att oktrojera en ny författning, att den rätt, som före de olika revolutionshandlingarna, vilka rimligen icke kunde ha utförts i kraft av fundamentallag, kallat fundamentallag, vore bruten, låt vara man ej kunde trumpeta ut på gator och torg, att den ej mer ägde bindande kraft, ty sådant kunde leda till immoraliska utbrott, till utövning av näverätt av en tygellös populas. Anarki hotade.

Det är på naturrätten och ej såsom 1719 års ständer på landslagen 1809 års ständer stödjade sig, då de i sin ingress till den nya regeringsformen förklara, att »de genom den timade regementsförändringen, såsom svenska folkets fullmäktige inträtt i rättigheten att själva genom upprättandet av en förändrad statsförfattning för framtiden förbättra fäderneslandets belägenhet». Det är i kraft av folksuveränitetsprincipen, som de uppföra en helt ny statsbyggnad. Att rättskontinuiteten, som betydde så mycket för 1719 års män, är bruten markera de i sin ingress till regeringsformen genom att »upphäva de intill dags datum *mer eller mindre* gällande grundlagar — nämligen regeringsformen av 1772, förenings- och säkerhetsakten av 1789, riksdagsordningen av 1617 så väl som alla andra sådana äldre och nyare lagar, akter, ordningar, stadganden och beslut, vilka under namn av grundlagar inbegripna varit». Med virrvarret i Sveriges offentliga rätt under sengustaviansk tid för ögonen tänker jag på Döbelns vän dr Bjerkén, som »sänkte lugnt, helt lugnt sin hand mot bordet — bordet, på vilket han själv tidigare radat ett »batteri» av medicinflaskor — och strök det tomt uti ett enda drag». I stället ha ständerna överenskommit och belevat att för Svea rike stadga den regeringsform, som följer. Den skall dock ej förbli Sveriges enda grundlag, utan som grundlagar skola även gälla en riksdagsordning, en successionsordning och en tryckfrihetsförordning. I kraft av § 87 stiftas civil-, kriminal- och kyrkolag. Dittills gällande lag av detta slag har man dock låtit bestå utan att göra den till föremål för den förnyelse, som en broschyrförfattare påyrkat. Praktiskt sett må dock den svenska rättsordningen genom 1809 års arrangemang sägas ha vunnit en enhetlighet och avrundning, som icke förut var till finnandes.

Årtalen 1634, 1719 och 1809 — men icke 1772 och 1789 — ange var för sig lika viktiga men inbördes skiljaktiga stadier i den svenska statsrättsliga utvecklingen. Det är bedrövt att våra juris studerande skola få en så bräcklig historisk underbyggnad för sina statsrättsliga studier som den Malmgren velat ge den i sex förargelseväckande rader.

Vad nu sagts får sina omedelbara konsekvenser för tolkningen av regeringsformens första §, vilken sedan 1866 lyder: Sveriges rike skall styras av en konung och vara ett arvrike med den arvsföljd, som i fastställd successionsordning stadgad är. Malmgren anser, och Sundberg och Petrén gilla hans mening, att bestämmelsen tillkommit i polemik mot de sista tidernas republikanska tendenser. Föregående regeringsformer hade ej, heter det, ansett sig behöva uttryckligen fastslå en styrelseform, som sedan uråldriga tider var Sveriges. Alla tre mena, att uttrycket »styra riket» uppfattades såsom obetonat och utan syfte att tilldela konungen något be-

stämt befogenhetsområde. Malmgren säger därjämte, att det lika gärna kunde hetat »ha en konung». De glömma, att, när tidigare regeringsformer kommit till, landslagen ännu gällde och att denna uttryckligen proklamerat monarkien såsom Sveriges statsform. Det heter i konungabalken uttryckligen efter det att territoriets omfattning angivits: Yfver alt Sverige skal ej konungslig krona eller konunger vara utan en. Man kan ju i alla fall säga, att Sveriges rang av kungarrike här tages för given. Det var ju under denna titel Sveriges rike, såsom anges i kungabalkens första kapitel, »sammankommit af Svea och Gotha landh». Vad en lag förutsätter, får den dock anses ha stadgat.

Ett rike behöver för övrigt icke vara en monarki för det att det har konung. Monarki är ju ett grekiskt ord, som betyder envælde, men det förekommer, såsom fallet var i Norge under medeltiden, samkonungadöme. Konstitutivt för monarkien i motsättning till republiken är, att ledningen tillkommer en fysisk och icke en juridisk person. När Karl XI lät förklara sig för enväldig, var det mot tendenserna till ett aristokratiskt rådsvälde han upptog en offensiv. Hade 1809 års grundlagsstiftare genom RF § 1 blott velat säga ifrån, att Sverige skulle vara monarki hade de nog också använt detta ord. Författarna till Kongeriget Norges Grundlov ha i § 1 sagt ifrån, att Kongeriget Norges regeringsform är »arvelig monarkisk». En sådan plattityd som »ha en konung» hade 1809 års riksfäder aldrig tillåtit sig. De ha omedelbart velat låta konungen försvara sin plats genom att ge honom något att göra och tillerkänt honom den styrande makt, som är den första av de fyra makter, som Järta räknar med i sin kända P.M. Så ha föregående grundlagar, inklusive konungabalken, gjort. Se E. Hildebrands ovannämnda publikation. Det förefaller mig orimligt, att 1809 års grundlagsstiftare skulle inlagt annan betydelse i ordet »styra», när de använda det i § 1 än de avse därmed i § 4, där de säga, att konungen äger allena styra riket på det sätt denna regeringsform föreskriver, tage dock — — — råd av ett statsråd — — —. Det kan icke hava någon betydelse att de uppdelat på två skilda §:r vad 1719 års grundlagsstiftare säga i en. De båda §:rna gånga sig väl med varandra.

Så långt Malmgren. Sedan han gick bort har — anno 1969 — § 4 fått ett vida kargare innehåll. Däri står nu — beträffande vad oss här vidkommer — blott, att konungen utnämner ett statsråd, bestående av vissa särskilt kvalificerade medborgare. Kommentatorerna anse, att därigenom »styra» i § 1 ger tillräcklig rättslig hemul för konungens styrande makt. Jag förstår dock icke, huru ett ord på sådant sätt från att ha betytt nästan ingenting kommit att betyda mycket.

Det säges dock nu icke längre — vi övergå därmed från en kritik av utläggarna till en kritik av grundlagsstiftaren själv — vare sig i § 4 eller annorstädes i regeringsformen, att konungen inhämtar råd av ett statsråd. Man har ansett det vara en missfirmelse mot statsråden att låta dem enligt grundlagens ord fungera som rådgivare åt en annan, även om det är konungen själv, eftersom alla veta, att det de facto är de som regera, trotsande påbudet i det av frihetstidens regeringsformer § 12 och ännu i ingressen till 1810 års ansvarighetslag för statsrådets ledamöter citerade budet att riks- och statsråden skola »råda och ej regera».

Man tar, säger Olle Nyman med rätta i Ny författning, bort ur regeringsformen, att konungen skall inhämta råd av ett statsråd men sätter ingenting i stället. I regeringsförslaget 1968 fanns en antydning till sådan ersättning i formuleringen:

För regeringsärendena har konungen ett statsråd. Jag instämmer i Nymans omdöme att satsen är klumpig, ja lika klumpig, tillägger jag, som »ha en konung». Följande §:r ge ej heller om icke en passant besked om huru ett regeringsbeslut kommer till. RF § 7, sådan den lyder sedan 1909, säger, att alla regeringsärenden — — — skola inför konungen i statsrådet föredragas och där avgöras, men lämnar oss i okunnighet om av vem. RF § 8 (sådan den lyder sedan 1841) som handlar om quorum vid statsrådssammanträde, utgår i sin ouverty från den i § 4 i dess ursprungliga lydelse angivna relationen mellan konung och statsråd, då den säger: ej må konungen fatta något beslut i mål, varöver statsrådet höras bör, därest icke minst tre av statsråden utom vederbörande föredragande tillstådes äro, men dess huvudsyfte är ju ett helt annat än det, som vi önska få besked om. RF § 9, som bestämmer, att protokoll skall föras i statsrådet för att sedan granskas av konstitutionsutskottet, synes när det gäller statsrådets aktion i rådet, utgå från att de liksom tillförene enbart äro konungens rådgivare. Statsrådets tillstådesvarande ledamöter, säges det, böra — — — ovillkorligen till protokollet sina meningar yttra och förklara. Den som ej särskild mening till protokollet anfört, vare för beslutet ansvarig, som hade han styrkt konungen att beslutet fatta.

Om läsaren härav drår slutsatsen, att konungen, såsom vi äro vana vid sedan 1809, beslutar och statsråden blott ge råd, så gör han sig dock skyldig till kätteri. Grundlagsstiftaren av 1969 har nämligen ur RF § 9 uteslutit reservationen »konungen dock förbehållet att allena besluta». Konfunderad av alla dessa stämpningar av hittills gällande text frågar sig läsaren till sist vad innebörden nu är av ordet styra i § 1. Det är tydligen i vårt land ute med den formuleringsskicklighet, vari liberalerna, den nutida svenska parlamentarismens första förkunnare, i seklets början påstodos excellera. Och vid en jämförelse med sina föregångare 250 år tillbaka i tiden; 1719 års riksständer, komma 1969 års grundlagsstiftare helt till korta. RF § 15 bestämmer, att k.m:t alltid antager det rådet, som de flesta av riksens råd förklarat vara nyttigast såsom efter all förmodan det säkraste och bästa. Bestämelsen förklarades av Browallius 1752 vara väl förenlig med det nyss citerade ordet att riksens råd äga råda och ej regera. Detta ord borde nämligen icke utifrån föras in i regeringsformen utan endast tagas därutur. Regera heter alltså att öva de konungliga rättigheter, såsom t.ex. att allt utfärdas i konungens höga namn, att konungen icke är pliktig att befästa sin mening med skäl, att han är över allt ansvar m.m.

Härmed anser jag mig ha ägnat den första statsmakten den uppmärksamhet den tillkommer och övergår till den andra för att då närmare dröja vid den funktion, som enligt Järtas P.M., konstitutionsutskottets memorial och regeringsformens egen text tillkommer den allena. Den funktionen har jag ju också ägnat särskild uppmärksamhet i min produktion alltsedan docenttiden för att i min i fjol utgivna bok *Två svenska regeringsformer stanna vid en ståndpunkt*, som må anses definitiv. Jag vill ej i onödan upprepa mig själv men anser nödvändigt att för den läsare, som ej läst denna min bok, ange dess facit beträffande tolkningen av § 57 och § 73. Den förra är en uttömmande kompetensregel, den senare endast ett integritetsbud, på så sätt att den anger ett sine qua non i fråga om undersåtarnas skyldighet att betala pålagor till staten. Det måste anses orimligt, vill jag här tillägga, att grundlagsstiftaren, om han i § 73 velat tillerkänna konungen någon

beskattningsrätt, koordinerat »påbjudas», som mycket väl kan avse denne, med »uppbäras» och »fordras», som närmast avse uppbördsmän och skatteindrivare.

Malmgren, vars kommentarer nu fungerande grundlagstolkare endast delvis ha accepterat, är av helt annan mening än jag. I de två första upplagorna av sin grundlagskommentar av resp. 1921 och 1926 dekreterar han under § 73, att den är ett komplement till § 57. I sistnämnda lagrum är folkets självbeskattningsrätt endast förutsatt, här åter är den positivt uttalad. Att § 73 inrymmer två negationer behöver icke genera honom ty, såsom en meningsfrände till honom framhåller, förhåller det sig så att duo negativa affirmant. Uttolkningen upprepas ej i följande upplagor, men i sin lärobok Sveriges författning Tredje häftet av år 1936 behandlar Malmgren Järtas fyrmaktsschema till trots vad han kallar beskattningslagstiftningen under rubriken »Lagstiftningsmakten». Vad han vill är att med nonchalerande av att det »allena», som i angivna aktstycken gång efter annan bifogas rikens ständer, resp. riksdagen, vindicera konungen en plats inom beskattningsmakten. Den s.k. beskattningslagstiftningen är visserligen icke vad han kallar samfällad lagstiftning av det slag, som RF § 87 räknar med, men dock en lagstiftning fast av säregen natur. Termen skattelag finns visserligen ej i grundlagen, men det finns dock grundlagsstadganden, som räkna med en viss positiv beskattningsåtgärd från konungens sida.

Vid tolkningen av det till envar, vem det vara månne, riktade förbudet i § 73 ger han dock i förbluffande grad hugg på sig. Han drar därav mirabile dictu slutsatsen, att konungen skall kunna med sådant samtycke beskatta. Jag vågar däremot icke därav sluta annat än att förbudet gäller själva kungen, efter som intet undantag göres för honom. Att han överhuvud får påbjuda — ordet användes under frihetstiden, när det gällde kungörandet av de maktägande ständernas beslut till efterlevnad — något som helt beror på att han i kraft av §§ 1 och 4 RF och nu i kraft av allenast den förra har den verkställande makten. Malmgren anför även till stöd för sin uppfattning, att konungen i RF § 60 medgives rätt att utan riksdagens samtycke höja spannmålstullen. Men detta är ju ett expressis verbis gjort undantag, vilket såsom alltid är fallet med undantag gäller före regeln. Skatteförfattningarna bära visserligen, såsom Malmgren nämner, numera namn av kungliga förordningar, men under den första tiden efter 1809 påbjödos, såsom han själv berättar, bevillningsstadgarna av ständerna själva utan någon medverkan från konungens sida.

Vad Malmgren menar sig vinna genom en sådan stick i stäv med grundlagens ordalydelse gjord konstruktion av beskattningsfunktionen är möjligheten av lindring i de skatter, som riksdagen åtagit sig såsom representation för svenska folket. Beskattningsfrågan är, menar han, ej definitivt avgjord genom riksdagens beslut. Skatten känns ju alltid såsom en börda och det kan då icke ligga något ur konstitutionell synpunkt betänkligt i att konungen tillerkännes rätt att efterskänka en skatt, om så finnes möjligt. Han når så fram till att beskattningsrätten i RF endast innebär ett bemyndigande för konungen att utfärda en viss beskattningslag, som han kan begagna sig av, om han finner rikets väl så fordra. Detta är dock uppåt väggarna. Vad begreppet »beskatta» innebär känner envar på sig, som är det svenska språket mäktig, och den, som ej så är, kan få veta det genom att slå upp ordet i Svenska akademiens av mig mer än en gång citerade ordbok.

Malmgren vädjar till Pers och Pål's kverulans, när de skola betala sin skatt. Han glömmer, att de representanter, som de utse att tillsammans fungera såsom statsorgan, ha att se det hela ur statens synpunkt fullt ut lika mycket som konungen. Han är ännu fången i den Boströmska villfarelsen, att konungen är den ende, som representerar de publika synpunkterna, medan riksdagen enbart har att bevaka de privata intressena. Jag har hört humanistiska kolleger beklaga sig över att jag är obarmhärtig nog att tolka det »skola» som förekommer i RF § 61 — alla avgifter, som riksdagen under i föregående § nämnda titlar beviljat, skola utgöras intill början av det statsregleringsår, för vilket den nya bevillningen fastställd bliver — såsom likvärdigt med det »måste», som förekommer i det Håkanssonska förslaget. Det är visserligen, har jag tidigare framhållit, tidsbestämningen, som i denna paragraf är huvudsaken, men hade grundlagsstiftaren menat, att under den angivna tiden skatterna blott skulle stå till konungens fria disposition, hade han använt detta uttryck, helst ett sådant användes i § 64. Riksdagen måste kräva samma respekt för sitt skattesystem som konung och riksdag för de lagar, som de ännu så länge tillsammans stifta enligt RF § 87.

Malmgrens konstruktion passar för landslagen och 1700-talets regeringsformer, enligt vilka det verkligen är konungen som pålägger skatter, fast blott intill en gräns som landskapsnämnder, resp. ständerna fastställt. I 1809 års RF § 57, som helt saknar föregångare, är ständernas — nu riksdagens — beskattningsrätt av positiv natur; kungen har icke fått behålla den rätt att efterskänka en skatt, som han tidigare får sägas ha varit i besittning av. Malmgren et consortes glömma, att folkrepresentationen icke som förr enbart har att fylla ett deficit, som kan uppstå i en av konungen uppgjord sig själv alltid tämligen lik riksstat, helst när krig utbrutit eller står för dörren. Nyman säger i sin ovan redan citerade bok *Ny författning*, att budgeten numera tages i bruk ej allenast såsom en regelrätt hushållningsplan utan även användes som konjunkturpolitiskt instrument, ja även som ett instrument i inkomstutjämnande syfte.

Från Malmgrens uppfattning avviker nu föreliggande grundlagskommentar i väsentliga stycken. RF § 57 förklaras vara ett portal- och principstadgande, som inleder reglerna om riksdagens finansmakt i §§ 57—80. Genom dessa garanteras § 57 en extensiv tolkning. Och under § 73 förklaras, med citerande av undertecknad, att den samtidigt som den extensivt preciserar beskattningsmaktens innehåll skapar en garanti för självbeskattningsrätten enligt § 57, ett »värn mot skattekrav i trots av grundlagen». Jag gläder mig åt tillmötesgåendet, men vill till metaforen »portalfigur» foga den kända bilden »Alexanderhugg». RF § 57 avgör med ens alla kompetenskrav. Jag kan därför ej instämma med dem som förmena, att § 73 utökar beskattningsrättens vidd genom att omnämna vissa besvär (utskrivningar av manskap, av pengar eller varor). De äro medräknade redan i § 57. Gärna accepterar jag kommentatorernas uppfattning, att uppräknningen i § 73 är avsedd att uppmuntra en extensiv tolkning av § 57.

Under naturhushållningens tid var det för övrigt svårt att alltid särskilja skatter och besvär. Använde staten naturaprestationerna liksom skatter i reda mynt såsom betalningsmedel, voro de skatter lika väl som dessa. Använde den dem omedelbart för sina skiftande behov voro de besvär. Inför den första reduktionen, fjärdepartsräfsten, förklarade Erik Oxenstierna, att staten i vissa fall vore bättre betjänt med

naturprodukter än med pengar och angav i detalj vilka sådana som bäst tillgodosåg de skilda statsbehoven.

Så mycket om regeringsformen. Turen skulle nu vara hos riksdagsordningen, men den går jag förbi, då den ej gett anledning till så många och så skilda uttolkningar som regeringsformen. Successionsordningen lämnar jag å sido, därför att den är så kort, och tryckfrihetsförordningen för det den innehåller så mycket process- och straffrätt, som ej ingår i mitt fack. Jag vill dock med glädje konstatera, att i ouvertyren till den senare från och med den sjätte upplagan, dvs. den första, var Erik Fahlbeck, både jurist och humanist, medverkade, en honnör göres för frihetstiden, som skapade vår första tryckfrihetsförordning och dess tillkomst sättes i samband med någonting, som gammaldags hedersmän på det livligaste beklaga tillvaron av, nämligen partiväsendet. Jag har själv detta uttalande ovetande utvecklat samma tanke i två artiklar i SDS 28 nov. och 2 dec. 1966 i samband med tvåhundraårsminnet. Ingen journalist ägnade en minnesruna åt den man, som vår press har så mycket att tacka för, den finske komministern Anders Chydenius. Jag vill genom detta omnämnande hindra, att mitt opus drunknar i Lethes våg.

Därmed är min recension till ända. Mången läsare förebrår mig kanske, att jag upprepat mig själv. Jag har dock så mycket som möjligt försökt variera argument och uttryckssätt. För övrigt är upprepningen ofta nödig för att vinna gehör för sanningar, som behöva inpräntas.

Fredrik Lagerroth

RAGNAR SIMONSSON: *Frankrikes författningar*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom C. A. Hessler (nr 55). 617 s. Almqvist & Wiksell, Stockholm. Tr. Uppsala 1971. Kr. 55: —.

Ragnar Simonsson disputerade 1938 på en avhandling om Alexandre Millerands presidentur (1920—24) och har senare vid sidan av lärarverksamhet som docent och lektor fortsatt att utforska olika skeden av Frankrikes parlamentariska historia. Han har nu publicerat ett digert arbete på något över 530 textsidor som kröner och fulländar ett en sällsynt helgjuten forskargärning. Det stora verkets titel, »Frankrikes författningar», lovar på sätt och vis mer än texten ger, eftersom denna börjar med 1870 års händelser. Den som hade hoppats på en kronologisk redogörelse för den stora revolutionens olika författningar liksom för författningsutvecklingen under Napoleon, restaurationen, julimonarkin och Napoleon III blir således besviken. Dessa författningar och förlopp berörs endast kortfattat i återblickens form. I gengäld får läsaren en alldeles oerhört utförlig relation av viktiga förändringar på det konstitutionella området liksom också av felseglagna strävanden att förändra författningen alltifrån 3:e republikens utropande i Paris i september 1870 fram till och inklusive de Gaulles i april 1969 genom folkomröstning avvisade författningsändringsplaner och hans därav föranledda avgång. Eftersom en strid om författningen pågick under praktiskt taget hela den angivna tiden blir Simonssons minutiöst noggranna relation av konstitutionella förändringar och förslag till förändringar även en synnerligen värdefull (och behövlig) redogörelse för Frankrikes parlamentariska politik under ett århundrade.

I den debatt om författningen som den franska nationalförsamlingen av 1789 satte igång genom att anta beteckningen »konstituerande» och som sedan dess mer eller mindre intensivt har fortsatt, har de politiska partierna valt positioner som vanligen har inneburit ett ställningstagande till problemet frihet—ordning. Och partierna är väl ingenting annat än agenturer för skilda sociala grupperingar? Nej, säger Simonsson — dvs. han uttrycket sig inte precis så. Vad han generellt säger om det franska partiväsendet är detta: »Politiken är i grunden en strid mellan livsåskådningar» (s. 533). Simonsson har naturligtvis i och med detta inte förnekat att sociala förhållanden påverkar partiernas rekrytering och åskådningar. Men han förnekar implicitvärdet av sådana konstruktioner av marxistisk typ som »den socialistiska människan», »den fascistiska människan», »borgaren» etc., och detta finner jag synnerligen förtjänstfullt. Fransmannen sen etthundra år tillbaka är, helt säkert i likhet med de flesta européer, alldeles för subtil och sofistikerad för att kunna klämmas in i så grovt tillyxade prokustessängar. Simonsson skriver följaktligen i sin bok mycket litet om de politiska partiernas och det politiska livets sociala bakgrund. Ställningstagandet för och emot kyrkan — alltid ett viktigt avgörande i fransk politik — liksom till motsättningen frihet—ordning betraktas ingalunda som blott uttryck för ekonomiska intressen. Att Simonssons synsätt stämmer bra i varje fall på Frankrike synes bevisat av att de Gaulle i flera parlamentsval och folkomröstningar förmådde samla betydligt över halva det franska folket till stöd för sina idéer.

Frankrikes livliga och intressanta författningshistoria har beundrats och kritiserats, givit andra folk tändande appeller men också vid tillfälle tjänat som avskräckande exempel. De så starkt varierade reaktionerna framstår som naturliga mot bakgrunden av det paradoxala helhetsintryck som det franska konstitutionella förloppet ger. Ragnar Simonsson visar att 1875 års författning, alltså 3:e republikens statskicks, tillkom som en kompromiss mellan helt skilda riktningar — som »ett provisorium som de flesta hoppades kunna ändra» (s. 58). Högern ville ha en fast statsledning, gärna med en konung i spetsen, medan yttersta vänstern krävde borttagandet av de spärrar, främst senatens speciella befogenheter, som den nya författningen fällde i väljarskarornas väg (allmän rösträtt för män rådde som bekant i Frankrike sedan mitten av 1800-talet). I Simonssons minutiöst noggranna skildring läser vi om de ursinniga parlamentariska strider som särskilt på 1870- och 80-talen men också senare utkämpades om dessa frågor. Att ett statskicks om vars värde landets egna söner hyste så starkt delade meningar inte skulle bli långlivat kunde inte anses vara en djärv spådom. Likväl kom det att fungera i nära sjuttio år, fram till marskalk Pétains författningsreform av 1940. Och så aderton år senare en ny paradox: Frankrikes folk (nu även kvinnorna) antar genom folkomröstning med 79 procents majoritet och nära 85-procentigt valdeltagande en ny, enligt general de Gaulles idéer konstruerad författning som innefattade en rad typiska högerönskemål (främst en stark maktkoncentration hos statschefen, republikens president) — utan att parlamentet ens hade beretts tillfälle att in corpore diskutera förslaget.

Att de Gaulle fick bilda regering och även privilegiet att på angivet sätt genomdriva en ny författning berodde som bekant på den rysning inför möjligheten av ett totalt sammanbrott för hela statsapparaten som i maj 1958 med anledning

av den militära ohörsamheten i Alger erfors i Frankrikes politiskt bestämmande kretsar. Simonssons berättelse blir spännande, för att inte säga nervpirrande, när vi dag för dag och slutligen timme för timme får följa regeringarnas och president Vincent Auriols förtvivlade försök i maj 1958 att utan eller med de Gaulle bemästra den fruktansvärda situation som den slutligen till Corsica utsträckta Alger-revolten hade skapat. Simonsson visar, att president Auriol spelade en avgörande roll i det sista skedet, vilket utmynnade i att generalen vid utgången av maj fick regeringsuppdraget på sina egna villkor.

De Gaulles elvaåriga regim blev ju mycket framgångsrik, och den väsentligen av honom själv upplinjerade nya författningen visade sig fungera bra, låt vara att den politiska kampen även under detta skede ofta tog formen av en strid om författningen. De tankar om regeringsmaktens stärkande som president MacMahon vid slutet av 1870-talet förfäktade, som högern senare i skilda former omfattade, som president Millerand öppet men utan framgång proklamerade och som hans efterträdare Gaston Doumergue 1934 likaledes propagerade — dessa allmänna idéer om maktkoncentration hos regeringen har nu på ett ytterst säreget men också smidigt sätt förverkligats. Men kommer 1958 års dock i vissa avseenden ologiskt uppbyggda författning att bestå de svåra prov som tvivelsutan väntar?

I ett tungt vägande analytiskt slutkapitel, rubricerat »Slutsatser», försöker Simonsson besvara den frågan. Strid kommer också i framtiden att stå om 1958 års författning, menar han, och som dess mest angripbara punkt utpekar han oklarheten i maktens fördelning mellan presidenten och parlamentet (s. 540). Visserligen stadgar 1958 års författning liksom 1946 års, att ministrarna skall äga parlamentets förtroende. Men presidenten väljs ju, sedan den ursprungliga bestämmelsen om val genom ett mångtusenhövdat elektorskollegium 1962 hade avskaffats, direkt av folket och får därigenom en ojämförligt mycket större auktoritet än ministrarna. Han får möjlighet att hävda sin vilja även mot ministrar som åtnjuter nationalförsamlingens majoritets förtroende. Vore det inte bättre, undrar Simonsson, att införa ett rent nordamerikanskt system, alltså en ren presidentstyrelse; men han avvisar själv denna propå som oförenlig med Frankrikes starkt centraliserade förvaltningsapparat. I stället antyder han lämpligheten av en modifiering av presidentens i författningens direkt angivna befogenheter, främst hans rätt att utan medverkan av någon minister dels upplösa nationalförsamlingen, dels utlysa folkomröstning. Dessa synpunkter förefaller synnerligen befogade. Det synes uppenbart, att någon efterträdare till de Gaulle längre fram i tiden har stora möjligheter att begagna de nämnda presidentiella befogenheterna för plebiscitärt diktatoriska syften. Som klart plebiscitärt betecknar för övrigt Simonsson de Gaulles eget styrelsesätt: det är dennes metod att gång på gång anordna folkomröstningar, i vissa fall av omstridd grundlagsenlighet, som renderar honom detta negativa omdöme.

Kommer gaullismen att kunna behålla makten? Simonsson anser att så mycket väl kan ske för åtskillig tid framåt och anger två orsaker härtill. För det första folkets tillfredsställelse med den stabilitet som den nya regimen har skänkt Frankrikes politik och som sedan 1962 vilar på en fast majoritet i nationalförsamlingen. För det andra de stora svårigheter som hittills har mött varje försök att skaffa fram ett alternativ till gaullistregimen. En stark majoritet av folket vill inte ha

tillbaka de 3:e och 4:e republikernas partisplittring med deras hoppande regeringsmajoriteter. Det enda tänkbara alternativet till den nuvarande regimen blir då en vänstersamling. Men vänsterns utan jämförelse starkaste parti är kommunisterna — alltså ett revolutionärt parti som med proletariatets diktatur som hävstång vill helt omforma samhället. Kommunismens stora numerär ger fransk politik ett drag av bipolarisation, vilket i hög grad gagnar gaullismen. Enligt ett av Simonsson citerat dictum är det »alltid centern som vinner» i fransk politik. Men inte heller detta gamla märke gäller i dag, emedan centern nu är sprängd och en stor del av den har gått upp i gaullistpartiet.

Ragnar Simonssons imponerande verk saknar tyvärr de små redaktionella hjälpmedel som skulle göra det lätt för läsaren att hitta i texten och slå upp vad han särskilt vill ha tag i. Det saknar både register och kolumntitlar, och innehållsförteckningen är i allra snålaste laget. Å andra sidan vill jag — för att nu fortsätta med redaktionella bagateller — ge författaren ett varmt tack för hans synnerligen kloka behandling av administrativa och politiska franska termer. Han återger *maire* med »mår» — inte med »borgmästare», som ger helt andra associationer. *Grève générale* återges förståndigt nog »storstrejk» — inte med det rysliga och alldeles onödiga »generalstrejk». *Le parti républicain radical et radical-socialiste* kallar Simonsson »det radikala partiet» helt enkelt; våra tidningar pendlar mellan »det socialradikala partiet» och »det radikalsocialistiska» — två precis lika omöjliga benämningar. Innehavaren av det nya ämbete som de Gaulles författning av 1958 skapade som ersättning för den avskaffade konseljpresidentposten fick titeln *premier ministre*. Simonsson översätter med »förste minister», vilket är synnerligen adekvat. Tidningarna och övriga massmedier skriver och talar om »premiärministern», men den titeln för tanken till England, där den ifrågavarande befattningshavaren har en helt annan ställning. På några ställen omtalar dock Simonsson Michel Debré och andra under de Gaulle verkande *premiers ministres* som »regeringschefer». Kan det verkligen vara riktigt genomtänkt? Om någon europeisk statsman i modern tid kan sägas både från konstitutionell och faktisk synpunkt ha varit sin regerings chef, så är det väl de Gaulle?

Ake Thulstrup

EVERT VEDUNG: *Unionsdebatten 1905. En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 57. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1971.

1

Under Napoleonkrigen efter den stora franska revolutionen förändrades i grund Europas karta. Ur omvandlingarna föddes den moderna nationalismen; nationalitetstanken uppstod som en reaktion med det segerrika Frankrikes ockupation av erövrade områden och förtryck av besegrade folk. I över ett sekel kom sedan Europas politik att präglas av nationalitetstanken. I vår tid har den varit ledstjärnan för Tredje världens revolt mot kolonialmakterna.

Även Sveriges gränser förändrades under Napoleonkrigen: vi förlorade Finland

men fick i stället Norge, i och med att den svenske kungen även valdes till Norges kung; unionen mellan Sverige och Norge ingicks 1814. Men denna förening kan ju inte sägas ha stått i samklang med tidens strävanden, med nationalitetsidéen. Norrmännen kom att känna sig förtryckta av svenska överhöghetsanspråk. Mot slutet av 1800-talet reste norrmännen allt starkare krav på politisk självständighet, i första hand inom utrikespolitiken. Motsättningarna accentuerades av de sociala skillnaderna mellan länderna. Sverige var ett agrart, aristokratiskt och konservativt land; till Norge kom industrialismen tidigare, adel saknades så gott som helt, parlamentarism och allmän rösträtt infördes tidigt, radikalismen hade en helt annan och starkare ställning än i Sverige. Norska krav på egna konsulat för att tillvarata sjöfarts- och handelsintressen förde mot sekelskiftet in unionen i en långvarig kris. År 1905 upplöstes unionen mellan Sverige och Norge.

Det är debatten i Sverige och i Norge om unionen under det sista år föreningens bestod, som Evert Vedung valt som ämne för sin doktorsavhandling. Unionsfrågan är ingalunda-outforskad. Som författaren själv framhåller i ett översiktskapitel om den tidigare forskningen på området har man — för att blott nämna några avhandlingar från senare år — analyserat bl.a. det diplomatiska spelet kring unionsupplösningen (Folke Lindberg, Sune Jungar), den s.k. konsulatkommitténs arbete och de förhandlingar mellan den svenska och norska regeringen som detta ledde till (Jörgen Weibull), de svenska regeringskriserna unionsupplösningens år (Arne Wåhlstrand), sambandet mellan de konservativas unionsuppfattning och deras kamp mot radikalismen i Sverige (Stig Hadenius), sambandet mellan unionspolitiken och inrikespolitiken i Norge (Rolf Danielsen) och slutligen idéhistoriska aspekter på argumenteringen i unionsdebatten (Gunnar Christie Wasberg och Nils Elvander).

Trots att vi sålunda har en lång rad avhandlingar om unionsfrågan, har Evert Vedung haft modet att lägga fram en avhandling, som enligt författarens formulering »på avgörande punkter» skall skilja sig från tidigare studier och som, fortfarande enligt författaren, skall »kasta ljus över hittills försummade aspekter på unionsproblemet och revidera eller fördjupa redan vunna insikter».

Låt mig genast slå fast att jag anser att författaren på flera punkter lyckats leva upp till dessa höga ambitioner. Det är sålunda en avhandling av hög kvalitet, som vi i dag skall diskutera.*

Närmare bestämt är det i huvudsak tre väsentliga insatser som författaren gjort. För det första har han i ett teori- och metodkapitel fört en intresseväckande diskussion om syftet med politisk idéanalys; främst förtjänar författarens distinktion mellan »relationell» och »innehållslig» idéanalys att uppmärksammas. För det andra har författaren — i motsats till sina föregångare — behandlat både svenska och norska debattörer och sålunda genomfört en komparativ analys; särskilt värdefull är analysen av likheterna i argumentering mellan å ena sidan svenska högern och norska vänstern, å andra sidan svenska vänstern och norska högern. För det tredje har författaren mera detaljerat än den tidigare forskningen kunnat belägga de valtekniska — eller som författaren kallar dem de

* Föreliggande anmälan återger min fakultetsopposition på Vedungs avhandling 18 dec. 1971.

partistategiska — överväganden som spelade in, när partierna tog ställning i unionskonflikten.

Min opposition är upplagd på följande sätt.

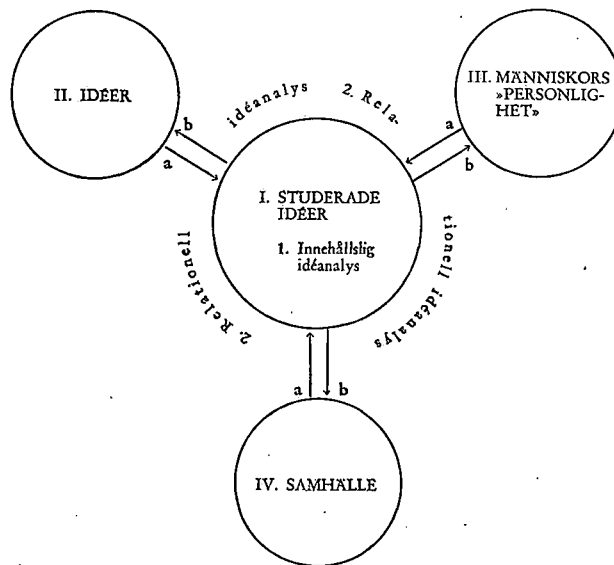
- 1) Efter denna inledande karakteristik övergår jag till
- 2) Teori- och metoddiskussion
- 3) Analysmodell och disposition
- 4) Relationell idéanalys
 - a) kontingensanalys: svenska aktörer och det inrikespolitiska sammanhanget
 - b) partistategier: norska høire och svenska vänstern våren 1905
- 5) Innehållslig idéanalys
 - a) innebörd för avhandlingen
 - b) den svenska nationalliberalismen
 - c) den norska tidningen Den 17de Mai
 - d) den svenska unghögern
- 6) Övriga synpunkter
 - a) kommunikationsteori och nation-building
 - b) historisk källkritik
- 7) Sammanfattning

Huvudvikten i min opposition är punkterna 4 och 5, vilka sammanfaller med författarens grundläggande distinktion mellan två typer av politisk idéanalys. Min granskning har fått en empirisk utformning i den meningen, att jag under dessa punkter diskuterar konkreta händelser och idéer i unionskonflikten. Under dessa båda punkter kommer jag även att föra en metoddiskussion i motsats till författaren, som huvudsakligen behandlar metodspörsmålen i ett avskilt kapitel. Därigenom har han enligt min mening inte alltid tillräckligt energiskt lyckats klargöra skiljelinjer och mönster i materialet. Även utformningen av metoderna bör enligt min mening i stor utsträckning vara beroende av de empiriska frågor en författare ställer sig. Jag kommer därför att vara förhållandevis kortfattad under punkterna 2 och 3 och diskutera metodfrågor även under punkterna 4 och 5 i anslutning till avhandlingens konkreta problem.

2

De två typerna av politisk idéanalys — »relationell» och »innehållslig» — som författaren diskuterar i sitt teori- och metodkapitel återger jag här i figur 1. »En debatt kan handla om ett så viktigt problem, att den kan vara värd att studera enbart för sitt sakliga innehålls skull. Jag föreslår att den sortens idéanalys betecknas som *innehållslig* (1 i figur 1). Den typ av idéanalys, som studerar samband mellan idéer och något annat, är det svårt att hitta någon lämplig beteckning på. Eftersom den ställer idéer i relation till något annat, har jag stannat för beteckningen *relationell* idéanalys (2 i figur 1).» Närmare bestämt urskiljer författaren tre olika relationer: relationer idéer—andra idéer, relationer idéer—människors »personlighet», relationer idéer—samhälle.

Denna distinktion synes mig utomordentligt väsentlig och jag vill ansluta mig



Figur 1. Två former av politisk idéanalys.

till författarens synsätt. Vid vår institution är det flera forskare som under senare år arbetat med denna skillnad, även om vi föredragit att tala om ideologiernas innehåll respektive funktioner i det politiska systemet framför det mera egendomliga uttrycket »relationell» idéanalys. Men därmed vill jag ingalunda fränkänna författaren hans originalitet. Tvärtom tycker jag, att den diskussion författaren för på denna punkt tillhör det finaste i avhandlingen och vittnar om betydande forskarbegåvning.

Min första fråga gäller syftet med den relationella idéanalysen, närmare bestämt den av de tre relationerna som avser sambandet mellan idéerna och samhället (se figur 1). Författaren nämner blott flyktigt i en bisats, att ett argument kan »fylla en viss funktion i det egna landets politiska system». För mig är detta en kardinalfråga. Vårt ämne präglas sedan en tid tillbaka av en uppdelning i sådana forskare, som främst är intresserade av politiska idéer, och andra forskare, som främst med hjälp av beteendevetenskapliga och andra modernare metoder är intresserade av att studera det politiska systemet. Genom att ställa frågan vilka funktioner en ideologi fullgör i det politiska systemet kan idéanalytikern slå en brygga mellan dessa båda forskningsriktningar. När man presenterar en så fantasieggande idé, bör man utföra resonemanget mera ingående än författaren. Författaren borde ha betonat denna synpunkt mera och uttryckligen förklara, att objektet för den relationella idéanalysen inte i första hand är idéer utan de samband i vilka idéerna ingår; eller — annorlunda uttryckt — objektet är i första hand inte idéer utan det politiska systemet. Den funktionella eller relationella idéanalysen öppnar en möjlighet att infoga de politiska idéerna i en generell statsvetenskaplig systemanalys. (Jag skall nedan under punkten

»kontingensanalys» demonstrera hur ett sådant studium av unionsfrågan och det politiska systemet kan gå till.)

Låt oss se på ett annat samband i figur 1, nämligen sambandet mellan studerade idéer och andra idéer. Vad är skillnaden mellan en sådan undersökning och det författaren kallar en innehållslig idéanalys?

Om vi går till författarens exemplifieringar finner vi flera statsvetenskapliga arbeten, som vi vant oss vid att betrakta som traditionellt idéhistoriska, inordnade under etiketten relationell idéanalys: bl.a. Brusewitz' Studier öfver 1809 års författningskris, Hesslers Geijerböcker, Elvanders avhandling om Harald Hjärne, Hesslers Statskyrkdebatten. Om dessa arbeten är relationella, vilka exempel kan då författaren nämna på innehållslig idéanalys i svensk statskunskap? Jag tror att det är svårt att finna några renodlade exempel på denna typ. Med författarens klassificering blir så gott som all idéhistoria relationell.

Den, som det förefaller mig, i praktiken något oklara skillnad mellan innehållslig idéanalys och sådan relationell idéanalys, som avser förhållandet mellan vissa idéer och andra, har enligt min uppfattning bidragit till att författaren försummat en väsentlig innehållslig forskningsuppgift, till vilket jag återkommer under punkt 5.

I teori- och metodkapitlet upplåter författaren stort utrymme åt att presentera olika idéanalytiska metoder. Den första är den semantiska metoden; den andra är den logiska metoden; den tredje är hållbarhetsmetoden. Endast den logiska metoden har kommit till direkt tillämpning i avhandlingen. Man frågar sig då varför författaren behandlat de övriga metoderna, särskilt den semantiska, så utförligt. Han skriver nämligen: »Jag nöjer mig med att ställa och diskutera problemen endast i den mån de kan bidra till att klargöra mitt eget sätt att närma mig debattmaterialet.»

3

Jag har hittills haft mest beröm för författarens teori- och metodkapitel, även om författarens formulering av skillnaden mellan relationell och innehållslig idéanalys synes mig oklar på ett par punkter. Men nu skall jag övergå till något, som inte alls är lika tillfredsställande. Det är avhandlingens s.k. analysmodell. Även denna behandlas i teori- och metodkapitlet.

Utöver distinktionen mellan relationell och innehållslig idéanalys arbetar författaren med ett mycket finfördelat — och mycket abstrakt — klassificeringsschema. Han skiljer till en början mellan objekt, aktörer och argument (s. 37). Dessa delas upp i sin tur. När det gäller objekt skiljer sålunda författaren mellan motsättningar i sakfrågan och dels primära, dels sekundära motsättningar i formfrågan (s. 38). När det gäller aktörer arbetar författaren dels med svenska och norska aktörer, dels med aktörer före och efter den 7 juni, dels med aktörer uppdelade efter partifärg (s. 40 ff.). När det gäller argument skiljer författaren mellan vad han kallar sändarorienterade, mottagarorienterade, sändar-mottagarorienterade, sändar-omgivningsorienterade och mottagar-omgivningsorienterade (s. 44). Som om denna argumentsindelning inte var tillräcklig kompletterar författaren sitt schema med ytterligare en kategori, normorienterade argument,

vilka i sin tur delas upp i partikulärnormsriktade och ramnormsriktade argument (s. 46 ff.). Sedan lägger författaren till ytterligare en helt annan princip till sitt klassificeringsschema: »Beträffande objektet och i synnerhet argumenten måste emellertid ytterligare en sak framhållas. Jag har funnit det klargörande att ordna dem även efter en satslogisk uppdelning på beskrivningar, värderingar och rekommendationer» (s. 48). Därefter följer i kapitlet den inventering av semantiska, logiska och hållbarhetsmetoder som jag förut berört, varefter författaren à propos unionsdebattens valtaktiska syften förklarar: »För att kunna studera sådana har jag konstruerat en sjunde argumentkategori vid sidan av de sex ovan nämnda innehållsliga kategorierna» (s. 57). Och så ritar författaren ett klassificeringsträd för partistategiskt orienterade argument, varvid han i första hand skiljer mellan argument inriktade på valarenan, på den parlamentariska arenan och på den inre arenan, i andra hand inför ytterligare tre indelningar för var och en av dem, så att detta klassificeringsträd omfattar sammanlagt nio olika argumentstyper.

I ett vällovt försök att hjälpa läsaren att reda ut dessa invecklade, delvis varandra överlappande klassificeringsschemata har författaren infogat sina begrepp i något som kallas »sammanfattning av analysmodellen» (s. 65). Denna sammanfattning är utan tvekan läsaren till viss hjälp. Men många gånger bjuder alla dessa indelningar läsaren motstånd. Avhandlingen har i vissa avsnitt blivit tungläst och de många klassificeringarna tjänar sammantagna i vissa partier som en tvångströja för framställningen.

Man frågar sig om författaren själv verkligen anser, att dessa många schemata är ägnade att skänka läsaren överblick över de stora linjerna i debatten. Författaren har inte följt sina intentioner från s. 45: »Eftersom en klassifikation bör syfta till att göra sammanhangen klarare och därför inte får leda till en så långt driven logisk uppsplätning av stoffet, att överblicken försvåras eller går förlorad...»

Om författarens analysmodell är ett lyckat sätt att disponera avhandlingen eller inte synes mig mera vara en smaksak än en vetenskaplig fråga, och jag skall därför inte dröja mycket längre vid den. Min smak talar emellertid ingalunda mot ett försök till disposition i enlighet med en analysmodell; jag har t.ex. själv i en undersökning om demokratisk teoribildning låtit min framställning vägledas av ett klassificeringsschema. Men författaren har arbetat med för många och framför allt för oklart åtskilda och varandra överlappande klassificeringar.

Att boken ändå blivit så pass redig är, som jag ser det, inte analysmodellens förtjänst utan innehållsförteckningens. Om vi slår upp innehållsförteckningen finner vi att författarens breda kapitelindelning inte följer analysmodellen utan är uppdelad efter sakfrågor. Med en nästan arkitektonisk stränghet bygger författaren upp symmetriska block om den svenska (kapitel VI och VII) och den norska debatten (kapitel V och VIII). Mellanrubrikerna i de korresponderande, nationsspecifika kapitlen överensstämmer i stor utsträckning. Vi får sålunda i kapitel VII följa svenskarnas argumentering om 1) Bernadotteanbudet 2) Kravet på nyval eller folkomröstning i Norge 3) Uppskov till 1906 års riksdag 4) Norsk anhållan om unionens upplösning etc. etc. och därefter i nästa kapitel följa den norska debatten ordnad efter i huvudsak samma sakfrågor. Här har författarens

utpräglat systematiska begåvning kommit till sin rätt. De traditionella kraven på klarhet och överblick, manifesterade i denna pregnanta kapitelindelning, hävdar sig enligt min uppfattning väl gentemot abstraktionerna i författarens analysmodell.

4 a

Jag övergår nu till den relationella idéanalysen, som är den viktigaste i avhandlingen och även den viktigaste punkten i min opposition. Den relation som författaren vill undersöka är, som tidigare framgätt, sambandet mellan idéerna i unionsdebatten och samhället.

Författaren frågar sig till en början vilken metod han skall använda för sin relationella analys. Han väljer en kvalitativ infallsvinkel. Ett kvantitativt tillvägagångssätt anser han nämligen inte möjligt. »Som sociala bakgrundsvariabler skulle man kunna tänka sig exempelvis klass, yrke, utbildning, inkomst, ålder eller bostadsort. En sådan uppgift har jag dock avstått från. Det finns helt enkelt inte tillräckligt med data för att den skulle kunna genomföras på ett statistiskt tillfredsställande sätt» (s. 59).

Detta är ett diskutabelt påstående. Visst kan man, till att börja med, få reda på aktörernas yrke och ålder t.ex.

En del av de variabler författaren nämner förefaller mig ganska godtyckliga och skulle säkert inte ge några särskilt intressanta resultat. Men att en sådan sak som ålder spelade in i sekelskiftets politiska och litterära debatt — »det nya Sverige», »det åldrande Sverige» — har tidigare visats av andra forskare.

För att få en föreställning om hur författaren i stället valt att arbeta kan vi gå till s. 294—306. Där behandlas den svenska debatten om kravet på uppskov med avgörandet i unionsfrågan till 1906 års riksdag. Författaren visar att de konservativa ville ha uppskov för att kunna göra unionsfrågan till ett slagnummer i valrörelsen under september 1905. Genom att vädja till svensk nationell samling kring kravet på upprättelse för det norska övergreppet att förklara unionen upplöst och kungen avsatt hoppades de konservativa vinna framgång bland väljarna. De svenska radikalerna, motståndarna i valrörelsen, sammanställdes med norrmännen, den svenska nationens motståndare. »Vi svenskar», yttrade en riksdagsman om sina mest radikala motståndare »hava här inom vårt eget land ett Norge, ett lika oresonligt Norge, mot vilket till på köpet ingen unionsupplösning finnes som botemedel».

Det var framför allt en bestämd reform man hoppades kunna genomföra efter en »fosterländsk» seger i valet. Man hoppades kunna genomföra allmän rösträtt med proportionell valmetod. Detta skulle ge garantier mot en alltför radikal andra kammare enligt vänsterns program allmän rösträtt med majoritetsvalmetod. Majoritetsvalmetoden skulle sannolikt ge vänstern majoritet i andra kammaren, och därmed öppnades väldiga möjligheter för angrepp mot det samhälle de konservativa och moderata ville slå vakt om. Särskilt gällde det den skattepolitik en radikal andrakammarmajoritet skulle komma att driva. »Det måste anses sannolikt», konkluderar författaren, »att uppskovsförsvarearna har velat använda unionsfrågan i partistrategiskt syfte för att hindra vänstern att genomföra sin

rösträttsreform, genomdriva hårdare beskattning och sätta äganderätten i fara» (s. 305).

Författaren gör alltså inte någon egen analys av de inrikespolitiska sambanden mellan unionsfrågan, rösträttsfrågan och skattefrågan. Han nöjer sig med att referera aktörernas uppfattning om dessa samband.

Mina båda överväganden om kvantitativ i stället för kvalitativ metod för sambandsberäkning och egen prövning av dessa samband i stället för referat av aktörernas uppfattning har varit utgångspunkten för ett litet experiment jag utfört.

Jag är alltså inte alls övertygad om att man måste avstå från kvantitativa metoder för att genomföra en relationell analys av sambandet mellan unionsfrågan och inrikespolitiken. Tvärtom är det väl så att kvantitativa metoder alltid är de bäst lämpade för sambandsanalys, på grund av att de både ger stringens åt beräkningarna och i olika mått kan komprimera mest information.

När det gäller data har jag följt författarens uppslag och studerat ställningstagandena i unionsfrågan, rösträttsfrågan och skattefrågan. För att få en klart avskild grupp har jag sökt identifiera samtliga 380 svenska riksdagsmäns inställning i dessa frågor, en mycket omfattande procedur, som krävt ett par veckors arbete på heltid.

Om man skall få fram ställningstaganden, är det nödvändigt att man specificerar de nämnda frågorna. Jag har utfört följande specifikationer. Unionsfrågan har specificerats till skiljelinjen försvarare eller motståndare till norr-männens ensidiga aktion i konsulatfrågan. I riksdagsdebatten kommer den konservativa opinionen mot den norska aktionen till uttryck inte blott i anföranden av enskilda riksdagsmän utan även i ett stort antal instämmanden av andra riksdagsmän, vilkas uppfattning annars inte vore känd. Sentida samhällsvetare har även anledning att skänka en tacksamhetens tanke till ledamoten av 1905 års riksdag, friherre Bonde, som förklarade: »... då öfverläggningen här nästan antagit karaktären af en öppen omröstning, anser jag det för en plikt att förklara, att jag i alla delar instämmer i det anförande, som herr Zetterstrand haft.»¹ Därefter följde en lång rad instämmanden från liberalt håll. Genom dessa instämmanden har det i huvudsak varit möjligt att klassificera riksdagsmännens reaktion på Norges ensidiga aktion i konsulatfrågan.

Motsättningarna i rösträttsfrågan har specificerats till ställningstagande för eller mot vissa ekonomiska kvalifikationer för rösträtt, vilka krävdes från konservativt håll när rösträttsfrågan diskuterades i riksdagen unionsupplösningens år 1905.

Motsättningarna i skattefrågan kräver en utförligare kommentar, eftersom Evert Vedung själv inte uppger om det inre, idémässiga sambandet mellan rösträtts- och skattefrågorna.

Vid sekelskiftet stod det klart att Sveriges försvar behövde rustas upp. År 1901 infördes allmän värnplikt i stället för det gamla indelningsverket. Arméns övningstid förlängdes kraftigt. Försvarsupprustningen ställde stora krav på statskassan, och därför infördes följande år progressiv inkomstbeskattning — en helt

¹ AK 1905: 47, s. 20.

ny princip, som enligt många samtida bedömares uppfattning kunde få förödande konsekvenser. Skatterna bestämdes enligt regeringsformen av riksdagen. Stannade kamrarna i olika beslut, skulle frågan gå till gemensam votering. Det betydde att den radikala andra kammaren med sina 230 ledamöter kunde rösta över den mera konservativa första kammaren med blott 150 ledamöter. Här öppnades möjligheter för radikalt majoritetsförtryck gentemot det konservativa, besuttna fåtalet. I första kammaren yttrade en riksdagsman att om beslut om höjning av den progressiva inkomstskatten skulle kunna fattas vid gemensamma voteringar, fanns det ingenting som hindrade »en radikal Andra Kammare att på den gemensamma voteringens väg undan för undan» dra åt skatteskruben för de större inkomstagarna och de större förmögenheterna.² Från konservativt håll krävdes kamrarnas samstämmiga beslut för en ändring av den progressiva skatten. Min specifikation av skattefrågan gäller sålunda riksdagsmännens inställning till gemensamma voteringar contra samstämmiga beslut.

När det gäller data för rösträtts- och skattefrågorna har jag haft stor hjälp av en historisk avhandling av Staffan Runestam.³ Runestam har nämligen sparat upp några utförliga listor över de olika riksdagsmännens inställning i dessa frågor, som den framstående korridorpolitikern Christian Lundeberg utarbetade som underlag för sina värvningsförsök i riksdagen år 1905. Dessa listor har efter Runestams kritiska analys och viss komplettering från riksdagsprotokollet kunnat användas som data för mina sambandsberäkningar.

På detta stadium i undersökningen hade jag sålunda tre uppsättningar av data: riksdagsmännens inställning i unionsfrågan, i rösträttsfrågan och i skattefrågan. Frågan gällde vilket samband som förelåg mellan dessa tre idéstrukturer. Finns det någon statistisk metod med vars hjälp denna fråga kan besvaras?

De vanligaste metoderna för sambandsberäkningar såsom korrelations- och regressionsanalys kräver data som ligger på en högre skalnivå än dessa enkla klassificeringar »för» eller »mot» norsk aktion, »för» eller »mot» ekonomiska kvalifikationer för rösträtt, »för» eller »mot» gemensamma voteringar i skattefrågor. Vad som fordrades var en metod, som kunde användas även för så enkla klassificeringar som i detta fall. En sådan metod skulle ju ha en enorm användning inom statskunskapen. Nästan all politisk analys — även den som använder kvalitativ metod — innebär enkla klassificeringar av typ demokrati—diktatur, socialister—borgerliga, funktionalister—normativister, omvälvningsstrategi—anpassningsstrategi etc. Det skulle onekligen vara både praktiskt och fascinerande att ha tillgång till en analysmetod som gjorde det möjligt att beräkna samband mellan så enkla strukturer.

Det visar sig att en sådan metod existerar, nämligen s.k. *kontingensanalys*.⁴

² FK 1901: 30, s. 30.

³ Staffan Runestam: *Förstakammarhögern och rösträttsfrågan 1900—1907* (Stockholm: Svenska Bokförlaget/Norstedt, 1966), särskilt s. 190 ff.

⁴ Sidney Siegel: *Nonparametric Statistics for the Behavioral Sciences* (New York, St. Louis, San Francisco, London, Mexico, Panama, Sydney, Toronto: McGraw-Hill, 1956), s. 196 ff.

Inom statskunskapen har denna metod anmärkningsvärt nog hittills kommit till användning endast inom ett fåtal specialområden såsom kvantitativ innehållsanalys. Men i andra samhällsvetenskaper såsom pedagogik och psykologi utnyttjas metoden oftare. Med denna metod kan man beräkna samband mellan så enkla strukturer som dem vi har i detta fall. Sambandet uttrycks i en koefficient. Denna koefficient antar värden, som inte går mellan 0 och 1 som mera ordinära koefficienter, utan befinner sig mellan gränser som bestäms av antalet frågor man studerar; i vårt fall med tre frågor är gränserna 0 och +0,816. +0,816 är alltså uttryck för ett perfekt samband. Kontingenskoefficienten C beräknas enligt följande formel:

$$C = \sqrt{\frac{\chi^2}{N + \chi^2}} \quad N = \text{antal individer (380)}$$

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^k \frac{(O_{ij} - E_{ij})^2}{E_{ij}} \quad (k=3)$$

O_{ij} = observerad frekvens

E_{ij} = förväntad frekvens om frågorna vore oberoende

Jag har vid Uppsala Datacentral genomfört en kontingensanalys av unions-, rösträtts- och skattefrågorna med det resultat som framgår av tabellerna 1 och 2.

Tabell 1. *Kontingensanalys: sambandet mellan riksdagsmännens inställning i unions- och rösträttsfrågorna.*

	Rösträtt		
	Ekon kval	Ej ekon kval	Okänt
Union			
Motst	112	89	10
Försv	5	62	1
Okänt	22	36	43

$C = 0,527$

Tabell 2. *Kontingensanalys: sambandet mellan riksdagsmännens inställning i rösträtts- och skattefrågorna.*

	Skatter		
	Samstämninga beslut	Gemensamma voteringar	Okänt
Rösträtt			
Ekon kval	136	3	0
Ej ekon kval	34	153	0
Okänt	9	0	45

$C = 0,766$

Motståndare till norrmännens aktion i konsulatfrågan tenderade att kräva ekonomiska kvalifikationer för rösträtt. Försvarare av aktionen tenderade att ej uppställa ekonomiska krav. Sambandet är relativt starkt +0,527. Men det fanns en ganska stor avvikande grupp. Det var 89 riksdagsmän, som förenade en nationalistisk uppfattning i unionsfrågan med en radikal uppfattning i rösträttsfrågan. Ideologin hos dessa män skall behandlas nedan under punkt 5b («den svenska nationalliberalismen»).

Betydligt starkare är sambandet mellan rösträtts- och skattefrågorna. Kontingenskoefficienten är +0,766. Den som var radikal i rösträttsfrågan var med stor sannolikhet även radikal i skattefrågan.

Sammanfattningsvis kan man säga, att en empirisk prövning av de påstådda sambanden stöder författarens uppfattning, att unionsfrågan ingick i ett inrikespolitiskt sammanhang; de beräknade koefficienterna är höga. Rösträtts- och skattefrågorna var emellertid betydligt mera intimt förknippade med varandra än unionsfrågan och rösträttsfrågan.

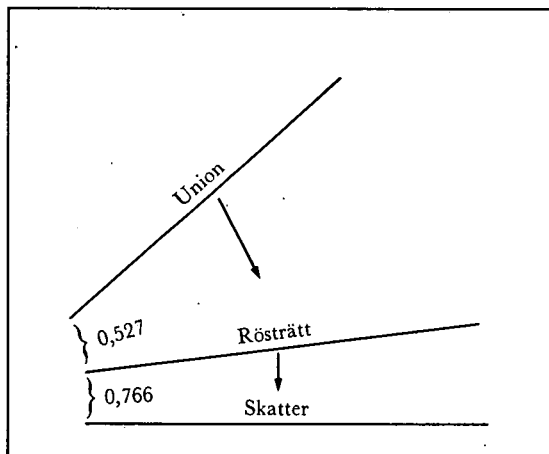
Som ett sista led i min kontingensanalys har jag frågat mig om man skulle kunna sammanfatta denna prövning på ett ännu mera åskådligt sätt än dessa siffersammanställningar. Jag skall därför avslutningsvis göra ett försök att komprimera mina resultat i en enda figur.

Jag måste då ta i bruk ytterligare ett begrepp från den moderna samhällsvetenskapliga teorin, nämligen begreppet *dimension*. När Evert Vedung talar om att den svenska högern sökte utnyttja unionsfrågan i syfte att hindra vänstern att genomföra sin rösträttsreform och genomföra en hårdare beskattning av högre inkomsttagare kan man säga att han successivt reducerar de politiska skiljelinjerna till vad han uppfattar som den mest grundläggande dimensionen: från unionsfrågan till rösträttsfrågan, från rösträttsfrågan till skattefrågan.

Skattefrågan uppfattas alltså som den mest grundläggande dimensionen i det politiska systemet; låt oss rita den som ett vågrätt streck. Ovanför detta av-sätter vi de högre liggande dimensionerna, unions- och rösträttsfrågorna. Enligt statistisk konvention ritas sådana dimensioner som inte har något samband med varandra vinkelräta (ortogonala dimensioner); dimensioner med perfekt samband ritas parallella. Vinkeln mellan dimensionerna bestäms alltså av kontingenskoefficienten. Vi får då den bild som framträder i figur 2. Här framgår såväl styrkan som riktningen hos de beräknade sambanden. Unionsfrågan kan relativt lätt föras tillbaka på rösträttsfrågan, rösträttsfrågan kan mycket lätt föras tillbaka på den mest grundläggande dimensionen, skattefrågan.

Jag har därmed avslutat mitt metodexperiment. Det motiverar tre kommentarer till författarens avhandling.

För det första vill jag slå fast att författarens uttalande, att en kvantitativ metod inte kan användas på grund av brist på data är ett påstående som inte går att upprätthålla. Orsaken till att jag vill framhålla denna punkt så starkt är att författaren framträder i sitt stora teori- och metodkapitel med ambitionen att klargöra den politiska idéanalysens metodsituation. Både med tanke på debattläget i vårt ämne och särskilt med tanke på den problemformulering, som på författarens förslag kan kallas relationell idéanalys, förefaller det mig olyck-



Figur 2. Dimensionsreducering:
unionsfrågan, rösträttsfrågan, skattefrågan.

ligt att ta avstånd från kvantitativa metoder för sambandsberäkningarna och att resignerat säga att data för sådana analyser inte går att finna.

För det andra anser jag att författarens arbetssätt i detta avseende inte är det bästa tänkbara med tanke på den tidigare forskningen om unionsfrågan. Redan tidigare vet vi ju att det fanns samband mellan unionspolitiken och inrikespolitiken, som inledningsvis framgick i denna granskning och som författaren själv uttryckligen framhåller i avhandlingen. För att tillföra oss ny kunskap på detta område borde författaren ha sökt visa hur dessa samband närmare bestämt såg ut.

För det tredje, slutligen — och detta är min huvudinvändning mot avhandlingen över huvud — har författaren inte gjort någon egen prövning av de påstådda sambanden, någon egen analys av den inrikespolitik som unionsfrågan relateras till. Ändå skriver författaren om en av sina föregångare, Stig Hadenius: »Ännu mindre har han närmare skildrat den inrikespolitik, som den (unionsfrågan) kunde befrämja.» Det är mig angeläget att framhålla att en sådan egen prövning av de påstådda förhållandena i det politiska systemet kan genomföras med en mångfald metoder. Ingenting är mig mera främmande än att kräva att just min arbetsmetod skulle ha tillämpats. Jag har personligen varit road av att genomföra detta experiment. Men en historisk-källkritisk analys av den samtida inrikespolitiken hade också kunnat komma i fråga. Och som ett minimum måste man kräva att författaren hade informerat om så enkla ting som bakgrunden till skattedebatten vid denna tid. Som min huvudanmärkning mot avhandlingen vill jag sålunda anföra att författaren inte utnyttjat den möjlighet den relationella ansatsen erbjuder att slå en brygga från idé- till systemanalys.

4 b

Vad författaren däremot gjort på det relationella planet är att utföra en analys av partistrategierna i unionsfrågan. Aktörerna valde ståndpunkt delvis av valtaktiska skäl. Med en oerhörd omsorgsfullhet dokumenterar författaren hur politikerna i detalj resonerade med hänsyn till såväl sakfrågan som med hänsyn till väljarna. Med stor konsekvens och ihärdighet driver författaren här vissa teser. De avsnitt som handlar om den partistrategiska argumenteringen har blivit en mycket spännande och medryckande läsning. Framställningen är inte blott en skarpsinnig analys av de politiska partiernas beslutsfattande i Sverige och Norge år 1905. Evert Vedungs studie är här på sätt och vis även teoretiskt banbrytande. Begreppet »partistrategi» har uppstått inom valforskningen: man har sökt beskriva rationaliteten i partiernas beslutsfattande från vissa speciella axiom med hjälp av studium av förändringar i partiernas röstetal. Mig har det alltid förefallit naturligt att söka klarlägga resonemangen på elitnivå i det politiska systemet — gjorde partiledningarna verkligen de överväganden, som man indirekt möjligen kan sluta sig till från iakttagelser av valpropaganda och väljar-mobilisering? Jag känner inte till någon sådan undersökning — åtminstone inte någon mera ingående sådan undersökning. Men Evert Vedung har, på sina ställen på ett alldeles lysande sätt, blottlagt de partistrategiska motiven bakom partiernas handlande. När jag inledningsvis förklarade att Evert Vedungs avhandling är av hög kvalitet, var den främsta grunden för detta omdöme hans partistrategiska analyser.

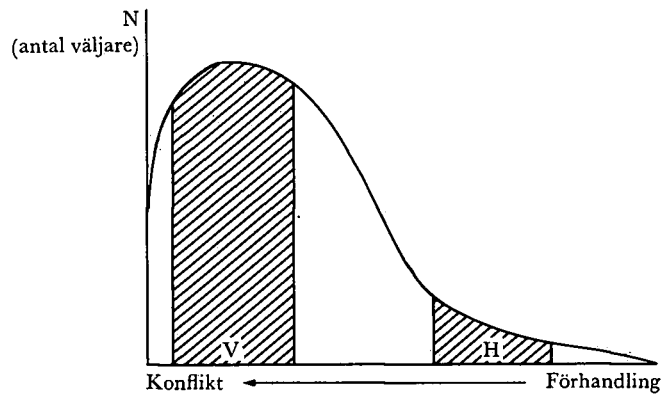
Jag har här inte mycket att anmärka, men jag skulle vilja föra ett litet resonemang kring ett par konkreta situationer i unionsfrågan på våren 1905.

Norska høire hade under hela unionskrisen intagit vad författaren kallar en mera unionsvänlig, samförståndsriktad hållning gentemot Sverige än vad venstre hade gjort. Men den mjukare hållningen ledde till partistrategiska svårigheter. Høire beskyldes för att vara svenskvänliga och onationella. Man kallade dem »hjemmesvenskerne». Denna propaganda tycks ha varit framgångsrik bland väljarna. Høire förlorade val på val. På ett mycket övertygande sätt visar författaren hur flera ledande män inom høire under hotet av ett nytt bakslag vid valet 1906 var beredda att offra sin unionsvänliga inställning och göra gemensam sak med venstre i en konfliktorienterad unionspolitik.

Författarens diskussion om teoribildningen kring begreppet partistrategier är kortfattad; endast ett par svenska namn nämns. Ett namn som jag gärna skulle vilja dra fram är Gerald Garveys på grund av dennes åskådliga sätt att illustrera frågeställningen.⁵ Tolkat i förenklade och något modifierade Garvey-diagram kan høires dilemma beskrivas som i figur 3; pilen symboliserar den partistrategiska rekommendationen.

I Sverige var det vänstern som befann sig i motsvarande svårigheter. Norge framstod för den svenska vänstern som ett demokratiskt föregångsland, som man ville se folkrättsligt likställt med Sverige i en bevarad realunion. Men vänsterns

⁵ Gerald Garvey: »The Theory of Party Equilibrium», *The American Political Science Review* 1966, s. 29—38.



Figur 3. Høires partistrategiska dilemma.

påtagliga lyhördhet för de norska kraven vändes mot dem i valpropagandan. Vänstermännen framställdes som onationella och fosterlandslösa. I motsats till norska høire ändrade inte vänstern i Sverige sin unionspolitik. Man höll fast vid sin försonliga inställning i klart medvetande om att detta kunde medföra partistrategiska motgångar.

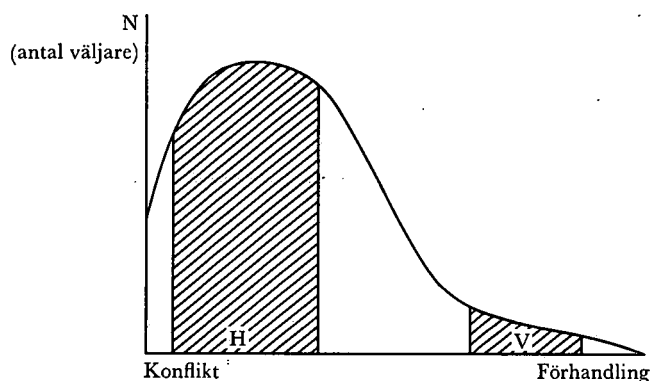
Med hjälp av diagram kan man återge den svenska vänsterns partistrategiska dilemma som i figur 4.

Denna jämförelse — liksom motsvarande jämförelse mellan de mera konfliktinriktade svenska högern och norska venstre — är, som tidigare framhållits, avhandlingens höjdpunkt. Jag skall här blott ställa frågan hur det kom sig att norska høire och svenska vänstern behandlade sitt partistrategiska dilemma på så olika sätt.

Om man läser Christian Michelsens tidning i Bergen, *Morgenavisen*, möter man en optimistisk bedömning av den framtida norska inrikespolitiken, blott høire går samman med venstre i en konfliktorienterad unionspolitik. En sådan nationell samverkan ansågs nämligen fördjupa värdegemenskapen mellan partierna. Kanske en gång i framtiden endast en enda kandidat ställde upp i vissa valkretsar, en borgerlig samlingskandidat gentemot den nya fienden mot det norska samhället — den uppstigande socialistiska rörelsen.

Høire sökte inte längre upphäva det demokratiska och parlamentariska statskicket, som venstre infört. Man kunde nöja sig med att försvara status quo, eftersom man trodde på långsiktiga fördelar för partiet om man uppnådde nationell enighet i unionsfrågan.

Men så kunde aldrig den svenska vänstern resonera. Den svenska vänstern kunde inte nöja sig med status quo i fråga om rösträtt och parlamentarism (ingetdera var ju infört i vårt land). För den svenska vänstern var införandet av dessa principer det i särklass viktigaste kravet. Svek man dem, övergav man sina djupaste idéer. En nationell samling i Sverige skulle inte gynna vänstern. Tvärtom. Därför — så kan man spekulera — valde vänstern att hålla fast vid sin



Figur 4. Den svenska vänsterns partistrategiska dilemma.

försonligare unionspolitik trots de partistrategiska nackdelar det kunde medföra.

Detta resonemang leder fram till förslaget att den partistrategiska analysen ytterligare kan raffinerars om man söker utveckla någon metod, med vars hjälp man kan avgöra vilka varierande vinster och förluster som är förknippade med olika handlingsalternativ för partierna.

5

Jag övergår därmed till författarens innehållsliga idéanalys. Som tidigare framgått är det rent teoretiskt oklart vad en innehållslig idéanalys har för innebörd och hur den skall avgränsas från en sådan relationell idéanalys, som studerar sambandet mellan vissa idéer och andra idéer. Låt oss se vilken utformning författaren själv gett sin innehållsliga idéanalys av unionsdebatten. Detta framträder klarast i sammanfattningarna till de stora empiriska kapitlen.

Sammanfattningen på s. 169 inleds på följande sätt: »Ända sedan 1880-talet hade unionen med Sverige ställt höire inför ett allvarligt dilemma. En innehållslig bedömning av unionen kom i strid med en funktionell. Från innehållslig synpunkt kunde det för de konservativa inte vara betänkligt att slå vakt om ett förbund med ett land som Sverige med dess starka kungamakt, moderat-konservativa regeringar, starkt konservativa första kammare och inte alltför radikala andra kammare. Dessutom blev Sverige via den gemensamme kungen ett verksamt stöd för de konservativa i kampen mot parlamentarism och demokrati.» Här inordnas under beteckningen innehållslig idéanalys just det samspel mellan unionsdebattens idéer och andra, inrikespolitiska idéer, som Evert Vedung annars kallar relationell idéanalys.

I konsekvens med författarens symmetriska kapitelindelning sammanfattas följande kapitel på liknande sätt: »Unionen med Norge hade ända sedan 1880-talet ställt den svenska vänstern i en mycket brydsam situation. Om man först ser till den innehållsliga aspekten på unionsproblemet, så tedde sig Norge för

såväl radikala liberaler som socialdemokrater som ett lysande demokratiskt förredöme. De sociala skillnaderna var betydligt mindre i Norge än i ämbetsmännens, godsägarnas och brukspatronernas Sverige. Landet hade en jämförelsevis svag och komprometterad kungamakt, regeringarna var parlamentariskt utsedda och ansvariga och folkrepresentationen var organiserad enligt enkammarprincipen utan bromsande första kammare. Ute bland väljarna och i stortinget hade venstre en mycket stark ställning, vilket gjorde att partiet under en stor del av perioden fram till 1905 fick bära regeringsansvaret. Även den socialdemokratiska arbetarrörelsen befann sig på frammarsch. Detta gjorde att den svenska vänstern i princip inte hade något emot ett nära samarbete med Norge. Dessutom kunde den dynastiska förbindelsen med det parlamentariskt styrda Norge försvaga kungadömets relativt starka ställning i Sverige, vilket i sin tur skulle kunna bereda vägen för ett parlamentariskt genombrott, vänsterns övertagande av regeringsmakten och en begynnande omvandling av Sverige efter socialliberala och socialdemokratiska riktlinjer. Överhuvudtaget kunde en närmare förbindelse med Norge bli ett stöd för demokratiska och radikala rörelser i Sverige.»

Även här behandlas sålunda relationen mellan olika politiska idéer under beteckningen innehållslig idéanalys.

I sammanfattningen till följande kapitel heter det bl.a. om vissa »innehållsliga» överväganden, att en svensk prins på Norges tron skulle försvaga den svenska kungens maktställning. »Han skulle då inte längre kunna vara någon samlande symbol för motståndet mot de allt häftigare radikala anloppen mot den bestående samhällsordningen.» Och längre fram talar författaren om möjligheten att förhindra »den farliga demokratiska smittan att sprida sig till det ännu inte insjuknade Sverige. De ultrakonservativa satte således in bernadotteanbudet i både ett utrikespolitiskt och ett inrikespolitiskt sammanhang».

Det sista kapitlet har inte någon sammanfattning — här föreligger ett litet avsteg från symmetrin i dispositionen. De redan anförda exemplen torde vara tillräckliga för att visa att de svårigheter att upprätthålla distinktionen mellan innehållslig idéanalys och sådan relationell idéanalys, som avser förhållandet mellan vissa idéer och andra, verkligen manifesterar sig i författarens empiriska arbete. Han har inte lyckats att åtskilja sina grundläggande analytiska begrepp.

Frågan är om man kan tänka sig en innehållslig analys av unionsdebatten som belyser en annan frågeställning än unionsfrågans plats i det inrikespolitiska sammanhanget. Jag skall försöka formulera ett förslag till en sådan analys. Inte heller i mitt förslag är det möjligt att fullständigt avskilja relationella aspekter — jag tror över huvud taget inte det är möjligt att upprätthålla den distinktion vi här talar om. Men en inventering av möjligheter att utföra en från det inrikespolitiska sammanhanget skild innehållslig idéanalys av unionsdebatten har lett mina tankar till en ny och väsentlig forskningsuppgift, som jag anser att författaren har försummat.

Författaren börjar sin avhandling på samma sätt som jag inledde denna opposition, nämligen med att sätta in unionsfrågan i den historiska utvecklingen mot nationalstater. »Genom den svensk-norska unionens upplösning 1905 hamnade både Sverige och Norge i en situation, som de inte befunnit sig i

på sekler. Ända sedan Birger Jarl på 1200-talet började erövra Finland hade Sverige haft direkt politisk överhöghet över icke-svenskspråkiga folk antingen öster om Bottenhavet, söder om Östersjön eller väster om Kölen. Nu reducerades landet till den mycket homogena svenskspråkiga nationalstat, som det är idag. Samtidigt framträdde även Norge som en självständig nationalstat, en ställning det inte intagit sedan 1300-talet. Unionsstriden 1905 var alltså en nationalitetskonflikt. Utgången kan ses som ett led i den stora historiska utveckling mot nationalstater, som inleddes redan vid övergången från medeltid till nyare tid, som under andra hälften av 1800-talet tog sig uttryck i bl.a. Tysklands och Italiens enande, som sköt ny fart genom centralmakernas och Rysslands nederlag i första världskriget och som sedan pågått ända in i vår tid.»

Sammanställer man denna beskrivning med författarens programförklaring att ett syfte med politisk idéanalys är ett rent innehållsligt intresse av klarhet, skulle man kunna säga att en väsentlig forskningsuppgift är att *klargöra nationalismens ideologi*. En närmare prövning av detta uppslag har övertygat mig om att avhandlingssämnet skulle ha haft mycket att ge i detta avseende.

Under efterkrigstiden har vi i flera svenska avhandlingar i litteraturhistoria, statskunskap och historia mött ett och samma motsatspar: å ena sidan en konservativ, antidemokratisk, inte sällan utrikespolitiskt aggressiv nationalism, å andra sidan en liberal, kulturorienterad, tidvis skandinavistisk, på 1789 års idéer vilande nationalism. I den internationella vetenskapliga debatten har motsatsparet särskilt framhållits av Hans Kohn, som i flera årtionden varit en av de ledande forskarna om nationalismen.⁹ Motsatsparet tycks ha blivit mycket allmänt accepterat. Det återkommer även i artikeln om nationalism i den internationella encyklopedin för samhällsvetenskaperna; artikeln är författad av Kohn.

En av förtjänsterna i Evert Vedungs avhandling är att han uppmärksammat den motsättning i unionsfrågan, som fanns inom den svenska liberalismen. Alla liberaler var anhängare av rösträtt. Men i unionsfrågan ställde sig den dominerande, falängen, radikalliberalerna, på en principiellt unionsvänlig linje och försvarade norrmännens konsulataktion. Minoritetsgruppen, nationalliberalerna, gjorde däremot gemensam sak med de konservativa och kritiserade den norska aktionen.

Det är främst förekomsten av den stora avvikande gruppen nationalliberaler som förklarar att sambandet mellan unions- och rösträttsfrågorna inte blir så högt, för att återknyta till kontingensanalysen enligt figur 2. I min klassificering i tabell 1 är nationalliberaler de 89 riksdagsmän, som var motståndare till norsk konsulataktion men ej krävde ekonomiska kvalifikationer för rösträtt.

En innehållslig analys av nationalliberalismen innebär att man söker klargöra dessa mäns politiska åskådning. Vid sekelskiftet fanns det en kulturell krets, som brukade samlas i den nationalliberale riksdagsmannen och försäkringsdirektören Sven Palmes hem i Djursholm för att diskutera samtida politiska problem,

⁹ Se t.ex. Hans Kohn: *The Age of Nationalism. The first era of global history* (New York: Harper & Brothers, 1962). Jfr Aira Kemiläinen: *Nationalism. Problems concerning the word, the concept and classification* (Jyväskylä, 1964), s. 115—142.

inte minst unionsfrågan. I detta umgänge deltog en av tidens stora skalder — Verner von Heidenstam. I sin berömda doktorsavhandling har Staffan Björck gjort en fin studie i vad som, med det språkbruk Evert Vedung introducerat, kan kallas en innehållslig analys av unionsdebatten. Jag vill i detta sammanhang beklaga att författaren helt förbisett såväl den litteraturhistoriska forskningens rön som de samtida litterära uttrycken för ställningstaganden i unionsfrågan.

Ingen tydligare illustration till nationalliberalismens märkliga kombination av nationalism och demokrati kan tecknas än genom citat från Heidenstams stora diktykel »Ett folk». Den ena dikten är »Medborgarsång»:

Så sant vi äga ett fädernesland,
vi ärvde det alla lika,
med samma rätt och med samma band
för både arma och rika;
och därför vilja vi rösta fritt
som förr bland sköldar och bågar,
men icke vägas i köpmäns mitt
som penningepåsar på vågar
...

Det är skam, det är fläck på Sveriges baner,
att medborgarrätt heter pengar.

Den andra dikten är »Åkallan och löfte»:

Och ropade trenne grannfolk: Glöm
den storhet du bäddat i jorden!
Jag svarade: Res dig, vår storhetsdröm
om herraväldet i Norden!
Den storhetsdrömmen lyster oss än
att leka i nya bedrifter.
Låt upp våra gravar, nej, giv oss män
i forskning, i färger och skrifter!

Ja, giv oss ett folk på ett bråddjups rand,
där en dåre sin nacke kan bryta.
Mitt folk, det finns annat att bära i hand.
än en bräddfull egyptisk gryta.
Det är bättre, den grytan rämna'r itu,
än att levande hjärtat förrostar;
och intet folk får bli mer än du,
det är målet, vad helst det kostar.

Det är bättre av en hämnare nås
än till intet se åren förrinna,
det är bättre att hela vårt folk förgås
och gårdar och städer brinna.

Det är stoltare våga sitt tärningskast,
 än tyna med slocknande låge.
 Det är skönare lyss till en sträng, som brast
 än att aldrig spänna en båge.

I en och samma diktcykel förenade den nationalliberale skalden det demokratiska rösträttskravet med den mest långtgående nationalistiska retorik.

Även i Norge fanns denna kombination av demokratisk ideologi och avancerad nationalistisk förkunnelse. Evert Vedung har på många ställen i sin avhandling visat på den nationalistiska förkunnelsen hos venstre. Jag vill här särskilt peka på författarens analys av tidningen *Den 17de Mai*. Denna tidning var vänsterradikal och hade kämpat för införande av allmän rösträtt. Men det hindrade inte tidningen från starkt nationalistiska tongångar. Författaren talar — med rätta — om att *Den 17de Mai* eldades av »nationellt glöd och försvarsnit».

Den svenska nationalliberalismen och den norska *Den 17de Mai* uppvisar alltså en idépolitisk kombination som är överraskande för den som endast tagit del av det mera etablerade synsättet på nationalismen. Det är från denna iakttagelse jag vill söka formulera min hypotes.

Det vore värt att undersöka om icke uppdelningen i en speciellt konservativ och en speciellt liberal nationalism är missvisande. I den översta dimensionen, för att återknyta till figur 2, som nu kan läsas som »nationalism» i stället för »unionsfrågan» bör man inte tala om specifikt konservativa och liberala attityder — de chauvinistiska utgjutelserna bör t.ex. inte utan vidare föras jäst till konservatismen. De motsättningar som finns beror på att den översta dimensionen så att säga färgas av de underliggande dimensionerna: motsättningarna i fråga om rösträtt eller ekonomi. Det är på de underliggande dimensionerna som skiljelinjerna föreligger; argumenteringen i fråga om nationalism har i stort sett inte några särskilda konservativa eller liberala kännetecken.

Författaren antyder delvis själv detta perspektiv, om blott rent hypotetiskt i sitt teori- och metodkapitel. »Jag kommer att visa, att det i Norge var venstre som var nationalistiskt, medan det i Sverige var högergrupper, som arbetade med nationalistiska paroller. Nationalismen blir härmed relativiserad i förhållande till höger—vänster på den politiska skalan. Det visar, att nationalismen inte kan vara något grundläggande inslag vare sig i den konservativa eller radikala ideologin. Den är ett medel för något annat, djupare liggande syfte» (s. 63). Jag menar att avhandlingen lämnar material till att i stort format utföra denna forskningsuppgift. Om hypotesen hade kunnat bekräftas, hade författaren kunnat ta itu med ett stort idéhistoriskt uppröjningsarbete. Inte blott en stor del av den svenska litteraturhistoriska, statsvetenskapliga och historiska forskningen om denna tid hade fått skrivas om. Författaren hade även haft anledning att polemisera mot Hans Kohn och de många internationellt ledande forskare, som använt sig av hans dikotomi.

Den idépolitiska kombination jag valt att diskutera under rubriken innehållslig idéanalys gäller ju sammanställningen nationalism och allmän rösträtt. Jag

skall avsluta min innehållsliga granskning med ännu ett exempel på denna kombination, den här gången hämtad från det konservativa lägret.

Som jag tidigare refererat sätter författaren in det svenska konservativa förslaget om uppskov med beslut till 1906 års riksdag i ett partistrategiskt sammanhang. Det var inte någon ideologisk övertygelse som drev högerpartiet att sluta upp bakom kravet på att väljarna skulle få yttra sig om unionsfrågan, innan beslut fattades, skriver författaren. Kravet framställdes för att de konservativa räknade med att vinna valet, om det fick gå i unionsfrågans tecken.

Frågan är emellertid om det inte vid denna tid verkligen fanns även en ideologisk övertygelse bakom de konservativas rösträttskrav. Tidigare forskning — Gunnar Heckscher, Staffan Björck, Nils Elvander — har framhållit åren omedelbart efter unionsbrottet som en vårbrytning för de konservativa. Under Rudolf Kjelléns slagord »Nationell samling» framträdde den s.k. unghögern med en reformvänlig linje i rösträttsfrågan. Som ett krafttillskott efter den nationella åderlåtningen vid unionsbrottet borde nya flöden tillföras fosterlandet. Den allmänna rösträtten skulle ge nationen nytt liv och föra den genom den förnyelseskris, som följde på unionsupplösningen.

Om författaren inte vill instämma i denna, hittills accepterade bild av unghögerns framträdande under unionskrisen, borde han ha polemiserat mot den.

Inte heller polemiserar författaren när han upprepar sin icke belagda tes på s. 376: »På norskt högerhåll framfördes tanken, att folkets deltagande i en folkomröstning skulle skapa en nationell väckelse, som borde ta sig uttryck inte i aggressivitet mot Sverige utan i fredligt arbete för landets inre förkovran. Vi erinrar oss att det i Sverige var radikalliberaler och socialdemokrater som argumenterade på detta sätt.»

6

Slutligen återstår två mindre synpunkter, innan jag sammanfattar mitt omdöme om avhandlingen.

Den första synpunkten gäller avhandlingens förhållande till den internationella teoribildningen om nationalismen. Två av världens mest prominenta forskare, Karl Deutsch och Stein Rokkan, har nationalism och nationalstater som forskningsspecialitet. Det är nationalismens problem Deutsch ägnat sig åt, när han sökt att empiriskt genomföra den systemanalys, som jämte Eastons namn främst är förknippat med hans och som mer och mer framstår som den moderna statskunskapens paradigm. Hur Sverige och Norge var lierade med varandra genom likheter och skillnader i värdesystemet såväl som genom personliga, släktskapsmässiga, ekonomiska och kulturella förhållanden är något som mycket väl skulle ha kunnat kartläggas, om författaren genom att undersöka vad Deutsch kallar den sociala kommunikationen i ännu högre grad än som nu blivit fallet hade velat föra fram sin avhandling till fronten i den internationella teoribildningen.

Det finns också ett mera speciellt skäl att efterlysa en diskussion på denna punkt. När Deutsch 1966 utgav andraupplagan av ett av sina större arbeten om

nationalism,⁷ skrev han en ny inledning, vari han lämnade en översikt över såväl nationalismens utveckling under de senaste femton åren som den samhällsvetenskapliga forskningen om nationalismen under denna tid. I denna översikt nämndes bl.a. ett arbete av den amerikanske forskaren Raymond Lindgren om unionsupplösningen mellan Sverige och Norge.⁸ Studerar man Lindgrens bok finner man, att en huvudlinje i denna bok även tangerats av Evert Vedung, nämligen det förhållandet att unionsupplösningen 1905 framstår som undantaget från huvudregeln att nationalitetskonflikter leder till krig. Evert Vedung skriver (s. 32): »Därmed var unionskonflikten bilagd utan blodutgjutelse. Den fredliga utgången väckte internationell uppmärksamhet.»

Likaså tror jag att det hade varit möjligt att använda Rokkans tankar om nation-building, vilka f.ö. även Deutsch bidragit till att utveckla. En komparativ analys av just Sverige och Norge skulle kunna tillföra denna teori något nytt. För den svenska vänstern framstod Norge vid sekelskiftet som ett föregångsland. Men blott ett par årtionden senare ansågs Sverige — efter en osedvanligt snabb industrialisering och ett jordskredsartat genombrott för socialdemokratien — som något av ett progressivt mönsterland. Det vore fascinerande att undersöka hur denna omkastning närmare bestämt gick till.

Min andra synpunkt gäller avhandlingen som en historisk-källkritisk forskningsinsats. Här skall jag fatta mig kort, eftersom detta är andreopponentens område. Det tillhör de konventionella komplimangerna vid en disputation att berömma författaren för det arbete han nedlagt. I Evert Vedungs fall har emellertid detta beröm inte någon konventionell innebörd. Även för att vara en doktorsavhandling av den gamla typen är det en ovanlig arbetsprestation Evert Vedung utfört. Den järnflit, med vilken han arbetat sig igenom stora mängder av opublicerat material, återspeglas i en synnerligen noggrann och väldokumenterad notapparat.

7

Sammanfattningsvis vill jag upprepa att Evert Vedungs avhandling är av hög kvalitet. Det innebär inte att den saknar brister. Jag hade föredragit att författaren med större konsekvens låtit sig vägledas av sina frågeställningar om relationell och innehållslig idéanalys, avstått från vissa allmänna metodreflexioner som senare visat sig sakna relevans för forskningsuppgiften och i stället låtit metodinventeringen direkt underordnas det empiriska materialet och de två angivna frågeställningarna, så att dessa analyserats mer energiskt. Jag syftar därvid — på det relationella planet — främst på en egen prövning av sambanden i det politiska system där författaren vill placera unionsfrågan, och — på det innehållsliga planet — främst på ett kritiskt klagörande av nationalismens ideo-

⁷ Karl W. Deutsch: *Nationalism and Social Communication. An inquiry into the foundations of nationality*. Andra upplagan (The M.I.T. Press, 1966).

⁸ Raymond E. Lindgren: *Norway—Sweden. Union, disunion and Scandinavian integration* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1959).

logi. Men förtjänsterna överväger. Den empiriska analysen av partistrategierna i unionsfrågan är utförd med en klarsyn och konsekvens, som imponerar. Det finns anledning att knyta förväntningar till Evert Vedungs framtida forskargärning.

Leif Lewin

J. N. WESTWOOD: *Sovjets historia 1917—1970*. Översättning: Styrbjörn Järnegard. Fackgranskning: Hans Björkegren. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1971.

»Med J. N. Westwoods bok fylls en anmärkningsvärd lucka i den på svenska tillgängliga litteraturen om Sovjetunionen», står det i förlagets presentation på omslagets baksida.

Det är riktigt, så till vida som det inte har funnits någon på svenska utgiven populär framställning i litet format av Sovjetunionens historia fram till våra dagar.

För visso är Westwoods historia populärt skriven. Den är mycket lättläst och ger en klar bild av utvecklingen i stort, och det är naturligtvis en förtjänst. Framställningen kryddas av anekdoter, en del rätt avslagna vid det här laget. Den bjuder också på kuriositeter, som till exempel att det fanns en vänsterriktning bland ismailiterna, som för att göra bolsjevismen acceptabel för sina anhängare förkunnade, att Aga Khan var Lenins far. Tyvärr finns inga upplysningar om varifrån denna och andra mindre oskyldiga uppgifter hämtats, som att tjekans folk avlivade de »förvildade barn», som man inte kom till rätta med. Bristen på varje form av litteraturanvisningar är irriterande.

Kanske bär den populära formen och den uppenbara viljan att göra framställningen lättläst skulden för de ofta alltför triviala formuleringarna. Första meningén i boken börjar: »Sovjetunionens historia utgörs inte av en obruten rad framgångar . . .» Bokens sista mening lyder: »Det enda som med säkerhet kan sägas om Sovjetunionens framtid inför sjuttio-talet är att den är oförutsebar.» Det mattar i längden att läsa sådana självklarheter. Går det inte att skriva »populärt» utan sådant fyllnadsgods?

Omdömena är ofta svepande och slarviga och många gånger obehagligt subjektiva. »I tusen år skulle den ryska ortodoxa kyrkan övertyga det ryska folket om att deras (!) lidanden under tsarväldet kom själen till godo och därigenom nedslå varje strävan till förbättring.» Onekligen en märklig prestation av kyrkan, i all synnerhet som den måste ha börjat sin ruskiga hantering mer än femhundra år innan det gick att tala om något tsarvälde. Att författaren tycker illa om kyrkan är en sak. Men tyvärr för han sina antipatier till togs i något som utges för en vederhäftig historisk framställning: »Trehundra år efter den ortodoxa kristendomens upphöjelse i Ryssland kom en ny olycka (!) över landet. Under ledning av Djinghis Khans efterträdare ryckte mongolerna fram etc. . .» Om Westwood tog del av några moderna ryska framställningar — även för skolbruk — så skulle han där finna en helt annan syn på Rysslands kristnande som en för tiden och i de historiska sammanhangen övervägande »progressiv» företeelse, vilken möjliggjorde

en snabbare kulturutveckling, bidrog till ökade kontakter med omvärlden och underlättade skapandet av en centralmakt i det söndersplåtrade feodalryssland.

Karakteristikerna av enskilda personer är inte bra. Westwood instämmer i Trotskijs speglosa om Stalin som »partiets främsta medelmåtta». Men det räcker inte med Stalin. »Nästan utan undantag utgjordes Stalins närmaste män av medelmåttor i intellektuell och moralisk (!) bemärkelse, av samma slag som han själv alltså.» Han talar om »den hundlike» Molotov, som fick namnet »Stenbotten» på grund av sitt väsen och »sin till synes slutgiltiga ställning, där han satt bakom sitt kortregister». En minst sagt besynnerlig karakteristik, som inte blir bättre av översättningen »Stenbotten» för öknamnet »Stenrumpan». Att kalla sådana som Stalin Molotov, Malenkov, Mikojan, Chrusjtjev för intellektuella medelmåttor är enbart löjligt. Man kan tycka vad man vill om dem, men några intellektuella och moraliska (vad det nu kan vara) medelmåttor har de sannerligen inte varit. Den »obegåvade och hänsynslöse Vysjinskij» (s. 122) presterar märkligt nog ett »mästerskap i destruktiv smådesverksamhet» (s. 197).

Att karakterisera den högskoleutbildade Lysenko som »en självlärd bonde» är inte bra. När Westwood med några ord skall klargöra, varför man inte har tyckt om Dostojevskijs författarskap i Sovjetunionen, skriver han: »Man ansåg att läsaren kunde ta skada av det brustna själstillstånd som kännetecknade hans hjältar.» Har Westwood läst någonting av Dostojevskij eller av vad man har skrivit om honom i Sovjetunionen?

Det är gott om motsägelsefulla uppgifter. På sidan 243 kan man läsa om hur tvångsarbetslägren omvandlas efter Stalins död och om de kvarvarande »internernas människovärdigare behandling». På sidan 260 däremot står det att förhållandena i arbetslägren på 1960-talet var sådana att »internernas hälsa och kanske också liv var i fara». På sidan 262 förklaras det att »de observatörer hade fel som menade att en 'restaliniseringsprocess' var på väg». Men redan efter en dryg sida får läsaren veta att anledningen till att man inte ville ge ut »Cancerkliniken» var »att den skildrade olika stalinistiska människotyper vid en tidpunkt, då stalinismen var på väg mot en upprättelse». Vad skall läsaren tro?

Förlaget har tillsatt en fackgranskare. Det faller kanske inte inom ramen för en sådans verksamhet att anmärka på dylikt, möjligen inte heller på översättningsgrödor som »Stenbotten», »återhållsamhetens politik» för den amerikanska politik som syftade till att hålla kommunismen tillbaka, »biljon» i stället för miljard. Någon form av översättningsfel måste väl också föreligga, när det på sidan 217 förklaras att det efter Stalins död blev slut på ledarnas resor till olika delar av världen och till stad och land i Sovjetunionen. Det låter besynnerligt. Det var ju efter Stalins död den stora resepolitiken under Chrusjtjev inleddes, både inom och utom Sovjetunionen.

Det finns dock en rad sakfel, som fackgranskaren borde ha sett upp med. På sidan 42 bibringas läsaren den uppfattningen att revolutionen, terrorn och inbördeskriget inte kostade mer än sammanlagt 100.000 liv. I själva verket uppgick enbart Röda Arméns förluster till 2,2 miljoner man, därav 800.000 i stupade; 1,4 miljoner i sårade och saknade. Till detta kommer de vita truppers förluster och alla de som omkom bland civilbefolkningen.

På sidan 108 gissar Westwood att Stalin 1930 blev betänksam inför tvångskollek-

tiviseringsverkningar och bromsade upp den under intrycket av sin andra hustrus självmord. Det är en omöjlig gissning, bland annat därför att Stalins andra hustru sköt sig först hösten 1932.

Vad som anges om de av Stalin avlivade officerarna (»13 av de 15 generalerna», s. 125) är obegripligt.

Författaren gör ingen skillnad mellan rösträttsålder och valbarhetsålder (s. 130), vilket är nödvändigt.

De områden som erövrades från Finland under det andra världskriget fick namnet »Karelo-Finska unionsrepubliken» (s. 145). Det är fel. Områdena uppgick i den tidigare Karelska Autonoma sovjetrepublik, som i samband därmed upphöjdes till unionsrepublik, Karelo-Finska SSR, vilken 1956 på nytt omvandlades till Karelska Autonoma SSR.

På sidan 169 bibringas man uppfattningen att civilbefolkningen i Sovjetunionen undgick svältöden under det andra världskriget. Ett stycke längre fram står det att cirka 15 miljoner av civilbefolkningen dog »en onaturlig död». Svälten var en huvudanledning.

Stalin var tvärtemot vad författaren gör gällande väl underrättad om det amerikanska atomvapenprogrammet vid tiden för Potsdamkonferensen och drev på sina forskare (främst Kurtjatov), vilket förklarar den för väst överraskande snabbhet med vilken Sovjetunionen kunde spränga både vanliga atombomber och vätebomber.

Stalin dog inte i sin Kremlvåning utan i den villa utanför Moskva, där han städigt bodde.

Partiets medlemssiffra 1961 uppges till omkring 10 miljoner (s. 216), vilket stämmer rätt bra. Men det sägs samtidigt, att det utgör 2 % av hela befolkningen, som i så fall bör ha uppgått till 500 miljoner. Den var i själva verket omkring 215 miljoner. Ungkommunisternas förening, komsomol, uppges samtidigt ha haft 12 miljoner medlemmar. Rätta siffran är 19 miljoner (nyåret 1961/62).

Det är mycket som förefaller minst sagt diskutabelt i framställningen. Tror verkligen Westwood att sovjetregeringen var helt uppriktig 1944 och 1945, när den försäkrade östeuropeiska företrädare (bland dem kung Michael av Rumänien) att Röda Arméns inmarsch inte betydde en förändring av den sociala ordningen? Han motsäger sig i varje fall nästan omedelbart.

När Westwood ironiskt skriver att sovjetarbetarnas situation år 1941 överensstämde med Marx beskrivning av adertonhundralets europeiska proletariat, glömmer han helt den väsentliga psykologiska skillnaden.

Westwood antar att det ekonomiska systemet i Sovjetunionen medfört att nyttiga tekniska uppfinningar antogs mycket snabbt och infördes nästan omgående i hela landet i stället för att som i väster bevakas som fackhemligheter. Den stora ekonomiska diskussionen i Sovjetunionen efter Stalins död har visat att det förhåller sig tvärtom. Det har, just till följd av systemets inneboende tröghet och avsaknaden av de västliga staternas konkurrens- och vinsttänkande, varit svårt att snabbt modernisera den sovjetiska industrin.

Hos Westwood som på så många andra håll får man läsa om »den socialrealistiska doktrinen» för litterärt och konstnärligt skapande. Det skall heta den »socialistiska realismen», och så står det i alla sovjetiska framställningar. Social realism

innebär att man skildrar sociala förhållanden på ett realistiskt sätt. Den socialistiska realismen innebär ungefär raka motsatsen; författaren och konstnären skall skildra samhället inte sådant det är utan sådant det en gång förutsätts komma att bli. Det är denna doktrin som har lett fram till den sovjetiska konstens nuvarande elände.

Sven Vallmark

Till redaktionen insända skrifter

- Beckman, Nils, Svensk familjerättspraxis. Norstedts.
- Boalt, Gunnar m.fl., Resources and Production of University departments. Almqvist & Wiksell.
- von Bonsdorff, Göran, Europas val av framtid. Söderström & C:o.
- Bregnsbo, Henning, Kampen om skolelovene af 1958. Odense University Press.
- Ekelöf, Per Olof, Rättegång. Femte häftet. Norstedts.
- Haller, Walter, Supreme Court und Politik in den USA. Verlag Stämpfli.
- Halvarson, Arne, Sveriges statskick. En faktasamling. Läromedelsförlagen.
- Hassler, Åke, Specialprocess. Norstedts.
- Hayter, Teresa, U-hjälp som imperialism. Rabén & Sjögren.
- Heppling, Sixten (red.), U-hjälpen under 70-talet. Rabén & Sjögren.
- Kelly, E. Lowell, Bedömning av människor. W&W-serien.
- Kogan, Nathan och Wallach, Michael A., Risktagning. ALMA-serien.
- Lundberg, Erik m.fl., Svensk finanspolitik i teori och praktik. Aldus.
- Mathiesen, Thomas, Det ofullgångna. ALMA-serien.
- Nordberg, Michael, Asiens historia. Natur och Kultur.
- Valbarometern — ett radionämndsärende. Sveriges Radios förlag.
- Vängby, Staffan, Opårtiskhet och saklighet. Sveriges Radios förlag.
- Årsskrift utgiven av Åbo Akademi.

Berlingska Boktryckeriet, Lund 1972